

Religionistika

Studijní opora pro studenty CMTF UP v Olomouci

Jaroslav Franc, Th.D.

© Jaroslav Franc, 2016

Cyrilometodějská teologická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Univerzitní 22, Olomouc 772 00

e-mail: jaroslav.franc@upol.cz; tel. 00420 585 637 176

Obsah

Obsah	2
Úvod	3
Literatura	4
Doporučená literatura ke studiu	4
Literatura k recenzi	4
Rozšiřující studijní literatura pro zvědavé	4
Dějiny, definice a metoda oboru	6
Počátky religionistiky a definice oboru	6
Předmět oboru	10
Výzkum náboženství a prospěšnost religionistiky	12
Systematika religionistiky	14
Historické zkoumání	16
Kontextuální výzkum náboženství – etnologický výzkum, kulturní antropologie	19
Kontextuální výzkum: sociologický přístup k náboženství	26
Kontextuální výzkum: psychologie náboženství	32
Fenomenologie náboženství	39
Aplikovaná hermeneutika a výzkum intencionality	45
Hlavní světová náboženství	50
Rozdělení světových náboženství	Chyba! Záložka není definována.
Náboženské tradice Indie	52
Buddhismus	64
Čínská náboženství	70
Japonská náboženství	79
Židovství - judaismus	82
Islám dějiny a nauka	93
Sikhismus	109
Nová náboženská hnutí a sekty	112
Nová náboženská hnutí a spirituality	Chyba! Záložka není definována.
Náboženská společnost Svědkové Jehovovi	119
Církev Ježíše Krista svatých posledních dnů	122
Společenství Ducha Svatého pro sjednocení světového Společenství rodin za světový mír a sjednocení	126
Hnutí Grálu	130
Satanismus	134
Bahá'í víra	138
Guru Šrí Činmoj (Sri Chinmoy Centra)	142
Nová Akropolis	145
Scientologická církev	149
Mezinárodní společnosti pro vědomí Krišny (Hnutí Hare Krišna)	152

Úvod

Religionistika na teologické fakultě je zcela samozřejmým a také mimořádným jevem. Zakladatel religionistiky Maxmilian Muller jí uložil do vínku jednak být vědou vycházející ze srovnání faktů, tedy vědou empirickou a tím neteologickou a nefilosofickou, ale také vědou úzce spojenou s křesťanskou teologií. Dějiny mladého oboru zvaného v českém jazykovém prostředí religionistika ukázaly, že metodologické napětí vložené do kolébky oboru přivedlo religionistiku a teologii k vzájemnému polarizování, ale také k velmi plodné spolupráci. Proto chápeme me jako zcela samozřejmé, že se na teologické fakultě pěstuje neteologická disciplína zvaná religionistika, metodologicky často řazena do oblasti fundamentální teologie jako pomocná věda. Zároveň chápeme jako zcela mimořádnou skutečnost, že se na teologické fakultě pěstuje neteologická věda, která má také schopnost výsledky teologické práce kriticky posuzovat. Maxmilian Muller však pojmenoval riziko konfliktu a naznačil směr řešení, který je po staletí přítomen v akademické kultuře vědecké práce.

„Přednášky jsou úvodem ke srovnávacímu studiu hlavních světových náboženství. (...) Rychle roste počet publikací v komparativní teologii, a to zvláště v Americe. (...) Filosofické studie F. E. Abbota ukazují, nakolik se Nový svět, i přes svou zaneprázdněnost, nepřestal chápat za jedno se Starým světem. Jsem přesvědčen, že pokud bude tento nový obor pěstována směle, avšak v duchu vědecké práce, tedy pečlivě a uctivě, potom zajisté odstraní mnohé pochyby a obtíže, které jsou zcela jistě způsobeny omezeností našich horizontů v poznání náboženství. Rozšíří naše porozumění, pozvedne naše myšlení nad drobné každodenní spory a v nedaleké budoucnosti vzbudí v samém srdci křesťanství svěžího ducha a nový život.“ (Maxmilian Muller, *Introduction to the Science of Religion: four lectures delivered at the Royal Institution with two essays on false analogies, and the philosophy of mythology*, 1873)

Předložený text je koncipován jako stručný úvod do metodologie a dějin oboru. Úvodní část je doplněna přehledem světových náboženství a také krátkým seznámením s novými náboženskými směry. Proto je materiál vhodnou pomůckou pro studenty religionistiky, kteří hledají ucelený a stručný vstup do studia religionistiky. Žádná publikace nemůže být představena jako vyčerpávající a bezchybná, proto je třeba mít na paměti, že na prvních stranách je seznam vybrané literatury, která jednotlivé oblasti dále rozvíjí.

V případě jakýchkoliv dotazů a nejasností ohledně předloženého materiálu i dalšího studia, obraťte se na autora, a to nejlépe na adrese jaroslav.franc@upol.cz, nebo na telefonním čísle 585637176.

Literatura

Předložená literatura je pouze výběrová a slouží jako úvod do problematiky. Další seznamy odborné literatury je třeba hledat v níže představené literatuře a především v odborných periodících, o kterých bude čtenář zpraven dále v textu.

Doporučená literatura ke studiu

SKALICKÝ, Karel. *Po stopách neznámého Boha*. Svitavy: Nakladatelství Trinitas, 1999.

WAARDDENBURG, Jacques. *Bohové zblízka: systematický úvod do religionistiky*. Masarykova univerzita & nakladatelství Georgetown : Brno, 1997.

KÜNG, Hans. *Po stopách světových náboženství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.

VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha: Portál, 2004.

Literatura k recenzi

OTTO, Rudolf. *Posvátno: iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*. Praha: Vyšehrad, 1998.

ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994.

ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu: (Archetypy a opakování)*. Praha: ISE, 1993.

FREUD, S. *Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1997.

BERGER, P. *Vzdálená sláva: hledání víry ve věku lehkověrnosti*. Brno: Barrister & Principal, 1997.

GEERTZ, Clifford. *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000.

Rozšiřující studijní literatura pro zvědavé

SKALICKÝ, Karel. *v zápase s posvátnem: náboženství v religionistickém bádání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005.

PARTRIDGE, Christopher. *Lexikon světových náboženství*. Praha: Slovart, 2006.

KUBALÍK, Josef. *Dějiny náboženství*. Praha: ČKCH, 1984.

ŠTAMPACH, Odilo Ivan. *Přehled religionistiky*. Praha: Portál, 2008.

HORYNA, Břetislav. *Úvod do religionistiky*. Praha: OIKÚMENÉ, 1994.

HELLER, Jan; MRÁZEK, Milan. *Nástin religionistiky*. Praha: Kalich, 2004.

- HORYNA, Břetislav; PAVLINCOVÁ, Helena. *Dějiny religionistiky: antologie*. Olomouc: Olomouc, 2001.
- PADEN, William E. *Bádání o posvátnu: náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita, 2002.
- VOJTÍŠEK, Z. *Netradiční náboženství u nás*. Praha: Dingir, 1998.
- VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Nová náboženská hnutí a kolektivní násilí*. L. Marek: Brno, 2010.
- VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět*. Praha: Beta Books, 2007.
- VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Základní orientace v nových náboženských směrech*. Praha: Oliva, křesťanské nakladatelství, 1995.
- ELSER, M.; EWALD, S.; MURRER, G. *Encyklopedie náboženství*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.
- PARTRIDGE, Christoph. *Encyklopedie nových náboženství: nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spiritualita*. Praha: Euromedia Group - Knižní klub, 2006.

Metodologická poznámka k rešerši

Obrovský rozsah literatury k jednotlivým oblastem působí nejednomu studentovi religionistiky, a to nejen začínajícímu!, potíže při hledání relevantní literatury a také při rozlišení její důležitosti. Setkáme-li se s definovaným akademickým termínem nebo jevem, který je již částečně zpracován a hledáme-li literaturu, potom je velmi užitečné nahlédnout do kvalitních přehledových slovníků na dané téma. Jednotlivá slovníková hesla zpracovaná v encyklopediích a slovnících jsou užitečná ze dvou hlavních důvodů. Především nabízí strukturu zpracování tématu, které je možné se přidržet pro základní orientaci – definice, dějiny zkoumání, základní modely interpretace, kritické posouzení. A také prezentují nejdůležitější literaturu vztahující se k problematice. Existují obecné encyklopedie jako je například J. Gordon Melton a Martin Baumann (ed.) *Religions of the world: A comprehensive encyclopedia of beliefs and practices* vydaná v roce 2002. Najdeme také specializované encyklopedie k jednotlivým světovým náboženstvím například *Encyclopedia of Islam* vydaná v nakladatelství Brill.

Dějiny, definice a metoda oboru

Nejlákavější obastí religionistického výzkumu je ta část, která se věnuje jednotlivým oblastem náboženské praxe. Přesto je třeba se nejprve seznámit s dějinami a definicí oboru. Zvláště důležitá je ta část, která se věnuje metodě práce, protože každý vědecký obor je definován jednak předmětem výzkumu ale především metodou.

Počátky religionistiky a definice oboru

Výzkum náboženství má své počátky ve starověkých kulturách, např. u Řeků a Římanů, stopy poznávání jiných náboženských představ nacházíme v díle starozákonních proroků, prvotní křesťané poznávali mimo-křesťanská náboženství, islám se vymezoval vůči stávajícím náboženstvím... v různých kulturách existovaly různé způsoby popisu cizích náboženství, ale kritický výzkum náboženství začal na akademické půdě až v Evropě 18. století.

Def.: Výraz religionistika pochází z latinského slova religio, onis, f. = náboženství. Původ slova je nejasný, respektive se nabízí dvě možné etymologie. Jedna možná etymologie pocházející od Cicera (106 - 43 př. Kr.) říká, že slovo vzniklo spojením dvou latinských slov: *re* (znovu) a *lego* (uvážít, zvolit). Druhou možností je opět latinské sousloví: *re* (znovu) a *ligo* (svázat). Takto vysvětluje původ slova Lactancius (asi 250-320) a od něj ho přijímá také sv. Augustin (354-430) a dnes se k tomuto názoru kloní i vědecká obec. Protože je slovo latinského původu, je zřejmé, že *religio* hrálo významnou roli v latinské kultuře starověké Římské říše. *Religio* bylo chápáno jako jistý svorník společnosti, který se projevoval v kultu a byl formulován v zákoně. Příslušnost k *religio* nebyla dána osobní vírou, ale rozumovým poznáním o správnosti tradiční (po otcích zděděné) ortopraxe (správného jednání).

Dnešní užití slova v názvu oboru *religionistika* odkazuje na dobu osvícenství, kdy se tato věda formuje. Začneme opět definicí. *Religionistika je věda o náboženství obecně jako o antropologickém fenoménu, o konkrétních náboženských systémech v historii i v současnosti a o současných trendech ve vývoji náboženství.*

Religionistika je poměrně mladý vědní obor, který vznikl na přelomu 18. a 19. století, kdy vědci začali studovat především orientální náboženství. v 19. a 20. století se religionistická studia velmi rozvinula, a to přes dlouho přetrvávající nejasnosti a spory ohledně předmětu, metod výzkumu a interpretace náboženských jevů.

Religionistika jako věda jednoznačně čerpá z osvícenského racionalismu a proto se také pokoušela od počátku:

- nově tematizovat náboženství: vzniká pojem náboženství jako předmět výzkumu
- objektivizovat náboženství

Impulzy ke vzniku samostatného oboru religionistiky byly mnohé a zde je shrneme do několika bodů:

- v souvislosti s koloniálním rozmachem evropských mocností byly objeveny cizí národy a kultury, jejich božství bylo objeveno v souvislosti s jejich náboženskými představami, které bylo třeba poznat
- výzkum starých spisů a jazyků s rozvojem evropské lingvistiky (Vědy, Avesta, egyptské hieroglyfy)
- radikální rozvoj humanitních i exaktních věd v Evropě 19. století, jejich metodologie a také výsledky nepomohly k formování religionistiky jako společenské vědy
- rozvoj historického myšlení: náboženství je převážně vnímáno jako dějinná skutečnost
- romantismus, který podnítil snahu o studium cizího, starobylého a neznámého a především východního, v mnoha ohledech náboženství idealizoval
- prosazení teorie o projekčním charakteru náboženského jednání: např. „víra v Boha je projekce lidských tužeb ochrany a záštity“; dobrým úvodem k tématu je kniha *Bádání o posvátnu* od W. Padena.

Základní metodologické směřování bylo na dlouhou dobu určeno osvícenským dědictvím, ze kterého se religionistika zrodila: religionistika primárně zkoumala a racionálně vysvětlovala náboženství, religionistika jako věda se specifickou metodou nebyla ve středu zájmu.

Předchůdců religionistiky bylo mnoho a jejich působení můžeme rozdělit do dvou větví. Největšími představiteli předchůdců religionistiky je Friedrich Schleiermacher (1768-1834) a George W. F. Hegel (1770-1831), kteří se pokoušeli uchopit náboženství na teologicko-metafyzické základně. Druhý směr reprezentují Ludwig Feuerbach (1804-1872) a Karl Marx (1818-1883), kteří oba usilovali o odhalení náboženství z hlediska antropologické, případně ekonomické základny. Dál se obě pozice v religionistice rozvíjely v nábožensko-apologetickém a nábožensko-kritickém směru.

Za zakladatele religionistiky jako moderní akademické vědy je považován Friedrich Maximilian Müller (1823-1900). Od roku 1867 pracoval na koncepci nového oboru, který popsal v roce 1870 v sérii čtyř oxfordských přednášek vydaných později pod názvem *Úvod do religionistiky (Introduction to the Science of Religion, 1873)*, což byla první kniha oboru, první učebnice oboru. v úvodu píše, že předkládá „úvod ke srovnávacímu studiu hlavních náboženství“, nastiňuje obrysy vědy, o které je přesvědčen, že nejen rozšíří naše

horizonty poznání náboženství a „v nedaleké budoucnosti vzbudí uvnitř křesťanství svěžího ducha a nový život“. Význam těchto jeho slov z úvodu knihy evropští vědci dokázali objevit až po mnoha desetiletích, v průběhu kterých se religionistika a teologie dostávaly do sporů o vymezení kompetencí a působnosti.

Religionistika se samozřejmě proměňovala v souvislosti s vývojem v jiných vědních oborech ve dvou posledních stoletích. Z počátku měly velký vliv přírodní vědy, filosofie, sociální vědy a také psychologie. Zvláštní pozornost je třeba věnovat vztahu religionistiky a teologie, které spolu často bojovaly či spolupracovaly. Od počáteční animozity dospěly oba obory až k nalezení spolupráce. U reformovaných teologů (Karl Barth, Emil Brunner) byla diskuze vedena především v rámci dialektické teologie. V katolické oblasti byla diskuze vedena především v souvislosti s Božím zjevením a tradičním pojmem *analogie entis*, což vedlo k zajímavým závěrům v oblasti praktické teologie (Karl Rahner).

Religionistika jako akademická disciplína

Na akademické půdě se religionistika uchytila především v anglosaských zemích a postupně se šířila do dalších oblastí. Tento jev šel ruku v ruce s vytvářením národních a mezinárodních vědeckých pracovišť specializovaných na výzkum náboženství. Institucionalizace začala probíhat až na sklonku 19. století. První katedra vznikla ve švýcarské Ženevě v r. 1873. Následovaly katedry v Lausanne, Curychu a Bernu. Dále Holandsko, kde od roku 1876 byly otevřeny katedry na teologických fakultách. V Leidenu ji vedl C. P. Tiele a v Amsterdamu o dva roky později Chanterpie de la Saussaye. Od roku 1879 bylo religionistické pracoviště i ve Francii na College de France, katedru zde vedl protestantský teolog Albert Réville. Institut Catholique de Paris otevřel katedru religionistiky v roce 1880. do konce století následovaly další země: Belgie, Velká Británie, Itálie. v Německu byl vznik kateder pomalejší a první vznikla až v roce 1910 v Berlíně pod vedením Edvarda Lehmana.

České akademické prostředí se nejprve orientovalo na studium orientálních jazyků a reálií, kde měli velký vliv katolické teologické fakulty. Samostatná religionistická literatura byla prvně publikována Josefem Hanušem a Otakarem Petřoldem v roce 1920. V době komunistického režimu byla náboženství studována především z pohledu vědeckého ateismu v Ústavu vědeckého ateismu Československé akademie věd, protože tento vědecký názor konvenoval s tehdy dominantní státní ideologií komunistického režimu. Po roce 1989 se mnozí vědečtí ateisté rozeběhli po univerzitních a vědeckých pracovištích, kde působí někteří z nich ještě v prvních dekádách 21. století jako pedagogové, filosofové a religionisté (Ivan Hodovský, Břetislav Horyna). Prvním profesorem religionistiky se stal až Jan Heller (1925-2008). Religionistická studia probíhala také na teologických a filosofických fakultách. Samostatná pracoviště vznikla také až po roce 1989, a to katedry na Filozofické

fakultě Univerzity Karlovy v Praze, Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy a Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy tamtéž. na brněnské Masyrykově univerzitě vznikl na Filozofické fakultě ústav religionistiky. Stejně tak na Pardubické filosofické fakultě je vytvořena Katedra religionistiky. V Českých Budějovicích je na Teologické fakultě katedra filosofie a religionistiky. Religionistika je také součástí mnoha studijních oborů, a to teologie, filosofie, pedagogiky, sociologie.

Ve světovém měřítku je od roku 1950 ustanovena Mezinárodní asociace dějin náboženství IAHR (název je v této podobě až z roku 1970).

Česká periodika jsou tato: *Religio: Revue pro religionistiku* (odborný časopis vydávaný Českou společností pro religionistiku); *Sacra* (studentský religionistický odborný časopis vydávaný studenty ÚR FF MU); *Pantheon* (religionistický odborný časopis vydávaný Univerzitou Pardubice); *Dingir* (popularizačně o současné náboženské scéně, Praha). Religionistická témata jsou publikována i v teologických časopisech jako je *Studia theologica* nebo *Teologická reflexe*.

Předmět oboru

V následujícím krátkém textu se seznámíme s výchozími otázkami religionistiky po předmětu studia a také stanovíme definici tohoto předmětu a tím částečně i religionistiky samotné. Jedná se o předběžné vymezení, které bude v průběhu tohoto textu upřesněno a doplněno v souvislosti s jednotlivými metodologickými přístupy v religionistice. Na počátku studia je třeba vymezit předmět religionistiky, způsob setkávání s náboženským jevem a základní metodologické přístupy k náboženskému jevu.

Co je náboženství?

Definice náboženství je celá řada. S některými z nich se setkáme níže v textu. Problematika definice náboženství v religionistice je dosud uspokojivě nevyřešená. Proto se v mnoha, a mnohdy kvalitních, religionistických publikacích setkáváme s rozsáhlými úvody, ve kterých se autoři snaží vypořádat s problematikou definice, aby nakonec konstatovali, že problém uspokojivě nevyřešili. Tousto cestou se zde nevydáme. Pouze konstatujeme, že náboženství bylo označováno např. jako kolektivní obsesivní neuróza, iluze, opium lidstva, účinná hráz proti chaosu apod. Žádná ze známých definic náboženství se neukázala jako bezezbytku vyčerpávající. I proto Wilfred C. Smith se na konci 20. století snažil prokázat, že pojem náboženství je bez reálného referentu. Aniž by tím chtěl popřít existenci náboženského fenoménu. Náboženství lze pojmut jako dějinný jev atd. Ve filosofii se objevuje pojetí, že náboženství zakládá tvorbu každé kultury, nebo že je ideou, buď pozitivní ideou, která se uskutečňuje a vytváří pozitivní dějiny, nebo negativní ideou, jež jako iluze způsobuje odcizení a ochromuje pokrok dějin. „Selský rozum“ má tendenci nahlížet náboženství jako něco nedotknutelného. Religionista se otázce nevyhne a odpověď dát musí.

Z pohledu religionistiky se při definování náboženství především dotýkáme způsobů lidského chování, které samy o sobě nejsou náboženské, ale v určité kultuře a v kontextu dějin a vztahů mohou mít náboženský charakter. V určitých případech se může jednat i o jevy, které nejsou prezentované jako náboženské, potom se jedná o náboženství implicitní, nikoliv explicitní.

Religionista se proto ptá, které jevy a v kterých souvislostech prezentované jako náboženské jsou předmětem výzkumu, pokud užijeme přesně určeného pojmu náboženství.

Předběžné určení pojmu náboženství

Zvolíme funkční definici náboženství, kterou nacházíme v díle holandského religionisty Waardenburga: Náboženství pojímáme v abstraktní rovině především jako orientaci, souhrn náboženství jako svého druhu systém orientace.

Náboženství pojímáme v abstraktní rovině především jako orientaci, náboženský systém je potom svého druhu systém orientace. Ten umožňuje

člověku vyznat se, „orientovat se“ v životě a uprostřed světa. Člověk dává světu a životu, který je mnohdy v idejích i jednáních sám o sobě nesmyslný, smysluplný rámec.

Náboženství je třeba nahlížet jako systémy orientace, s jejichž pomocí se myslící a jednající člověk orientuje v životě a ve světě. Náboženství jsou ovšem systémy orientace zvláštního druhu.

V religionistice jsou náboženství zkoumána jako kontingentně lidské, v dějinách a ve společnosti se objevující jevy. Vznik, zánik a znovuoživení náboženství se všemi odlišnými průvodními výklady se uskutečňuje v celých lidských dějinách. Náboženství je pak zvláštní jazyk, který je nutné se naučit. Jednotlivé znaky a prvky jazyka jsou vykládány a mají velké množství subjektivních významů a výkladů.

Opakujeme tedy otázku: „Co je náboženství?“ a ptejme se, jaké znaky jsou náboženské. Vyjmenujme zde tři základní znaky explicitních náboženství jako antropologického fenoménu.

1. Nábožensky vykládané skutečnosti: jistý jev může být vykládán, jako zásah božské síly do lidského života (zázrak)
2. Nábožensky vykládané zkušenosti: jistá viza nebo idea, kterou člověk považuje za velmi důležitou je označena jako poselství z božského světa (vize, zjevení)
3. Nábožensky vykládané normy: jedná se o velmi častý a snadno rozeznatelný jev (způsoby oblékání, dietní předpisy, etické normy)

Dalšími znaky náboženství (i oněch implicitních) mohou být: odkazování na mimo-empirický svět; odkazování na transcendentno je spojeno se symboly a znaky, jimž se dává nový význam; napětí mezi empiricky daným a empiricky neuchopitelným světem vedoucí k preferenci světa mimo-empirického.

Jak se setkáváme s náboženstvím

Způsobů je několik. Nejjednodušší je nejčastěji setkání s vlastní náboženskou tradicí, ve které jsme vyrostli, ve které žijeme, ale nehlásíme se k ní. Dále je možné se setkat s vlastním náboženstvím, které jsme přijali za své. Také se může jednat o setkání s cizím náboženstvím toho druhého. Rovněž můžeme poznávat náboženství zprostředkovaně skrze svědectví druhých, tedy i skrze svědectví vědy.

Výzkum náboženství a prospěšnost religionistiky

Specifické úkoly religionistiky

I religionistika byla zasažena vlnou specializací, a proto je vědou vymezenou, která má své specifické úkoly:

1. Religionistika se zaměřuje na lidskou dimenzi náboženských faktů a náboženství.
2. Religionistika musí působit jako nástroj vzdělávání.
3. Religionistika má nástroje a nepochybně i povinnost poukázat na příklady, kdy byly náboženské ideje zneužity.

Religionistika nesmí oportunisticky a korektně přijímat náboženské jevy, ale musí se ptát na motivy interpretace a použití v praxi.

Formy kritiky náboženství

Od počátku stojí vedle kritické funkce religionistiky také apologetika náboženství. Věda, a tedy i religionistika, nemůže vycházet z obecných tvrzení, ale fakta musí zkoumat kriticky.

Vztah religionistiky a teologie byl po celé 19. století a také na počátku 20. století velmi napjatý. Bylo to způsobeno tím, že religionisté si tehdy kladli za cíl vědecky vysvětlit vznik náboženství, a tím jej mnohdy redukovali na pouhý antropologický jev, který měl své místo v kulturních dějinách lidstva, ale v současnosti už svůj význam postupně ztrácí. Náboženství je však jev svého druhu, který je neredukovatelný na pouhý jev kulturní, etnický či jiný. Studium náboženství vyžaduje specifický přístup, který ovšem nediskvalifikuje přístupy další. V současné době napětí mezi religionistikou a teologií není tak vysoké, oba vědní obory se vzájemně doplňují a obohacují. Vztah není zcela harmonický, ale jak píše Karel Skalický, „že i zde se něco mění.“ Je třeba také poznamenat, že jistá míra napětí mezi oba vědními obory je známkou živého vztahu, který je přínosem pro obě strany.

Prospěšnost religionistiky v kontextu současné vědy

Primární cíl religionistiky jako společenské vědy je výzkum náboženského fenoménu a jeho poznání. Nad to existují ještě další oblasti, ve kterých se uplatní výsledky tohoto bádání.

1. Aplikace poznatků může probíhat při výuce o náboženstvích a kulturách různých národů a také v západní pluralitní společnosti, kde se mísí různé národy a kultury s jejich náboženskými představami. Stejně tak může religionistika napomoci při objasňování rozdílů mezi náboženským a nenáboženským chápáním jistých fenoménů v sekularizované společnosti.

Teologii může religionistika nabídnouti službu při osvojování si poznatků o náboženských reáliích Starého a Nového zákona. Podobně i psychologii při výkladu náboženských symbolů v životě člověka. Dále může přispět při výkladu náboženských a pseudo-náboženských zkušeností, po který touží západní člověk

na počátku 21. století. Velmi aktuální je tato služba při studiu nových náboženských hnutí a s tím spojeného nového způsobu myšlení a chápání světa. V českém jazykovém prostředí je dobrým příkladem kritický popis tvorby Stanislava Grofa v díle Pavla Říčana.

2. Po letech sekularizace roste v Evropě a v celém západním světě zájem zapojovat do řešení a vysvětlování různých společenských jevů také náboženskou rovinu. Postavení ženy a muže ve společnosti, práva dítěte, ochrana přírody. I zde může religionistika sběrem dat a jejich interpretací přispět k poznání geneze jednotlivých jevů.

3. Mnohá náboženství jsou dnes nově interpretována či sebereprezentována tváří v tvář společenským změnám. Religionistika tyto změny studuje, poznává a interpretuje. Asie a vzestup politického islámu, Afrika nábožensko-etnické ideologie, politické ideologie vědeckého ateismu v Evropě a v Asii, či obnovování předkřesťanské mytologie v Evropě jsou toho příkladem.

4. Nově se může uplatnit religionistika v její podobě aplikované religionistiky, v oblasti dialogu, spolupráce či konfliktu náboženství. Religionistika je schopna srozumitelně komunikovat náboženské jevy osobám přicházejícím z různých náboženských tradic.

5. Religionistika může napomoci při odstraňování předsudků a stereotypů přetrvávajících ve společnosti: v myšlení lidí, ve školních učebnicích, v médiích apod.

6. Ideologicky motivovaný a mnohdy pro religionistiku riskantní je často zájem některých náboženství, která usilují o nové misijní a teologické nasazení v celém světě a vyhledávají nové metody práce.

7. Kde jsou různé zájmy o náboženství a religionistiku a o jejich využití, je nutný nezávislý, svobodný a systematický výzkum náboženství, který vede ke zkoumání jejich obsahů a intencí. To je jeden z nejdůležitějších úkolů pro religionistiku.

Systematika religionistiky

Aby nezůstala religionistika odtržena od empirických faktů a nestala se filosofií či teologií nebo aby se nespojila s jinými empirickými disciplínami, musí být pojata systematicky a jasně vnitřně vymezena. Navrhovaná struktura disciplíny přijímá fakt neexistence definice náboženství jako předmětu vědy a pluralitu metodologických přístupů chápe jako pozitivum. Umožňuje to přistupovat k problému z mnoha hledisek. Obecně můžeme říct, že existují čtyři oblasti metodologických přístupů. Seřadíme je chronologicky, aby tak vynikl historický vývoj vědy.

1. Empirický přístup historický

Především výzkum empirických faktů v dějinách lidstva, tedy historický výzkum náboženství. Nejčastěji se jedná o studium textů. Lingvistika patřila k prvním podobám výzkumu. Náboženství je tu vnímáno jako dějinná náboženská tradice, která je vždy spojována s tradicemi lineárně staršími a mladšími. Náboženství je vždy součást dějinného procesu. Dějinný výzkum může být empirický, ale také dějinně teoretický.

2. Kontextuální výzkum

Přístup vychází z předpokladu, že náboženský jev je poznatelný až v celkovém kontextu, ve kterém se vyskytuje. Proto jsou k výzkumu shromažďována data skrze společenské a přírodovědné obory. Sbírají se tedy nenáboženská data, která mají osvětlit náboženský fenomén. Jedná se o výzkum sociologický, etnologický a kulturně antropologický. na jisté úrovni je možné zkoumat těmito metodami funkce různých náboženských jevů ve vztahu k danostem psychologickým, sociologickým apod.

3. Srovnávací výzkum (fenomenologie)

Srovnávací výzkum se může ohlížet na dějinnou charakteristiku náboženského jevu, ale zvláštní pozornost je věnována náboženským jevům (fenoménům). Zvláště se věnuje pozornost tomu, co odlišuje svět náboženský od světa nenáboženského (posvátné od profánního). Náboženství je souhrn náboženských jevů, které můžeme definovat, vytvářet jejich typologie, můžeme je srovnávat nezávisle na dějinném kontextu a na konkrétních sociálních strukturách apod. Tento srovnávací výzkum může být podle různých typologií: fenomenologie, morfologie apod.

4. Hermeneutika (výklad smyslu a významu)

Poslední možností je zkoumat náboženství z hlediska hermeneutického (výkladového). Základním momentem tohoto přístupu je otázka po významu náboženského jevu pro společnost, skupinu, osobu. Objektivní hodnota náboženských jevů není zpochybňována, ani jejich dějinná hodnota, ale tento směr se zaměřuje na výklad smyslu. Náboženství není soubor tvrdých faktů, ale

projevem lidského jednání, stejně jako je tomu v umění. Člověk se vždy vyjadřuje ve vztahu k jistému pevnému bodu své existence, a proto se hermeneutika ptá po smyslu jednání. Předcházející a související tradice společenské, přírodní, ekonomické, politické apod. jsou přijímány a nejsou zpochybňovány. Člověk však v těchto náboženských projevech odkazuje na skutečnost mimo empirickou danost. Hermeneutický výzkum náboženských faktů zjišťuje empirickou skutečnost a k tomu vykládá její význam. Stejně náboženské skutečnosti, normy apod. mohou být a jsou na různých místech vnímány různě, proto se ptáme po jejich významu pro výklad okolního světa a života. Náboženství totiž může dát člověku soubor znaků, které pomáhají výkladu. Proto je pro hermeneutický výzkum náboženství člověkem utvořený znakový systém, který vykládá skutečnost. Náboženství tak není jen jeden z mnoha společenských jevů či jakási danost tohoto světa, ale je nástrojem jenž člověku umožňuje určitý náhled na svět a určitý způsob jednání a chování. Tento přístup tak chápe náboženství jako duchovní hodnotu, protože odkazuje na transcendentální moment, který je nedílnou součástí lidského života.

Shrnutí

Pluralita metod není v religionistice konfliktního charakteru. Tento výzkum náboženství nabízí různé pojmy o jednom jevu zvaném náboženství. Předností mnohosti přístupů je možnost vzájemného korigování a vyloučení možnosti absolutizace některého z přístupů.

Výzkum můžeme konat diachronně a studovat historický aspekt náboženství, tedy dějiny. Rizikem tohoto přístupu je náboženský historicismus. Výzkum může probíhat kontextuálně a tak může zkoumat celkový kontext a sociálně vědní rozměr náboženství. Rizikem je tendence legitimizovat některé sociální jevy jako jevy posvátné. Výzkum může probíhat deskriptivně, a zkoumat tak fenomenologický rozměr náboženství. Zde je rizikem vytvoření umělé soustavy nesourodých jevů – fenomenologismus. Anebo můžeme použít přístup hermeneutický a získat rozměr významu a smyslu náboženství. Zde je rizikem sklouznutí k idealizaci náboženství. Při vědomí těchto rizik je možné pracovat s jednotlivými metodami s prospěchem a s dobrými výsledky.

Historické zkoumání

Jedním z hlavních podnětů vzniku dějin náboženství byla snaha uchopit dějinnou skutečnost náboženství nezávisle na jejich naddějinných nárocích. Tedy popsat náboženství jako kontinuální proces pochopitelný z hlediska vnějších vlivů a historických vývojových proudů. Tento výzkum se projevil velmi silně v etnologickém zkoumání a silně korespondoval s nadšením z objevování dějin, které je typické pro 19. a 20. století. Postupně vykrystalizovala dvě hlavní témata: původ a dějiny a vývoj náboženství; dějinná skutečnost, ve které se náboženství nacházelo. Religionistiku v 19. století de facto ovládla otázka: Která samostatná náboženství se vytvořila v průběhu dějin a jak se tato náboženství dějinně rozvíjela. Religionistika byla často ztotožněna s dějinami náboženství.

Existovaly různé teorie, s jejichž pomocí se konstruovala bezprostřední paralela mezi předpokládaným obecným průběhem dějin lidstva a dějinami náboženství. Velmi populární byla myšlenka evoluce, podle které dochází k lineárnímu a kauzálnímu vývoji lidstva, a tedy i dějin náboženství.

Podle evolučních teorií začal vývoj od primitivních forem k vyvinutějším, jiné teorie hovořily o úpadku prvotní dokonalé a ideální podoby náboženství; o tom bude pojednáno až v dalších kapitolách. Bouřlivá diskuze na toto téma byla vyčerpána jistou formou patu, kdy jsou obě považovány za odvážné hypotézy, které nejsme schopni a ani nebudeme schopni beze zbytku prokázat. Jedním z argumentů lingvistického zkoumání je také ten, že odpověď leží v oblasti předpisemných kultur, které jsou jazykovému zkoumání nepřístupné.

Rozlišují se obecné, zvláštní a specializované dějiny náboženství. Cílem obecných dějin náboženství je dospět k celku dějin náboženství v rámci dějin lidstva. Zvláštní dějiny náboženství usilují o dějiny jednotlivých náboženství a o jejich vzájemné vlivy a interakce. Specializované dějiny náboženství se soustřeďují na určité náboženské prvky a pokoušejí se sledovat je v rámci dějin jednoho náboženství a v jejich kontextech, nebo též ukázat jejich převzetí do jiných, často pozdějších náboženství a kultur.

Předpoklady dějinného lingvistického výzkumu

Takový výzkum dějin náboženství měl vedle základního zájmu o dějinnou skutečnost další předpoklady. Především to bylo uznání dějinné svébytnosti různých náboženství, tzn. představa, že náboženské dějiny lidstva lze v zásadě popsat na základě dějin množství náboženství. Předpokladem byla také teze dějinná kauzalita, kterou byla též umožněna dějinná vysvětlení. Posledním důvodem byla a je nutnost kritických výzkumných metod, jimiž lze zjišťovat autenticitu textů, historičnost údajných událostí, tedy faktickou dějinnou pravdu.

Hlavní výsledky lingvistického přístupu k náboženství

Dobré jazykové znalosti byly pro toto studium klíčové. Začalo se se sběrem a vyhledáváním starobylých posvátných textů. Dostupnost překladových slovníků a gramatik byla v 19. století minimální, proto je obdivuhodné, s jakým nadšením se vědci vrhli na výzkum starobylých textů.

Převážná část výzkumu dějin náboženství je založena až do dnes na filologickém, textově analytickém a literárně dějinném výzkumu. Jazykové znalosti byly prostředkem, jímž se filologie pokoušela přiblížit celkové kultuře, např. skrze etymologii, která zprostředkovává dějinný význam slov; skrze historickou kritiku vzniku textu a formování kanonického textu. Vědci si byli vědomi, že v posvátných textech je k dispozici „oficiální“ nauka a že lidová religiozita zůstává stranou, ale přesto otevírali modernímu světu starobylé texty. Lingvistický přístup ke studiu náboženství spočívá v jazykovědném zkoumání posvátných textů jednotlivých náboženství, zejména se zaměřením na nejposvátnější slova: jména bohů, božských bytostí, modlitby, rituály apod. v těchto náboženstvích. Tento přístup ke studiu náboženství je v religionistice jeden z historicky nejstarších. Vznikal již koncem 18. století, a rozvíjel se zejména v první polovině 19. století a je aktuální do dnes. Velkým podnětem k lingvistickému zkoumání posvátných textů bylo objevení a francouzský překlad dvou sbírek Véd ze sanskrtu (Jean Calmette) a posvátných spisů perského náboženství Avesta ze staré perštiny (Aucqueuil Dupéron), a dále zjištění, že různé evropské jazyky mají společný původ.

Max Müller, Leopold von Schröder a Georges Dumézil objevili pomocí srovnávací etymologie, že všechny indoevropské národy měly kdysi (cca 5. tisíciletí př. Kr.) stejný jazyk. Dnes víme, že se jedná o vědecký konstrukt, který je jen stěží doložitelný. Uveďme zde příklad takového výzkumu. Podle této teorie existovalo kdysi také jedno náboženství a jeho stoupenci uctívali tutéž jednu božskou bytost, kterou nazývaly po svém rozdělení na různé národy a jazyky jmény, která prozrazují společný původ (staroindicky: Dyaus-Pitar; řecky: Zeus-Pater; latinsky: Diespiter, později Iupiter; ilyrsky: Deipaturos; skythsky: Zeus-Papaios; thrácky: Zeus-Pappos; skandinávsky: Tyr; staroněmecky: Ziu; germánsky: Teiva; staronorsky: Tivar; staroprusky: Deivas; litevsky: Dievas; lotyšsky: Dievs). Z těchto do současnosti dochovaných jmen božské bytosti v různých indoevropských jazycích vykonstruovali lingvisté pravděpodobné znění jejího jména ve staré indoevropštině, které zní: Deivo, Daevo, Dev nebo Div. Max Müller považoval tento objev srovnávací etymologie a její výsledky za nejdůležitější objev na poli studia kulturních dějin lidstva v celém 19. století.

Jaký však byl skutečný přínos lingvistického zkoumání otázky prvotního náboženství a s tím spojené ideje Boha? Diskuze byla bohatá a argumenty zúčastněných vědců vždy odhalovaly jejich ideologické a náboženské pozadí. Tak například Herbert Jenkins Rose zastával názor, že staří Římané uchovávali neosobní představu Boha, který pro ně představoval spíše sílu, která vše prostupuje a je třeba mít se před ní na pozoru. Označovali jí konstantou *numen*.

Francouz Georges Dumézil jako znalec latiny však dokázal, že *numen* je u starých Římanů obecným názvem pro jakékoliv božstvo, a ne vlastním jménem konkrétního boha. Italský etnolog a religionista levicového zaměření Raffaele Pettazzoni se domníval, že idea Boha vznikla u starých Indoevropanů zosobněním nebe. Wilhelm Havers však prokázal, že z dějin jazyka vidíme různost názvů pro nebe v indoevropských jazycích a že označení Boha nemohlo u Indoevropanů vzniknout zosobněním nebe, protože pro něj v té době dosud neexistoval název. Jméno pro nebe vzniklo až později.

Dějinný vývoj náboženství v 19. až 21. století

Dějinně je situace zajímavá především pro existenci novotvarů. Seznamme se se dvěma okruhy výzev pro současný historický výzkum náboženství. Především jsou to změny v náboženstvích a také náboženské novotvary v dnešní společnosti. Změny v náboženských tradicích jsou úzce spojeny s technologickými, hospodářskými a sociálními změnami, kterých jsme svědky v posledních dvou staletích. Druhou velkou změnou jsou nové ideologie, které ovládali velké kulturní celky (formy nacionalismu, politické ideologie apod.). Posledním podnětem je vnitřní kritika v náboženstvích samotných, která se musí stát předmětem zkoumání v nábožensko-historických souvislostech.

Náboženské novotvary v podobě nových náboženských hnutí a sekt jsou z pohledu moderního člověka neočekávanou a mnohdy znervózňující silou ve společnosti, z pohledu dějin náboženství se nejedná o nic nového, ale o jednu z mnoha dalších podob rozvoje náboženství. Novostí je jejich snaha spojit znaky z mnoha náboženství a kultur, univerzalistické nároky a ambice globálního dopadu. Nová náboženství byla ve společnosti vždy reakcí na krizi v duchovním životě lidí, v dnešní době je krize moderního člověka spojena především s krizí autority a důvěry. Projevem je pak důraz na autonomní svobodu člověka.

Kontextuální výzkum náboženství – etnologický výzkum, kulturní antropologie

Etnologický přístup ke studiu náboženství spočívá ve zkoumání způsobu života (kultury) různých národů, a to se zaměřením na jejich náboženské představy a jejich vnější projevy v životě jednotlivců i společnosti. Náboženství se zkoumá v rámci dané kultury a jejích sociálních institucí. Základní otázka etnologického přístupu k náboženství směřovala k původu náboženství. Kladení otázky bylo vždy ovlivněno světonázorovými postoji badatele a dobovými zájmy evropských mocností o legitimizaci koloniálních tendencí. Zkoumáním tzv. „primitivních“ kultur bylo považováno za zkoumání primárních (historicky) kultur. Existoval předpoklad, že nalezením skutečně nejprimitivnější a nejprimárnější kultury dosáhneme odpovědi na otázku po původu náboženství. Od zakladatele tohoto směru E. B. Tylora zpochybnil tento přístup především C. Lévi-Strauss. Tento přístup vzniká v souvislosti se vznikem nového vědního oboru etnologie, který se rozvíjel od poloviny 19. století. Vrcholu dosáhl ve 20. století.

První etnologické školy

Podle odpovědi na tuto základní otázku se etnologové náboženství rozdělují na dvě školy. Starší školu evolucionistickou (2. pol. 19. stol.), která předpokládá, že náboženství se vyvíjelo od animistických nebo předanimistických náboženských představ přes polydémonismus a polytheismus až k etickému monotheismu. A na mladší školu kulturně-historickou (1. pol. 20. stol.), která dokazuje, že původním náboženstvím lidstva je primitivní monotheismus, který byl v pozdějších kulturách téměř vytlačen polytheismem, polydémonismem, manismem, naturismem, idolatrií a jinými náboženskými formami, proti kterým pak náboženští reformátoři (proroci) znovu prosazovali monotheismus zvaný profetický (prorocký).

Anglická škola kulturní antropologie vzniká ve 20. století a její symbolický směr se zaměřuje již na kultury jako systémy symbolů dávající význam a smysl okolnímu světu. Náboženství je považováno za jeden z těchto kulturních symbolů, respektive systém symbolů.

Evolucionistická škola

Zakladatel školy Edward Burnett Tylor (1832-1917), významný anglický etnolog, zkoumal náboženské představy jistých afrických kmenů, které věří v množství duchů. Tylor nazval jejich náboženství animismem – slovo si vypůjčil z tehdejší lékařské vědy a dal mu nový obsah. Předpokládal tedy, že animismus je původním náboženstvím lidstva.

Podle Tylora se náboženství vyvíjelo od animismu přes fetišismus, manismus, idolatrii, totemismus, polydémonismus, polytheismus, henotheismus až k etickému monotheismu.

Vznik animismu vysvětloval Tylor tím, že primitivové nedokáží rozlišit mezi snem a skutečností, že mají strach z duchů zemřelých mocných předků, před nimiž se mají na pozoru. Duše mrtvého (lat. *anima*) je předmětem obav a úcty ze strany živých. Proto je tato náboženská představa označována jako animismus. Vývoj podle této vědecké teorie pokračuje dál. Duch se může usídlit v neživém předmětu – fetiši (*fetišismus*) nebo ve zvířeti – tzv. totemovém zvířeti (*totemismus*) nebo se může vtělit do výtvaru lidských rukou, např. sochy nebo obrazu – tzv. idolu (*idolatrie*). Uctívání duchů mrtvých předků se nazývá *manismus*. Polydémonismus je víra, že duchové jsou mocní a je jich mnoho. Následující ve vývoji je polytheismus, tedy víra v mnoho bohů a bohyň. Ti jsou zpravidla velmi mocní, ale ne vždy všemohoucí. Nejčastěji vládnou některému z přírodních živlů nebo jevů a jsou jeho personifikací. Nebo jsou ochránci jistých lidských institucí a činností. Henotheismus je forma polytheismu, ve kterém nad všemi božstvy vládne jeden nejvyšší bůh a svěřuje jisté oblasti dění do správy jednotlivým božstvům. Etický monotheismus je víra v jediného Boha, který je dárce mravního zákona a soudcem, jemuž se budou všichni lidé zodpovídat ze svých skutků.

V takto vystaveném popisu vývoje náboženství je zřetelný vliv tehdy populární Darwinovy evoluční teorie a představa o kauzálním vývoji dějin. Další z Tylorových současníků se proto pokoušeli v této oblasti o nalezení jiné základny všech náboženství. Robert Ranulph Marett (1866-1943) a E. Sidney Hartland (1848-1927) dokazovali, že muselo existovat předanimistické náboženství: smíšenina strachu, bázně a úžasu z neosobní božské síly, zvané *mana* (slovo našli v tomto užití v Melanésii), někdy také označováno jako animismus (nejvyšší oduševňující moc). Animismus podle nich není původní formou náboženství. Jinak přistupoval k problému James George Frazer (1854-1941). Viděl první stupeň náboženského vývoje v magii, kterou popsal v knize *Golden Bough (Zlatá ratolest)*. Karl Beth (1872-1969) však poukázal na podstatný rozdíl mezi magií a náboženstvím, které z ní nemůže pocházet. Magie se snaží podmanit nadpřirozené síly člověku tak, aby jim mohl člověk vládnout, zatímco náboženství má úctu k nadpřirozeným silám. Semitolog William Robertson Smith (1846-1894) viděl první formu náboženství v totemismu, hodně rozšířeném u semitských kmenů. Ve hře byl také zmiňovaný *manismus* Herberta Spencera (víra v předky). John Lubbock uvažoval o primitivním ateismu, K. Beth zase o pre-magismu atd.

Škola kulturně-historická

Již Andrew Lang (1844-1912), Tylorův žák a jeho nadšený stoupenec, poukázal na fakt, že existují jiné „primitivní“ národy, které nevěří v duchy, ale v jedinou Nejvyšší bytost. Ve své knize *Making of Religion (Vznik náboženství)*

publikoval názor, že etický monotheismus může být stejně starý jako animismus, magie a další formy náboženství. Langova kniha byla, snad i záměrnou, provokací pro religionisty evolucionistické školy.

Až s prací Leo Frobenia (1873-1938, německý cestovatel po Africe a profesor ve Frankfurtu), na kterou navázal Wilhelm Schmidt, SVD (1868-1954) a jeho spolupracovníci, dostala tato teorie zřetelné obrysy. Schmidtovi spolupracovníci a řádoví bratři, misionáři z kongregace verbistů, nashromáždili rozsáhlý materiál o převážné většině primitivních národů. Sám Schmidt prakticky neopustil za svůj život Evropu. Na základě vyhodnocení tohoto materiálu podle vypracovaného kritéria kulturních cyklů se pokusil W. Schmidt prokázat, že prvotním náboženstvím lidstva je etický monoteismus. Vytvořil teorii kulturně-historických cyklů, podle níž lze lidské kultury rozdělit chronologicky a kauzálně na 4 skupiny: primitivní, primární, sekundární a terciární. Kultury se liší způsobem obživy, osídlení, organizací společnosti a především náboženskými představami. Popsal je takto.

- 1) Primitivní kultury (prakultury) mají jednoduchý způsob obživy, jako je sběr lesních plodů a drobný lov, žijí v lesích či lesostepích v malých skupinách. Ukazuje se zde velká úcta ke starším a předkům. Náboženstvím je etický monotheismus. Bůh je pojmán jako učitel všeho, co je potřebné k životu.
- 2) Kultury primární jsou založené na organizovaném lovu, pastevectví a zemědělství. Lidé žijí ve větších skupinách patriarchálního charakteru (ženy hrají většinou podřízenou úlohu). Tyto kultury prodělávají vývoj směrem k polytheismu, uctívají spíše přírodní božstva. Úcta k jedné Nejvyšší bytosti je marginalizována, Smith to vysvětluje vlivem vyšší organizace i mravního úpadku společnosti.
- 3) Kultury sekundární vznikají křížením různých kultur primárních, většinou pasteveckých a zemědělských, žijí ve venkovském osídlení, většinou v údolích velkých řek. Nové kultury jsou již usedlejší než kultury primární. Množí se u nich počet božstev a kult jedné Nejvyšší bytosti zcela mizí.
- 4) Kultury terciární jsou charakterizovány vyšší organizací společnosti, vznikem řemesel, obchodu, městského osídlení, větších správních celků a velkých říší. Mají polytheistické náboženství, které někdy přechází v henotheismus, např. starověký Egypt, Řecko, Římská říše apod.

Z hlediska teorie o původu náboženství jsou nejdůležitější pro výzkum kultury primitivní. v těchto nejstarších kulturách je jasná idea jediné Nejvyšší bytosti, jediného Boha. Jde tedy o pravý monotheismus. W. Schmidt užíval k popisu tohoto monotheismu sousloví *urmonotheism*. Jedná se o monoteismus odlišný od monotheismu židovství či křesťanství, které vznikají jako monotheismy prorocké, a tedy reformované. W. Schmidt popsal tuto teorii ve svém nejvýznamnějším dvanáctisvazkovém díle *Der Ursprung der Gottesidee* (*Původ ideje Boha*), na kterém pracoval více než 40 let (1912-1955). Schmidt

zastával názor, že i primitivové byli schopni logické úvahy. Věděli, že všechno, co je kolem nich, muselo nějak vzniknout a kauzální úvahou dospěli k existenci ideji jednoho Boha. Idea Boha tedy vznikla prvotní reflexí primitivního člověka nad stvořením přírody i člověka v ní.

Podobně jako u předchozí evoluční školy, došlo i zde ke tříbení názorů na vznik prvotního monoteismu. Např. Raffaele Pettazzoni (1883-1959) byl italský levicově orientovaný etnolog a religionista. Ten nejdříve zastával teorii, že idea Boha vznikla zosobněním nebe. Člověk pozoruje nebe, vidí déšť, který odtud padá a je zdrojem života na zemi, a tak si toto nebe zosobní, nebe je dárce života. W. Schmidt však namítl, že není dost důkazů, že nebe je pro všechny národy sídlem Nejvyšší bytosti. Bůh nemusí být jen v nebi, některé národy nazývají Nejvyšší bytost bohem lesa. Lingvisté navíc prokázali, že jméno pro oblohu je mladší než jméno pro nebeskou bytost, nemohlo tedy zřejmě dát popud k vzniku osobního boha umístěného na nebesa. Pettazzoni však nadále odmítal Schmidtovu tezi o zrodu ideje Boha logicko-kauzální úvahou. Proto přišel s jiným vysvětlením: Idea Boha se u primitivních lidí zrodila z jejich existenciální úzkosti, z boje s přírodou o přežití, ve kterém potřebovali mocného ochránce - Boha.

Žáci W. Schmidta - Wilhelm Koppers, Paul Schebesta (vědec českého původu Pavel Šebesta) a Martin Gusinde - dospěli k jinému vysvětlení vzniku ideje Boha. Na rozdíl od Schmidovy teze o vzniku ideje Boha logicko-kauzální úvahou zastávají pozici s teorií prazjevení. Zkoumali totiž tradice primitivních národů a zjistili, že tyto národy jsou přesvědčeny o tom, že jejich prapředci se přímo stýkali s Bohem, který je naučil všem potřebným věcem. Jejich monotheismus není tedy dílem racionální úvahy, ale důsledkem přímého kontaktu s Bohem v počátcích dějin lidstva – tedy jakéhosi těžce specifikovatelného prazjevení.

Obě etnologické školy stály v počátcích přísně proti sobě. Napětí však časem opadlo a dnes jsou obě teorie považovány za odvážné hypotézy, které jsou však neprokazatelné. Velký přínos obou škol a jejich vzájemné diskuze je dvojitý. Jednak sběr obrovského množství materiálu o dnes již mnohdy zaniklých kulturách a jeho uchování pro budoucí generace. A především poukázání na fakt, že náboženství je fenomén přítomný ve všech kulturách po celém světě, ač v různých podobách a variantách. Náboženství je tedy také díky těmto výzkumům považováno za antropologický fenomén.

Na tyto výzkumy navázala skrze sociologii také později kulturní respektive sociální antropologie, o které pojednáme níže. Rozdíly mezi kulturní a sociální antropologií jsou dnes považovány za marginální.

Kulturní antropologie

Kulturní antropologie se pokouší o nové interpretace poznatků a ve dvacátém století je silně poznamenána posunem v jiných vědách – velký vliv má

především hermeneutika. Z kulturních antropologů jmenujme alespoň dva významné představitele 20. Století: Claude Lévi Strauss a Clifford Geertz.

Clifford James Geertz

Clifford James Geertz (1926-2006) se narodil v San Francisku v USA a je znám především pro svůj příspěvek k symbolické antropologii. Svou hermeneutickou metodu práce využil již při terénním výzkumu v 50. a 60. letech na východní Jávě (1952-1954), Bali (1957-1958) a Maroku (v průběhu šedesátých let). Především pro interdisciplinární znalosti a literární talent spojený s čtivostí jeho textů měl velký vliv na antropologii, sociologii i jiné vědy 20. století. Téměř třicet let působil v Princetonu.

Ve svém díle se zabýval především interpretací kulturních symbolů a jejich role při utváření obecně přijímaného smyslu věcí ve společnosti. Základy své teorie o výkladu kultur popsal ve své knize Interpretace kultur (The Interpretation of Cultures. Selected Essays 1973, česky 2000).

Vychází z tradice ustanovené Maxem Weberem a člověka považuje za tvora, který si utváří pavučinu významů přiřazovaných světu kolem sebe a v této pavučině se člověk sám orientovaně pohybuje. Kultura je tedy pavučinou a nikoliv sledem kauzálních příčin a následků a jako taková nemůže být pouze experimentálně analyzována a nemohou z ní být pouze dedukovány zákonitosti. Proto se religionistika musí stát vědou interpretativní a odhalovat významy jevů pro člověka. Doslova říká: „To, co hledám, je vysvětlení, interpretuji sociální projevy, jež jsou na povrchu záhadné.“ Neustupuje však z nutnosti sběru empirických dat, empirický výzkum zůstává nadále základem jeho antropologie. Jako metodu práce používá především „zhuštěného popisu“ = thick description známou od Gilberta Ryla. Metoda je zaměřena na analýzu události malého rozsahu, na základě které se pokouší analyzovat a interpretovat širší kulturní jevy. Slavný je jeho esej o kohoutích zápasech na Bali. Událost Geertz popisuje jako výraznou pro nalezení sociálních rolí jednotlivců, jedná se o symbolický opis organizace společnosti na Bali. Nevytváří tak obecnou teorii kulturní interpretace, ale určuje směr, kterým je třeba interpretovat kulturu a v ní žitá náboženství.

Kultura podle něj totiž není jen komplex vzorců chování (zvyky, tradice) ale jedná se o jisté řídicí mechanismy (plán, návod, pravidlo). Kultura nepochází z nevědomých činností lidského já, ale jedná se o symbolický systém významů, který lidé vytvořili a jehož jsou také součástí. Tedy kultura je ambivalentního (respektive duálního) charakteru: Kultura je modelem lidského jednání a zároveň je modelem pro lidské jednání. Zkoumat kulturu znamená zkoumat systém symbolů, který pomáhá jedinci se orientovat ve světě. Symbol definuje jako „jakýkoliv objekt, čin, událost, vlastnost nebo vztah, který slouží jako nositel pojmu; tento pojem je „významem symbolu“. Definice je to velmi široká a byla předmětem kritiky, ale Geertzem je takto používána.

V *Interpretaci kultur* věnuje Geertz jednu z kapitol interpretaci náboženství jako kulturního systému symbolů. Náboženství definuje takto:

- 1) Je to systém symbolů,
- 2) které v lidech ustavují silné, pronikavé a dlouhotrvající nálady a motivace tím,
- 3) že formují pojmy obecného řádu bytí
- 4) a obdařují tyto pojmy takovým nádechem skutečnosti,
- 5) že se tyto nálady a motivace zdají jedinečně realistické.“

Geertz nepoužívá pojem posvátna, který je přítomen v mnoha teoriích a definicích od doby R. Otta používán. Zdůrazňuj tak empiričnost tohoto způsobu práce. Při výzkumu náboženství je proto třeba „nejprve analýza významového systému vtěleného do symbolů, které vytvářejí vlastní náboženství, a potom uvádění tohoto systému do spojitosti se sociálně-strukturálními psychickými procesy“. Systém symbolů, tedy náboženství, tak ukazuje a tvoří soulad mezi charakterem a životem lidí či mezi světovým názorem a představou řádu světa. Myšlenka to není nijak originální a Geertz sám více zdůrazňuje závislost člověka na těchto symbolech, které často i rozhodují o jeho životaschopnosti. Jeho empirické zaměření ho přivádí až k tvrzení v duchu posledních osvícenců, když si klade otázku: Proč představy lidí o realitě (tedy náboženský systém symbolů) „zkreslují jejich vědomí rozumného, praktického, lidského a morálního“. Ve způsobu kladení otázky najdeme podobnost s přástupem např. Sigmunda Freuda k výzkumu náboženství.

Náboženství je tu opět považováno za systém iluzorních fenoménů, které rozhodujícím způsobem určují jednání lidí. Geertz se ptá především na míru tohoto ovlivňování a jeho efektivitu. Ke vhodnosti či nevhodnosti náboženství je hodnotově neutrální.

Claude Lévi Strauss

Claude Lévi-Strauss (1908–2009), francouzský antropolog a filosof židovského původu, byl významným představitelem strukturalismu. Původně vystudoval práva a filosofii na Sorboně. Od r. 1935 působil na univerzitě v Sao Paulu, odtud prováděl výzkumné cesty do argentinského spolkového státu Mato Grosso a k Amazonce. Válečná léta trávil na frontě a po kapitulaci Francie opět působí v zámoří v New Yorku na New School for Social Research, kde se seznamuje se strukturalismem, který měl na jeho myšlení velký vliv. Byl to především Roman Jakobson, který ho ovlivnil. Později zakládá společně s Jacques Maritainem a Henri Focillonem svobodnou francouzskou univerzitu v New Yorku. Po válce působil v pařížském antropologickém muzeu a byl profesorem religionistiky na École pratique des hautes études. Byl dlouhodobě profesorem antropologie na Collège de France a členem Francouzské akademie.

Za hlavní úkol antropologie považoval výzkum nevědomých kulturních struktur různých společností jako protikladu ke strukturám přírodním. Proto se zajímal zejména o struktury příbuzenství a roli zákazu incestu, popisoval

struktury mýtů a vyprávění, vše shrnul do pojmu „myšlení přírodních národů“. Tak se také dá přeložit název jednoho z jeho nejslavnějších děl *La Pensée Sauvage*.

Především se věnoval pojetí mýtů v různých kulturách a snažil se odkrýt jejich společný základ, který se prolíná všemi kulturami bez prokazatelného vztahu či souvislosti. Zvláště v mýtech odhaloval základní napětí. Na jedné straně jsou mýty silně fantastické a nepředvídatelné, na druhé straně jsou si téměř všechny velmi podobné. Tak definoval problém, který chtěl řešit. Mýtus proto definoval jako způsob hovoru, skrze který může být odhalen jazyk a myšlení. Proto doslova rozebral jednotlivé mýty na řadu vět, které definoval podle vztahu mezi jejich funkcí a subjektem. Každý mýtus obsahuje dvojí materiál: zcela originální a nahodilý a potom materiál shodný napříč světem. Výpovědi se stejnou funkcí pak nazval mytologémy, tedy základy mýtů a také jazyka.

Jako příklady uvádí především mýty ze života původních obyvatel Ameriky. Nejznámější je postava prostředníka mezi životem a smrtí – téměř ve všech případech se jedná o vránu nebo kojota.

Kromě toho se také významně zastával ohrožených etnických skupin a jejich kultur a byl přesvědčen, že postupující kulturní homogenizace přináší obrovské ztráty.

Kontextuální výzkum: sociologický přístup k náboženství

Základní charakteristika

Sociologický přístup ke studiu náboženství spočívá v tom, že náboženství se chápe jako jev sociální. Předmětem zkoumání je vliv náboženství na společnost i na jedince ve společnosti.

Tento přístup se rozvinul zejména v první polovině 20. století, a to paralelně s přístupem psychologickým. Současně je jakousi kompenzací psychologického přístupu, který zejména ve Freudově psychologii bere náboženství jako jev individuální.

Společenských aspektů náboženského života si povšimli již v 19. století Auguste Comte a Herbert Spencer.

Zájem o náboženství je úzce spojen s výzkumem sociologickým. Řada badatelů přinesla mnoho dnes i populárních výpovědí. Karl Marx (1818-1883) a Friedrich Engels (1820 - 1895) definovali náboženství jako společenskou iluzi, která je zároveň protestem proti existujícímu společenskému zlořádu, tedy jedná se o „opium lidstva“. Marxův pokus sklouzl do extrémního ateismu či antiteismu.

Avšak systematicky se sociologií náboženství zabývali teprve ve 20. století především Émile Durkheim (1858 - 1917), Max Weber (1864 -1920) a Peter L. Berger (1929). Jejich názory na pojetí sociologie náboženství se liší, ačkoliv v mnohém se vzájemně doplňují. Zatímco Durkheim pracoval na popisu zákonitostí sociálního vývoje náboženství a náboženského sociálního chování, tak Weber se ptá na smysl náboženských způsobů chování. Zajímal se především o souvislost mezi náboženskými postoji a hospodářskými a politickými způsoby chování.

Émile Durkheim

Émile Durkheim (1858-1917), syn francouzského rabína a zakladatel francouzské sociologické školy, se zabývá otázkou náboženství především v díle *Elementární formy náboženského života* (1912). Stejně jako například J. Frazer či E. B. Tylor je i on teoretikem bez potřeby konat terénní výzkumy mimo Evropu.

Z pohledu religionistiky je důležité, že se E. Durkheim nevyhýbá definici pojmu náboženství, kterou neopírá o teistický koncept, ale o dělení na posvátné a profánní. „Náboženství je jednotný systém víry a praktik vztahujících se k posvátným věcem, to jest k věcem odtažitým a zakázaným; systém víry a praktik, které sjednocují všechny své přívržence v jediném morálním společenství nazývaném církev.“

Zastává také názor, že společnost vytváří jedince. Každý jedinec je především výtvozem společnosti, ve které žije. Člověk od svého narození a růstu přijímá způsoby myšlení a jednání společnosti, aniž si to uvědomuje. Nikdo nemůže být jiný než společnost, jejíž je součástí.

Společnost však není pouhým součtem jedinců. Společnost je skutečnost svého druhu, realita přesahující jedince i součet jedinců. Podle tohoto autora si lidé uvědomují tuto transcendenci společnosti v pocitu posvátna, které se u nich dostavuje. Společnost se v lidském myšlení a jednání jeví jako náboženství. Pro náboženského člověka je transcendentní skutečností Bůh jako produkt pocitu posvátna vyvolaného společností. Durkheim tedy tvrdí, že Bohem je společnost.

Durkheimova teorie společnosti a náboženství měla celou řadu kritiků. Výsledky etnologických studií, o které se opíral, byly předmětem mnohdy oprávněné kritiky. Zvláště katolický religionista Wilhelm Schmidt dokázal, že Středoaustralci, a zvláště kmen Aranda, jsou součástí novějších kulturních vrstev. Staršími kulturními vrstevami jsou kmeny jihovýchodní Austrálie, které se však k totemismu nehlásí. Ačkoliv Durkheimova teorie náboženství postrádá empirický-etnologický základ, stala se přínosnou především pro snahu definovat a popsat jevy ve společnosti v souvislosti s náboženství.

Mnohem zásadnější slabinou teorie je její neschopnost postihnout a vysvětlit náboženský jev profetismu. Otázka zní: Jak je možné, že člověk vychovaný danou společností, který přijal zcela její formy chování a způsoby myšlení, a tedy i představu společnosti ve formě boha a náboženství, mohl vystoupit jako prorok a postavit se právě této společnosti, náboženství a de facto i bohu? Je tedy bůh skutečně pouze posvátným převlekem kolektivu?

Max Weber

Max Weber (1864-1920), německý protestantský ekonom a sociolog, naopak tvrdí, že jedinec jednoznačně utváří společnost po všech stránkách. Tímto vztahem jedince a společnosti a úlohou náboženství ve společnosti se zabývá především ve svém díle *Sebrané studie k sociologii náboženství* (1920).

Zaměřuje se primárně na ekonomické vztahy ve společnosti a podotýká, že ekonomie je činnost duchovní, a nikoliv pouze materiální. Je přesvědčen, že právě proto ji nelze odtrhovat od jejího náboženského základu, který pro ni vytváří existenční podmínky. Max Weber proto studuje hospodářské etiky šesti světových náboženství (konfucianismu, hinduismu, buddhismu, judaismu, křesťanství a islámu), která posléze srovnává. Klade si otázku, proč moderní kapitalismus vznikl v reformovaném křesťanství. Dochází k tvrzení, že především a jedinečně kalvínská reforma umožnila vznik moderního kapitalismu a rozvoje společnosti. Dochází také k závěru, že hospodářská etika jiných náboženství vznik kapitalismu neumožnila pro svůj tradicionalistický charakter bránící rozvoji. Tento tradicionalismus původních světových náboženství mohli překonat jen velcí proroci racionality vzeší z reformovaného křesťanství.

Vyzdvihuje tedy roli jedince ve společnosti. Jako příklady uvádí Luthera, Kalvína a Zwingliho.

Je zřejmé, že Weberova teze o vlivu jedinců na společnost je přesným opakem teze Durkheimovy. Kritici jeho teorie správně upozorňovali na fakt, že v dějinách byla takových jedinců, kteří dokázali svým vystoupením změnit společnost jen velmi málo. Jednalo se spíše o výjimky než pravidlo. Kritika však nemohla popřít, že mírný vliv na společnost má každý jedinec, pokud se jen minimálně odlišuje od většiny. Takto vlastně působí každý, s tím, že někteří například v oblasti ekonomiky či náboženství výrazněji než druzí.

Ze sociologického hlediska sice můžeme přijmout protestantismus jako vzpouru proti tradiční hierarchii, a v důsledku toho vznik kapitalismu. Ten ovšem vznikl i v tradičně katolických zemích, které nebyly zmítány protestantismem (Itálii a Španělsku). Ačkoliv je Weberovo vysvětlení směřováno na vysvětlení vzniku kapitalismu, a to jako ideálního typu uspořádání společnosti a ekonomiky, přesto je jeho pozice dnes hodnocena umírněně. Weber přesto velmi přesvědčivě ukazuje, jak velký význam má pro utváření společnosti veřejné působení velkých náboženských osobností, které mohou významně ovlivnit stav i tvar společnosti.

Další vývoj v sociologii náboženství

Nejbližší ke klasické religionistice mají výzkumy náboženských společenství a jejich uspořádání života. Zde podnikli velkou vynikající práci Ernst Troeltsch (1865-1923) a Joachim Wach (1898-1955). Druhý z nich se potýkal především s teoriemi Maxe Webera, a to skrze svá typologická zkoumání. Jako dalšího jmenujme alespoň Gustava Menschinga (1901-1978).

Tzv. frankfurtskou školu zaměřenou na kritický postoj vůči každé ideologické tradici představují v padesátých a šedesátých letech Th. W. Adorno, J. Habermans. Náboženské orientace se pojímají jako rozporné s rozumem a pokrokem, s výjimkou těch, které lze vpravit do ideologicko-kritického obrazu společnosti frankfurtské školy (profétismus, mesianismus)

Vznikají také sociologické výzkumy, které vyzdvihují konstruktivní společenskou funkci náboženství a také kognitivní roli náboženství při ovládání skutečnosti. Nejviditelnější je to samozřejmě u nových náboženských hnutí, ale zřejmé se to stává i u tradičních náboženství. Náboženství se ukazuje jako nástroj smysluplné interpretace skutečnosti. Přístup je znám především v USA u Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna. v Evropě se rozvíjí v pozici sociologie vědění.

Peter L. Berger

Peter Ludwig Berger (1929) je americký sociolog a teolog luterské tradice 20. a 21. století. Narodil se v Rakousku a emigroval do Spojených států amerických po Druhé světové válce. Zde získal doktorát na New School for Social Research v New Yorku.

Jeho nejznámějším dílem je především *Sociální konstrukce reality*, kterou napsal společně s kolegou Thomasem Luckmannem (1927). z pohledu religionistiky je velmi důležitá jeho kniha *The Sacred Canopy*, ve které se pokusil o syntézu dvou předchozích názorů o vztahu jedince a společnosti. Snaží se zde prokázat, že vztah mezi jedincem a společností je dialektický = jedinec a společnost se vzájemně ovlivňují. Skutečnost, společnost i vědomí jedince, je výsledkem dialogu a dlouhodobého procesu. Tento dialektický proces popisuje třemi momenty.

Exteriorizace: člověk vyjadřuje své myšlenky navenek, mluví o nich, projevuje je slovem, gestem, jednáním apod.

Objektivace: myšlenky člověka (výsledky jeho duševní práce) jsou zhmotněny, zpředmětněny, např. zachyceny písemně, fotograficky, audiovizuálně; společnost je v tomto duchu produktem člověka.

Interiorizace: člověk si osvojuje daný systém myšlenek, zásad, hodnot, informací, interpretací apod., přijímá je za své a jedná podle nich

Exteriorizací vzniká lidská kultura, objektivací se udržuje a interiorizací se předává dalším generacím, které si ji osvojují, tzv. proces socializace který je vždy procesem velmi citlivým na změny ve společnosti.

Pokud se však stane, že je jedinec vytržen ze svého společenského zázemí, potom ztrácí orientaci ve světě a také smysl své totožnosti. Snadno může propadnout anomii (bez-řádu). Nebo může mít i tendencím ukončit předčasně svůj život. Proto Berger chápe nomos (řád) jako nezbytně důležitou veličinu pro trvání společnosti i pro život jedince. Nomos je hradbou proti chaosu. Proto se přirozeně každá společnost brání proti chaosu a upevňuje svůj nomos, především tak, že jej prohlašuje za něco více než jen společenský výtvar, tedy prohlašuje ho za nomos vyššího řádu: „přirozený zákon“; „vědecký světový názor“; „Boží řád“. Využívá se tedy náboženské argumentace, která je co do účinnosti nejúčinnější. Proto se sociolog, a Berger tak činí, musí zabývat náboženstvím. Berger si klade otázku, jaká je úloha náboženství ve společnosti. Metodologicky se snaží Berger o metodologický ateismus, který mu umožňuje objektivně empiricky zkoumat jakékoliv, i vlastní náboženství.

Berger vychází z poznatků dosažených ve fonomenologii náboženství a definuje náboženství z pohledu sociologie jako „lidské jednání utvářející posvátný svět“. Posvátno přijímá ve smyslu fenomenologického přístupu (Rudolf Otto, Mircea Eliade), jako tajemnou a děsivou moc, která je sice odlišná od člověka, ale přesto se k němu vztahuje a vytváří pro něj bezvýhradně platný smysluplný řád. Touto vlastností vytváří posvátno pro člověka řád (nomos) a chrání jej proti chaosu. Svět i celý kosmos se může jevit ve své celistvosti, kauzalitě a cykličnosti jako zcela nesmyslný, protože se jeví jako mechanický. Náboženství je tedy v této realitě ten nejodvážnější lidský pokus, jak pochopit celý vesmír jako lidsky významuplný. Náboženství podle něj může být také nejmocnějším nástrojem legitimizování společenského řádu. To je významné zejména v situacích, kdy je tento společenský řád v krizi nebo je ohrožen

z vnějšku. Naopak může také společenský řád, pokud je všemi bez výhrad přijímán, sloužit jako legitimizace daného náboženství, které společnost podpírá.

Nejtěžší krize však nastává, jakmile se objeví jiný náboženský systém a spolu s ním i jiný společenský řád. Pak je monopol jednoho náboženství ohrožen a střetávající se náboženství jsou nucena hledat dodatečné vlastní nové legitimování. Také společenský řád je otřesen a jen stěží hledá vlastní legitimizaci, buď přijetím jednoho náboženského systému (např. podle zásady *cuius regio, eius religio*) nebo pokusem o legitimizaci nenáboženskou (tzv. „přirozenou“, „racionální“, „pragmatickou“, či „vědeckou“). Svědky takového zápasu jsme v současné Evropě, která se snaží definovat samu sebe jako postkřesťanskou a v kontaktu s nově přichozími etniky a jejich náboženskými představami i společenským řádem se hledají nové způsoby legitimizování stávajícího řádu společnosti. Střetávání a tzv. dialog různých náboženských společností charakterizuje Berger přísloví, že „dobé ploty dělají dobré přátele“. Aby mohlo dojít k soužití různých řádů, pak je třeba jasně vymezit hranice působnosti a tím stanovit podmínky, vzájemného působení a ovlivňování.

Interiorizace a s ní spojený proces socializace vyvolává další problém. Vědomí jedince totiž není jen produktem socializace, existuje již před ním, proto nemůže být nikdy plně socializováno. Jen část vědomí každého jedince je utvářena socializací, druhá část zůstává socializací nedotčena. Podle Bergera vzniká ve svědomí jistý druh polarity, kterou Berger nazývá zdvojením vědomí. Každý člověk má „společenské já“, které je odlišné od jeho „nespolečenského já“. Tato jinakost každého člověka je podle Bergera antropologicky nutná. A člověk ji může prožívat dvěma způsoby. Buď si zdvojené vědomí uvědomuje jako výsledek vlastní exteriorizační činnosti, nebo se mu společenský svět a jeho „společenské já“ jeví jako daná, nezbytná a neúprosná skutečnost, podobně jako skutečnost přírody. Pokud hovoříme o druhém případě, potom se jedná o odcizení člověka sama sobě = alienace (angl. alien = cizinec). Alienace nastává v té chvíli, kdy se člověk ztotožňuje se svou společenskou rolí natolik, že se odcizuje sám sobě. Tím tedy ztrácí vědomí, že společenský svět je jím spoluvytvářen a považuje jej pouze za jediný možný způsob uvažování a žití. Disalienace (opak alienace) znamená naopak překonání odcizení a návrat k sobě samému.

Jakou funkci v tomto procesu alienace a disalienace hraje náboženství? Podle Bergera má náboženství převážně alienační funkci. Dokonce jej označuje za nejmocnější nástroj alienace. Odcizující moc náboženství vyvěrá z povahy posvátna jako něčeho „zcela jiného“ (lat. *totaliter aliud*). Protože náboženství staví něco jiného nad člověkem (posvátné, transcendentní), má sklon odcizovat člověka sobě samému. Objektivizované výtvořky člověka (např. úřady, předměty, místa, rituály) jsou přirodívány hávem posvátnosti a stávají se symboly božského. Tento proces Berger nazývá mystifikací. Něco zcela profánního je postulováno jako zcela nedotknutelné.

Avšak náboženství má též funkci disalienační, protože pomáhá člověku překonat odcizení. Zvláště zřejmé je to tam, kde náboženství hlásá podmíněnost, nedokonalost a závislost všeho stvořeného (tedy i lidského) na Bohu, jako jediném absolutním vládci a pánu. Jako luteránský teolog využívá příklady z křesťanské tradice a odkazuje především na biblické události. Stejně tak ale nachází takové případy v mimokřesťanském prostředí, např. indické náboženské směry docházejí k poznání, že přírodní i empirický svět je jenom *maya* (zdání). v biblické tradici je i královská moc chápána jako „vyžádaná lidem“ (viz 1 Sam 8,5), je tedy desakralizována a podrobena kritice proroků. Podobně i náboženský profetismus je nejmarkantnějším projevem disalienační funkce náboženství. Jako příklad vysoce rozvinutého vědomí udává příklad Adama, prvního člověka. Peter Ludwig Berger o náboženství tvrdí, „že se jeví jako ten nejodvážnější lidský pokus dát smysl tomu, co je samo v sobě nesmyslné“. Jako sociolog se domnívá, že v rámci vědeckých principů není možno učinit žádné tvrzení, kladné či záporné, ohledně ontologického statutu náboženství. Sociologie musí studovat náboženské projekce jenom jako výtvořiny člověka a neptat se, co těmto výtvořinám odpovídá na rovině bytí. Berger však uznává, že náboženská tvořivost vyjevuje v průběhu lidských dějin naléhavou potřebu člověka dotazovat se po smyslu. Tím Berger otevírá svou sociologickou teorii náboženství přesažným horizontům filosofie a teologie. Ptá se dokonce, proč by se měly náboženské významy považovat nutně jen za lidské projekce a proč by se nemělo spíše předpokládat, že sama skutečnost je významuplná. Berger poukazuje také na podobnost s matematikou, která je též pouhou projekcí lidských představ do fyzikální skutečnosti, a přesto je nesporně významuplná, nikdo ji nepovažuje za pouhou iluzi. Podobně tomu může být i s náboženstvím. Berger tedy připouští reálnost náboženských představ, jako sociolog však víru a praxi nehodnotí.

Kontextuální výzkum: psychologie náboženství

Základní charakteristika

Psychologický přístup ke studiu náboženství spočívá ve využití poznatků hlubinné psychologie (psychoanalýzy) k výzkumu duševního života člověka a vlivu náboženství člověka na jeho duševní život. Vznik a rozvoj tohoto přístupu postupoval paralelně se vznikem a formováním hlubinné psychologie.

Stručné dějiny

V první fázi výzkumu se studiu náboženství z pohledu psychologie věnovali především autoři vzdělaní v psychologii, kteří se rozhodli zkoumat jev náboženský (náboženské zkušenosti a náboženské chování). Samotný obor psychologie vytvořil vlastní nástroje a metody práce pro výzkum tohoto jevu. Prvními v dějinách byli zřejmě Američané E. D. Starbuck (1866-1847) a J. H. Leub (1868-1946). Na počátku 20. století prováděli formou dotazníků výzkum náboženských zkušeností a okolností konverze.

William James

Dodnes jsou hojně čteny a diskutovány knižně vydané přednášky Američana Williama Jamese (1842-1910), které vyšly anglicky pod názvem *The Varieties of Religious Experience* (1902). Prosloveny byly ve Skotsku na univerzitě v Edinburghu v letech 1900 a 1902 v rámci Giffordových přednášek o přirozené teologii. O tři roky později vycházejí německy a v roce 1930 pod názvem *Druhy náboženské zkušenosti* také česky. Podněty tohoto autora jsou stále zajímavé: jeho dělení na zdravou a nezdravou religiozitu je sice podmíněno jeho pragmatickým přístupem, avšak dodnes je jeho kniha klasikou tohoto oboru.

Stejně jako v Principech psychologie je i v Druzích náboženské zkušenosti předmětem výzkumu lidská přirozenost, zde však ta část přirozenosti, která je spojená s náboženskou zkušeností. Logicky tedy není jeho zájmem studovat instituci náboženství, ani náboženské ideje a myšlenky, ale „pocity, jednání a zkušenosti jednotlivců v jejich osamocení, nakolik přebývají ve vztahu s tím, co považují za božské“. James dosud nepoužívá pojem posvátna, ale vypomáhá si slovem božské.

Základní rozlišení v jeho pojetí religiozity je v kapitolách *The Religion of Healthy-Mindedness* a *The Sick Soul*. Zdravá religiozita umožňuje člověku nahlížet „život jako dobrý“. Příkladem je pro něj liberální křesťanství, které osvobodilo člověka od morbidní „teologie pekelného ohně“. Walt Whitman je pro něj příkladem tohoto stavu mysli. Druhým příkladem je Mary Baker Eddy, pro kterou je „zlo jednoduše lež a kdokoliv, kdo o něm hovoří, je lhář“.

Nemocná duše (angl. *The Sick Soul*) je naproti tomu přesvědčena, že zlo má svoje pevné místo ve všem. Podle něj je taková nezdravý člověk přesvědčen,

že za vším krásným se vždy skrývá pachut' něčeho zlého, hořkého, nedobrého, melancholického atd.

James přesto neomezuje výzkum náboženství na čistě empirickou rovinu a snaží se o otevřenost pro náboženský fenomén. v závěru proto píše, že náboženská zkušenost patří „mezi nejdůležitější biologické funkce lidské mysli“ a na druhé straně je přesvědčen, že nás náboženská zkušenost spojuje s něčím větším či vzdálenějším, s realitou nepřístupnou našemu normálnímu kognitivnímu vztahování se ke světu. Doslova píše „Zdá se mi, že se naše vzdálené limity našeho bytí noří z našeho vnímatelného a zcela „poznateleného“ světa do úplně jiné podoby existence.

Další vývoj oboru

Překladatel knihy *The Varieties of Religious Experience* do němčiny Georg Wobbermin (1869-1943) je považován za zakladatele psychologie náboženství v německy mluvících oblastech. Jeho metoda práce byla ovlivněna jeho teologickými ambicemi. Snaží se spojit teorii a výzkum. Tak vznikají dvě tendence v psychologii náboženství. v Americe je psychologie zaměřena empiricky a experimentálně (dotazníky apod.), v Evropě si klade filosofické otázky. To se později projevilo u religionistů pracujících na poli fenomenologie (psychologické rozumění) jako byli Rudolf Otto (1869-1937), Friedrich Heiler (1892-1967) a nebo Gerhardus van der Leeuw (1900-1950), který se ve své argumentaci odvolával na strukturální psychologii Eduarda Sprangera.

Nepochybně nejpodnětější příspěvky k oboru měli vědci pracující v oblasti hlubinné psychologie. Klíčový je příspěvek nábožensko-kritického přístupu Sigmunda Freuda (1856-1939) a jeho žáků a epigonů (náboženství jako účinná iluze).

Práce Ericha Fromma je směřována na otázky náboženského druhu z psychoanalytického hlediska – otázka smyslu a vůle k životu.

Specificky rozvíjí tento obor Carl Gustav Jung (1875-1961). Komplexní psychologie v jeho podání se vyznačuje afirmativním vztahem k náboženství. Náboženská funkce duše či náboženské symboly pojímal jak vědecky, tak i terapeuticky. Přínosná byla jeho teorie o roli archetypů, která pak ovlivnila i Karla Kerényiho a Mircea Eliadeho. Spíše okrajového významu doznaly psychologické výzkumy náboženských zkušeností a zkušeností pod vlivem drog, které zpopularizoval Stanislav Groff (nar. 1931 v Praze).

Sigmund Freud

Objevitelem hlubinné psychologie je Sigmund Freud (1856-1939). Narodil se na Moravě v Příboře v židovské rodině. Žil převážně v Rakousku a zemřel v Londýně. Pracoval jako psychiatr a psycholog, zabýval se mimo jiné i náboženstvím z hlediska psychologie.

Jeho velkým objevem bylo nalezení lidského nevědomí. Lidská psychika se skládá z podvědomí (nevědomí) a vědomí. Podvědomí představuje mnohem

větší část, asi devadesát procent lidské psychiky. Zde jsou ukryty skryté motivy lidského jednání, které si nejsme sto uvědomit (různé traumatické zážitky z raného dětství, životní krize a pády). Podvědomí se projevuje ve vědomí např. sny, když je vědomí utlumeno. Freud při svém zkoumání uplatňoval metodu, kdy se dotazoval vyšetřované osoby, kterou si položil před sebe na divan a tázal se jí na její sny, případně vzpomínky z raného dětství. Vytvořil tak z pacienta objekt svého zájmu, který vedl metodou volných asociací a rozhovoru k získání poznatků, které později interpretoval na základě jím vytvořeného klíče.

První pokusy vyjádřit se k tématu náboženství u něj nalézáme v prvních esejích např. *Nespokojenost v kultuře*, kde je zřejmý jeho posun od medicíny k filosofickým úvahám, a kritice vztahu člověka a společnosti. Zvláště si všímá role náboženství. Důležité je vidět, že S. Freud zde nerozlišuje civilizaci a kulturu.

Zpočátku však vidí Freud v náboženství jen obsesivní kolektivní neurózu, tedy psychickou poruchu, kterou je možné a také potřebné léčit. v knize *Totem a tabu* (1913) vysvětluje Freud svou první teorii o původu náboženství a především o jeho roli v životě člověka. Opírá se o 5 předpokladů:

(1) Původní formou náboženství je podle Robertsona Smithe totemismus, jehož prvky jsou: totemové zvíře, tabu, exogamní manželství, totemická hostina. Není však samo sebou jasné, proč jsou v totemismu spojeny právě tyto prvky.

(2) Podle vývojové teorie Charlese Darwina první lidé žili v primitivních tlupách, ovládaných silnými jedinci.

(3) Podle názoru badatele J. J. Atkinsona v primitivních tlupách vládł zákon silnějšího, tedy silnému jedinci patřily všechny ženy a dívky celé tlupy.

(4) Klinická pozorování Sigmunda Freuda na pacientech ukazují, že chorobné bázně z určitých zvířat, tak časté u dětí, jsou vlastně přenesením (*transfer*) strachu z otce na zvíře. Otec a zvíře jsou tedy v psychologii dítěte tak spojeni, že totemické zvíře lze považovat za náhradního otce.

(5) Mnestické stopy jsou následky hrůzných činů, které zůstávají zakořeněny dlouhodobě v podvědomí člověka a přenášejí se dědičností i na potomstvo.

Na základě těchto předpokladů staví Freud svou teorii vzniku prvotní formy náboženství, za kterou pokládá totemismu. Silný jedinec ovládá celou pra-tlupu a patří mu všechny ženy, s nimiž plodí děti. Jeho dospívajícím synům však brzy začne překážet. Vadí jim, že všechny ženy a dívky patří otcí. Jednoho dne se proti otcí spiknou a zabijí ho, aby se zbavili jeho nadvlády. Když ho zabijí, tak ho také snědí, aby si tím přivlastnili jeho sílu. Pak si ale uvědomí svůj zločin: zabili svého otce a ochránce. To je nazýváno citová ambivalence. Uloží si tedy dodatečnou poslušnost známou z psychoanalýzy. Aby se podobná věc nemohla opakovat v budoucnu, uloží si dobrovolně zákaz brát si za manželky ženy z vlastní tlupy. Budou si je hledat v jiných tlupách (exogamie). Duch zabitého otce vstoupil do zvířete, které bude nyní ochráncem jejich tlupy (totemové zvíře) a nebudou ho smět zabíjet (tabu). Jen za výjimečných okolností

bude možno toto zvíře zabít, ale pak je budou muset obřadně sníst všichni muži tlupy, aby tak obnovili v sobě sílu svého praotce (totemická hostina).

Tato pra-událost působí na všechny další generace prostřednictvím tzv. davové duše (jakéhosi kolektivní nevědomí) a projevuje se tak v každém náboženství v souvislosti s jeho kulturní vyspělostí. Je k nalezení v mýtu o Oidipovi, o Chronovi (Saturnovi) a Diovi (Jovišovi). Freud si především všímá křesťanství, které se nejotevřenější přiznání k pra-vině (dědičnému hříchu). Sebeobětování jediného Božího syna jako nejúčinnější pokání dokazuje, že se muselo jednat o vraždu zbožštělého otce. Exogamie je zde přítomná v momentu úplného zřeknutí se života s ženou (u některých forem křesťanského života), kvůli které došlo ke vzpouře proti otcí. Existuje tu touha vyrovnat se otcí, která se projevuje nahrazením kult otce kultem syna. Totemická hostina je tu prezentována eucharistickou hostinou. Podle Freuda je především Oidipův komplex zárodečný komplex všech neuróz. Proto vzniká totemické náboženství ze synovského pocitu viny. Věřící člověk se snaží zmírnit pocit viny a znovu se usmířit nyní již s božským otcem. Představa Boha je podle něj projekcí výčitek viny, to dokládá fakt, že si obraz Boha tvoříme podle svého otce.

Pozitivní fakt této kolektivní obsesivní neurózy (náboženství) je podle Freuda to, že do jisté míry chrání před individuálními neurózami, které jsou jakýmsi soukromými náboženstvími.

Již po publikování knihy došlo k její silné kritice. Především Wilhelm Schmidt zpochybnil etnologické podklady této teorie (pratrupa, kanibalismus, totemická hostina, stáří totemismu), které vedou Freuda k úvaze o vraždě otce atd.

Druhým pokusem o vysvětlení původu náboženství byla Freudova kniha *Budoucnost jedné iluze* (1927), kde popisuje náboženství jako iluzi, tedy nereálné. Ale tato iluze je také reálná, a to natolik, nakolik působí reálně skrze člověka ve společnosti.

Zde tvrdí, že kořenem religiozity není pouze otcovský komplex, ale především lidská bezmocnost a z toho plynoucí potřeba záštity. V bezmocnosti si člověk tvoří bohy, které se pokouší naklonit a svěruje se jim do ochrany. Z této touhy po zajištění a ochraně vyplývá iluzorní povaha náboženství. Iluze však není pouhý neexistující omyl, ale cosi jako zhmotnělá touha. Proto je tato iluze pravdivá a reálná, podle pravdivosti touhy, která ji vytvořila. Freud zde považuje náboženství za společensky užitečnou iluzi, která pomáhá řešit lidské životní problémy. Sám však považuje za nutné provést revizi vztahu mezi náboženstvím a kulturou, která by umožnila kultuře osvobodit se od náboženství a stát se z nedospělé dospělou. Ještě za svého života však Freud musel konstatovat, že tam, kde se o to některé politické režimy pokusily (Rusko, Německo, Itálie), nastoupily kruté formy nesvobody a zotročování člověka. Proto také Freud konstatuje, že právě katolická církev staví hráz proti takovému nebezpečí pro kulturu. Je třeba také upozornit na fakt že Sigmund Freud ve své terminologii nerozlišova zcela přesně a pečlivě mezi

kulturou a společností (civilizací), proto mnohé jeho úvahy o roli náboženství jsou vztahovány především k civilizaci. Náboženství je tedy potřebná a užitečná iluze. Sám musel v důsledku ideologie nacismu opustit krátce před svou smrtí Vídeň a odjet do Londýna, kde roku 1937 umírá.

V posledním období svého života se Sigmund Freud pokoušel „vysvětlit“ monotheismus židovského náboženství, tedy jeho vlastního náboženství. A to v knize *Muž Mojžíš a monotheistické náboženství* (1938). Klade si otázku, proč monotheismus vznikl právě v izraelském lidu a proč skrze něj ovlivnil náboženství velké části lidstva (křesťanství, islám, baháí atd.). V této knize tvrdí, že monotheismus zavedl jako první v dějinách v Egyptě faraón Amenofis IV. ve 14. st. př. Kr. Uctíval boha Atona a snažil se monotheismem upevnit svou vládu. Sám se nazýval Achnatonem, synem boha Atona. Po jeho smrti se však kněží a lid v Egyptě vrací k předchozímu polyteistickému kultu a jeho reforma se proto neujala. Mojžíš byl podle Freuda Egyptan, snad správce kraje Gošen, který nesouhlasil s návratem k polytheismu. Podařilo se mu získat pro monotheistickou víru izraelský lid, který byl v té době otrokem v Egyptě. Mojžíš jej pak vyvedl z Egypta na poušť, zavedl mezi izraelity egyptský zvyk obřizky a především zavedl kult jediného boha Jahveho. Na poušti však došlo ke vzpouře Izraelců proti Mojžíšovi. Podle biblické knihy Exodus (32,19) byl Mojžíš velmi vznětlivý. Na místě Kádeš-Barnea je dosazen jako „druhý Mojžíš“, zeť midjánského kněze Jetra, o němž se v biblické knize Numeri (12,3) říká, že byl naopak nejpokornější ze všech lidí. Tato zkušenost vraždy se v lidu dědí a působí v něm nutkavou tendenci obsesivně jednat, tedy iracionálně uchovávat monotesismus. Tuto teorii dvou Mojžíšů převzal z historického románu Ernsta Sellina *Mojžíš a jeho význam pro izraelsko-židovské náboženské dějiny* (1922). Sám ji však rozvinul a použil ji jako jistý rámec k prezentaci své teorie o dědičné vině. Následně prorockým působením se pak z těchto zárodků stává monotheismus Izraele, který dál dává vzniknout křesťanství a islámu.

Kniha byla již za jeho života kriticky odmítnuta vědeckou obcí. Sellinovu a také Freudovu hypotézu dvou Mojžíšů včetně zabití prvního Mojžíše dnes považujeme za zcela nepodloženou. A mně další poznatky nás uvádí ke kritickému hodnocení jeho knihy. Amenofisův monotheismus není monotheismem, sám faraó se považuje za boha Achnatona. Podle egyptologů Amenofisově reformě chyběly hlubší emotivní kořeny, proto neměla dlouhého trvání. Jednalo se spíše o politicko ideologickou reformu a snahu o umenšení vlivu kněžské třídy v Egyptě. Podobně i doslovný výklad biblických textů o povaze Mojžíše je neodůvodněný.

Přesto je třeba ocenit Freudův přínos vědě na poli objevení podvědomí a zkoumání role nevědomí v náboženském vývoji jedince. Freud poukázal na roli otce ve formování obrazu božstva. S tím souvisí jeho kritické poznámky k imaginativnímu charakteru víry každého člověka a roli symbolů.

Carl Gustav Jung a jeho analytická psychologie

Carl Gustav Jung (1875-1961) je švýcarský psycholog a Freudův žák, který se však rozchází se svým učitelem. V náboženství již vidí lék na duševní nemoci. Svému učiteli vytýkal především to, že psychický život člověka popisuje mechanicko-energetickým způsobem, a to především v pojmech síly, příčiny a nutnosti, tedy osvícensky racionálně a kuzálně. Také si všímá faktu, že Freud redukuje sexualitu pouze na mužskou a nevšímá si vztahu matky a dcery apod. Především uznává užitečnost náboženských představ a symbolů a nakonec dochází pod vlivem mystického zážitku po infarktu k přesvědčení o skutečné existenci Boží.

Jung se tedy rozchází s Freudem již v názoru na libido, ve kterém nevidí pouze sexuální pud, ale chápe je jako psychickou energii v širším smyslu. Svůj názor na libido vysvětluje v knize *Proměny a symboly libida* (1912). To je jistý zlomový okamžik ve vztahu k učiteli a počátek nového zkoumání.

V prvním období (1912-1940) se nezabývá se ontologickou pravdivostí náboženství, ale tvrdí, že z pohledu psychologie je pravdivé a reálné. Jung totiž definoval, že existuje nejen nevědomí individuální, ale i kolektivní. Kromě Oidipova komplexu, který objevil již Freud, existují i jiné komplexy, které mají emotivní a instinktivní kořeny; ty nazval archetypy. Archetyp je něco, co nelze zkoumat, protože kdyby jej člověk zcela poznal, tak by zemřel. Proto zde musí být něco, co zmírňuje toto působení archetypu na člověka, jakýsi zprostředkovatel neboli transformátor psychické energie. Tuto funkci plní tzv. symboly. Ty vytvářejí rovnováhu mezi protiklady, která je podmínkou duševního zdraví. V náboženství mají takovou roli např. mýty, které pomáhají člověku najít nějaký smysl a vypořádat se s existenciálními problémy. V křesťanství mají tuto roli i dogmata. Ovšem pozor, z pohledu psychologie, nikoliv z pohledu teologie. Dogmata vznikají podle Junga z přímého zážitku posvátna a zároveň chrání věřícího proti jeho rozkladné síle. Proto i Bůh patří mezi archetypy, je obrazem otce a v některých náboženstvích je obrazem matky. Idea Boha může být také odrazem archetypu sebejá. Idea Boha ale není jen obraz, je to i síla, která člověka formuje. Pokud je idea Boha produktem kolektivního nevědomí, potom nejsou žádné z náboženských symbolů produktem zjevení, ale lidské představivosti mající kořeny v kolektivním nevědomí. Otázka existence Boha je podle Junga vědecky z pohledu psychologie neřešitelná, protože na poli vědy nelze dokázat jeho existenci. Idea Boha je však psychologická funkce naprosto nutná a je povahy iracionální. Podle něj je vhodnější ideu Boha vědomě uznat, protože jinak nastoupí na místo Boha něco horšího.

Ve svém druhém období (1940-1944) se Jung vrací k tématu náboženství ve své knize *Psychologie a náboženství* (1940). K otázce pravdivosti náboženské zkušenosti říká, že je jedno, co si o ní myslí svět. Kdo ji však má, vlastní vzácný poklad. Uznává totiž, že náboženská zkušenost je realita, neboť to, co uzdravuje neurózu, musí být přinejmenším stejně reálné jako neuróza

sama. Jungovo hodnocení náboženství je velmi pragmatické, protože náboženství definuje jako lék na psychickou chorobu.

Po roce 1944 je Jung ovlivněn vlastním zážitkem infarktu, kdy měl ve stavu bezvědomí zvláštní druh náboženského mystického zážitku. Přiznává, že se setkal s Bohem a že nyní už nemusí věřit, že existuje, ale ze zkušenosti ví o jeho existenci.

Jungovy teorie nebyly přijímány bez kritiky. Mezi největší kritiky Jungovy teorie můžeme jmenovat dva jeho současníky Ericha Fromma a Viktora Frankla. Erich Fromm vytýkal Jungovi především náboženský relativismus a autoritářské, až antihumánní pojetí náboženství. Jung podle něj náboženství redukuje na psychologický fenomén a zároveň povyšuje nevědomí na náboženský fenomén. Na Jungovu obranu je třeba říct, že se Jung vždy snažil zachovat metodologické hranice oboru a vždy hovořil jako psycholog, nikdy jako filosof či teolog, i když pojmový slovník používal velmi podobný.

Viktor Frankl právem vytýká Jungovi, že náboženství chápe pasivně, pudově a nezávisle na vůli člověka. Podle Frankla je však důležitý nejen smysl, ale i vůle ke smyslu. Religiozita podle něj nemá charakter pudový, ale rozhodovací.

I přes kritiku je třeba uznat, že Jung odvážně prozkoumal psychologickou stránku náboženskosti a správně poukázal na důležitost náboženství pro zdravý duševní život člověka. Významné jsou také jeho poznatky v oblasti náboženské symboliky. K tomu přistupuje jeho osobní svědectví o vlastní náboženské zkušenosti. Jeho pasivní a pudové pojetí náboženství zůstává nedílnou součástí jeho díla.

Fenomenologie náboženství

Základní charakteristika

Fenomenologický přístup ke studiu náboženství spočívá v tom, že náboženský jev je pojímán jako jev specifický, který nelze redukovat na jev jiného druhu. Výzkum proto vyžaduje zvláštní metodologii, která plně respektuje specifikum náboženského jevu. Obor se rozvíjí od konce 19. a počátku 20. století.

Metodologická východiska a předpoklady vzniku

Jak bylo z výkladu zřejmé, pokoušela se religionistika jako osvícenská a racionální věda především vysvětlit náboženskou skutečnost pomocí skutečnosti a metodologie nenáboženské (lingvistika, kulturní antropologie, psychologie, sociologie). Tendence šla k redukování náboženského jevu na jev nenáboženský, tedy redukce na psychickou chorobu, kulturní soustavu symbolů apod. Důvody těchto výzkumů byly často ideologicky zabarvené. I přes vypětí mnoha sil zůstává v tomto náboženském jevu nevysvětlitelná a neuchopitelná rovina, která se vymyká ryze empirické analýze. Výsledkem tohoto napětí ve vědě byl vznik fenomenologie náboženství.

Náboženství je pojímáno jako skutečností svého druhu, kterou nelze vměstnat do definic, proto není možné náboženství něčím jiným vysvětlit, nelze náboženství na něco jiného převést, ale je možné se mu přiblížit a snažit se mu porozumět. Fenomenologický přístup se pokouší nahlédnout náboženství zevnitř a vstoupit do něho. Pro vážné studium náboženství nestačí jen objektivní pozorování, ale je třeba udělat vlastní zkušenost s náboženstvím.

Fenomenologie nijak nezpochybňuje předchozí přístupy, ale naopak se je snaží doplnit a jejich empirické zkoumání vhodně interpretovat. Každý z přístupů přinesl řadu velmi cenných poznatků. Fenomenologie klade vedle cíle „vysvětlit náboženství“ také cíl „pochopit náboženství“: snažit se vysvětlit, co lze, a pochopit, co vysvětlit nelze.

Metoda práce

Sémantický přístup zkoumá především objektivní realitu náboženství jakožto systémů, ale fenomenologický přístup se pokouší porozumět intencionální dimenzi náboženského jednání. Podrobněji se rozměru intence věnuje pozdější aplikovaná hermeneutika.

Zabývat se v religionistice intencemi znamená studovat nejhlubší lidské motivace a záměry, které stojí za subjektivní religiozitou a projevují se v objektivní podobě v představách, v myšlení a jednání. Obvykle jsou tyto intence rozvíjeny v duchovní rovině, již z nedostatku lepšího termínu označujeme jako dimenzi „náboženské představivosti“. Zároveň také zkoumáním materiálních a sociálních zájmů nalezneme vysvětlení, proč lidé dávají daným jevům náboženskou interpretaci. Intencionalita je však předmětem

výzkumu také v umění, literatuře, sociologii, právu apod. Uplatnění náboženství ve společnosti závisí především na intenci věřících, proto představují intence těžiště žitého náboženství. Náboženskou se lidská intence stává tehdy, když umožňuje vnímat, interpretovat, a jednat v náboženském rozměru, a to tak že je skutečnosti dán všezahrnující význam přesahující každodenní život; intence se dotýká existenciálních otázek lidského života. Takto stanovená metoda práce se plně rozvine v aplikované hermeneutice a přispěje k interpretaci explicitních i implicitních náboženství.

Dějiny oboru

Za předchůdce fenomenologie náboženství je možné označit tyto vědce. Holanďan Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye (1848-1920) v knize *Učebnice dějin náboženství* poprvé použil slovní spojení fenomenologie náboženství. v pozdějších vydáních však tento pojem již nenajdeme, proto lze usuzovat na to, že nedošlo k rozvoji a promýšlení oboru. Druhým jmenovaným je Švéd Nathana Söderblom, který se zabýval problémem iracionálního původu posvátna a vytvořil potřebné názvosloví pro jeho popis. Dalším významným badatelem je jednoznačně Rudolf Otto (1869-1937), jako hlavní průkopník fenomenologického přístupu k náboženství. Byl protestantem s teologickým vzděláním, přednášel filosofii náboženství. Ve svém díle *Posvátno* zdůrazňuje, že k náboženství je třeba přistupovat nábožensky, jen tak se lze vyhnout scientistickému redukcionismu. v úvodních řádcích knihy vybízí čtenáře, aby se rozpomenul na nějaký hluboký náboženský zážitek ve svém životě. Jestliže ho čtenář neměl, nemá číst dál, protože by dalšímu textu nerozuměl.

Otto analyzuje vlastnosti posvátna a klade přitom důraz na náboženskou zkušenost, která je iracionální. Otto razí nové slovo pro posvátno, je to numinózní, odvozené od latinského slova numen. Jde o kategorii, kterou nelze dobře racionálně definovat, ale jen náznakovou mluvou ji uvést do vědomí. Člověk pociťuje strach před posvátnem (lat. numinosum est tremendum), ale zároveň jej posvátno přitahuje, fascinuje (lat. numinosum est fascinans). Tato ambivalence vztahu k posvátnu udržuje člověka v napětí a chrání jej před náboženskou lhostejností (lat.): Numinosum est mysterium tremendum et fascinans.

Problém původu náboženství řeší Otto tvrzením, že „náboženství začíná samo sebou“. Genezi náboženství také vytváří, ale počátek mu stanovuje v přirozenosti člověka. Jendá se „o vlohu, kterou si člověk přinesl již při svém vstupu do dějin a jenž se v něm stává náboženským popudem, který jej vede obrazotvorností a neúnavným myšlenkovým úsilím k ujasnění ideového základu, z něhož se sám zrodil“. Také se při této argumentaci odvolává na Kanta a říká, že jde o „hlubokou propast lidského poznání, jejíhož dna nikdy nedosáhneme“, o „dno duše“ (lat. *fundus animae*), o němž hovoří německý mystik Henry Suso, OP (1295-1366). Na dějinný počátek náboženských představ staví strach z démonů, který se postupně stává strachem z bohů, až

se nakonec promění v bázeň Boží. Podle něj nacházíme na počátku dějin náboženství jevy, které plodí numinosno: kult mrtvých, kult duchů, kouzla, pohádky a mýty, uctívání přírodních předmětů, zvláštní představa tajuplné moci (lat. *orenda*), fetišismus a totemismus, kult zvířat a rostlin, démonismus a polydémonismus.

Vliv Rudolfa Otta a jeho knihy *Posvátno* je obrovský. Jendoznačně se k jeho myšlenkám hlásí Paul Tillich, Mircea Eliade, C. S. Lewis, Joachim Wach a mnozí další.

Také Ottova teorie o počátku náboženství v pojmu posvátna, které zahajuje vznik náboženských systémů, byla kritizována. Hlavním důvodem kritiky byla skutečnost, že Ottova fenomenologie náboženství vytrhávala náboženskou skutečnost ze souvislostí ostatních skutečností ekonomických, sociálních a kulturních a uzavírala ji ve „skvostném osamocení“ (angl. *splendid isolation*). Tolik ve stručnosti empiricky zaměření badatelé. Z pohledu křesťanské teologie byl stěží přijatelný iracionalistický pojem Ottova numinózní. Přesto se Ottův přístup pozvolna prosadil. Velkou měrou se o to zasloužil Gerard van der Leeuw.

Gerard van der Leeuw (1890-1950) ve svém hlavním díle *Fenomenologie náboženství* (*Einführung in die Religionsphänomenologie*, 1933) podává první systematický výklad fenomenologie náboženství. Podnětem pro jeho práci bylo obrovské množství informací o náboženství nashromážděných evropskou vědou a potřeba systematicky uspořádat materiál z psychologie, sociologie, etnologie, kulturní antropologie atd. Fenomenologie se ukázala jako dobrý nástroj. Ve své knize proto pojmenovává náboženské jevy, snaží se je objasnit a pochopit, začlenit do jejich kontextu, stanovit jejich typologii, vhodnou ke konkrétním dějinným formám náboženství. Jeho postup byl následující. Nejprve vybral nějaký charakteristický projev náboženskosti, např. modlitbu nebo pouť. Následně prostuduje, jak vypadá modlitba v jednotlivých náboženstvích, počínaje od těch nejstarších až k současným. Uvede jak shodné rysy i rozdíly. Tím umožňuje srovnávání jednotlivých náboženství dle jejich základních projevů.

Fenomenologie náboženství van der Leeuwa se stala předlohou pro další rozpracování této tematiky, o něž se zasloužili další představitelé fenomenologického přístupu: F. Heiler, G. Mensching, W. B. Kristensen, C. J. Bleeker, G. Widengren, J. Wach, M. Dhavamony a jiní. Vrcholným představitelem oboru je bezpochyby rumunský autor Mircea Eliade, a to pro neobyčejnou šíři i hloubku svého díla a specifickou metodu hermeneutiky, tzv. totální hermeneutika.

Mircea Eliade

Vrcholný představitel fenomenologického přístupu Mircea Eliade (1907-1986), badatel rumunského původu, žil a pracoval ve Francii a nakonec

v Kanadě. Výzkum začínal v Indii, proto se také jeho raná díla zabývají místními náboženskými tradicemi. Později se věnuje studiu epifanie a theofanie v dějinách lidstva. Ve svém hlavním třísvazkovém díle Dějiny náboženského myšlení (1953) podává nejen dějiny náboženství lidstva od pravěku až po novověk (v bohatém poznámkovém aparátu předkládá dějiny religionistického výzkumu). Nejedná se o pouhé dějiny náboženství, ale spíše fenomenologii náboženství.

Metodologicky vychází Eliade z předpokladu, že „náboženský jev lze postihnout jako takový jen pod podmínkou, že ho budeme poměřovat měřítkem náboženským“, protože v jeho pojetí „teprve měřítko tvoří jev“. Správné metodologické měřítko tedy znamená podle Eliadeho: nechat jev promlouvat. Je proto třeba kroužit kolem náboženského jevu pomocí jiných oborů, jako je lingvistika, kulturní historie, psychologie, sociologie, umění, dějiny atd., ale neulpívat pouze na nich, protože to podle něj znamená zrazovat tento jev. Znamená to nechat si ujít to jedinečné a nepřevoditelné, co obsahuje: jeho posvátný charakter.

Předpoklady jeho metodologie nespočívají pouze na tvrzení, že náboženství je jev sui generis, ale také předpoklad, že člověk je homo religiosus. Dále také předpoklad propojenosti všech lidí na základě společného archetypálního obsahu nevědomí, který se projevuje např. v mýtech. Dále předpokládá, že způsob označení světa jako posvátného a profánního, existence hierofanií a theofanií, archaického a moderního času je universálně platná a přijímaná. Významnou roli v jeho metodě práce hraje role symbolů, které jsou nositeli náboženských informací. Mnohé z těchto předpokladů jsou Eliademu často vytýkány, nicméně patří do jeho metody práce a odrážejí jeho teoretická východiska práce.

Koncepci vědeckého studia náboženství zakládá podobně jako Joachim Wach na fenomenologicko-komparativní metodě. Považuje religionistiku za vědu totální (nikoliv totalitní!). Religionistika je tedy schopna jako výlučný a autonomní nástroj vysvětlit a porozumět každému setkání člověka s hierofanií a theofanií v dějinách i v současnosti, proto totální hermeneutika. Cílem interpretace je tedy přenést jisté fenomény a s tím spojené pravdy a hodnoty z jedné tradice do tradice druhé. Sám označuje religionistiku jako ř. *hermeneutiké techné* – metodu interpretace, a také jako královskou cestu dějin náboženství, protože umožňuje celkové pojetí člověka v dějinách. Pro Eliadeho je člověk tvor náboženský, protože je tvor vzpřímený a orientovaný, náboženství je druh orientace člověka v kosmu. Konkrétně to znamená schopnost náboženského člověka vyjít z tíže času a dějin do světa spásy skrze setkání s posvátnem. Náboženství je primárně soteriologická technika. Tento rozměr spásy však Eliade nachází také v lidském úsilí o krásu v umění, a to zvláště v literatuře. Odvážně pak označuje i religionistiku za vědu vedoucí ke spáse (*saving discipline*). Toto tvrzení také souvisí s Eliadeho předpokladem o výlučném

postavení religionistiky při zkoumání náboženství, ideálním nástrojem je hermeneutika.

Proto Eliade studoval vyjádření náboženských představ jak primitivních národů, jimž smysl pro náboženství je vrozený, tak i současných světových náboženství. Je totiž přesvědčen, že „nebe zjevuje přímo svou transcendenci, sílu a posvátnost“. Eliade také přiznává, že je těžké určit, kdy nebeská hierofanie nabyla formy osoby a začínáme hovořit o theofanii. Avšak je jisté, že nebeská božstva byla od počátku božstvy nejvyššími. Ale téměř všude byla Nejvyšší nebeská bytost později zatlačena do role „nečinného boha“ (lat. *deus otiosus*), zatímco byla uctívána jiná božstva povětrnostní, astrální nebo pozemská.

Jak již bylo řečeno, Eliade se ve svém díle zabývá především studiem hierofanií a theofanií v různých náboženstvích, studiem archaických náboženských mýtů a jejich významu pro hlubokou potřebu archaického člověka „překonat dějiny“, které těžce nese. Opakování mýtů v rituálech mu umožňuje vystoupit z všednodenního času (profánního) do času posvátného, a tím všední čas zneplatnit. Periodická obnova všeho stvoření je umožněna nejčastěji rituálem Nového roku, který symbolizuje opakování kosmogonie, jehož podmínkou je radikální zničení starého cyklu. Vedle tohoto cyklického vnímání času a prostoru prezentuje Eliade radikálně jiné hebrejské myšlení, které je schopné dějinné události interpretovat jinak. Všechny události zde mají hodnotu samy v sobě, a to natolik, nakolik jsou určeny Boží vůlí. Židovské dějiny dokazují poprvé v dějinách objev významu dějin, a to jako Boží epifanie. Bůh se v tomto konceptu nezjevuje jen v mýtickém dávnověku zachyceném v mýtu a opakovaném v rituálu, ale zjevuje se nově v dějinném čase, a to na určitém místě, v určitém datu. Dějiny nejsou opakujiícím se koloběhem, ale lineárním pochodem kupředu, řízeným Boží vůlí. Toto nové pojetí dějinného času nese s sebou i nový prvek: víru v Boha, který člověka vede. S tím je pak spojená potřeba promýšlení nových koncepcí jako unikátnost a důstojnost každého člověka. Vzorem této víry je ve Starém zákoně praotec Abrahám obětující svého syna Izáka. Bůh se jeví jako ten, kterému je všechno možné. Ve své knize Archetyp a opakování se domnívá, že v této koncepci následuje křesťanství, ve kterém je všechno možné i věřícímu člověku („Amen, pravím vám, že kdo řekne této hoře: 'Zdvihni se a vrhni do moře' - a nebude pochybovat, ale bude věřit, že se stane, co říká, bude to mít.“ Mt 11,23). Víra zde představuje tu nejvyšší svobodu, jakou si člověk může představit: nový způsob spolupráce člověka na stvoření.

Mircea Eliade dochází především k závěru, že „od okamžiku, kdy byla objevena víra ve smyslu židovsko-křesťanském, člověk vytržený z obzoru archetypů a jejich opakování se může proti hrůze dějin bránit už jen s pomocí ideje Boha. Neboť jenom za předpokladu, že existuje Bůh, mají tragédie svůj nad-dějinný význam, který není zřejmý v podmínkách, v nichž se člověk nachází. Jakákoli jiná situace moderního člověka vede nakonec k zoufalství.“ Eliade tak objevuje specifikum náboženství židovsko-křesťanského, a to jeho

dějinný charakter, a nazývá je proto náboženstvím moderního člověka. Moderní člověk je totiž neodvolatelně zasazen do dějin a není pro něho možný návrat do stavu archetypů a opakování. Fenomenologii dále rozpracovává aplikovaná hermeneutika, o které bude nutné pojednat samostatně.

Aplikovaná hermeneutika a výzkum intencionality

Základní charakteristika

V druhé polovině 20. století nastává další posun v metodologii studia náboženského jednání. Významným představitelem této změny je Jacques Waardenburg (nar. 1930) který přispěl k metodologii v religionistice nejen pokusem ji systematizovat, ale především rozvinutím aplikované hermeneutiky, a to konkrétně výzkumem intencionality náboženského jednání člověka a stanovením otevřené definice náboženství: náboženství jako orientace.

Aplikovaná hermeneutika si klade za cíl zkoumat především živý náboženský jev pluralitou metodologických přístupů a srozumitelně zkoumaný jev interpretovat s ohledem na jeho význam pro konkrétního věřícího.

Výzkum intencionality

Výzkum intencionality se stal v religionistice přelomu 20. a 21. století důležitým tématem. Základem pro tento druh výzkumu se stalo myšlení Wilfreda Cantwella Smithe (1916-2000), který stejně tak jako George Schmid prokázal, že slovo náboženství v evropských, západních jazycích odkazuje na pojem, který je bez reálného referentu. Náboženství jako pevně a neměně stanovený systém (islám, křesťanství, buddhismus, taoismus...) podle jeho teorie neexistuje. Definovaný pojem náboženství se v evropských jazycích objevuje až v době poosvícenské, před tímto obdobím byla zkoumána míra zbožnosti věřících, nikoliv jejich příslušnost k systému náboženství. Neexistuje tedy systém náboženství, ale existují věřící se subjektivní „osobní vírou“, kteří skrze objektivní „kumulativní tradice“, kterým můžeme říkat náboženství, nahlízejí jako skrze prizma na skutečnost kolem sebe i na svou vlastní víru a části těchto tradic přijímají, nebo je odmítají. Předností této koncepce výzkumu náboženského fenoménu je nepochybně její univerzálnost, protože je aplikovatelná nejen na křesťanství, ze kterého západní akademická religionistika vyrostla, ale také na další světová náboženství i na náboženství nově vznikající – sekty, nová náboženská hnutí.

Nevýhodou přístupu je potíže s definováním intence. Jak stanovit hranice intence lidského jednání v souvislosti s náboženským jednáním? W. C. Smith ve svém díle *Meaning and end of religion* tvrdí, že intence se v životě mění každý den a každý den je jiná. Pokouší se tak postihnout dynamičnost lidského myšlení a jednání v náboženské oblasti, tedy orientované na vztah k Bohu (k *tao*, k transcendentnímu atd.), který kategorie lidského jednání i myšlení přesahuje. Tím však tento autor zavdal podnět ke kritice této teorie, protože se vzdaluje striktně empiricky konstituované metodě.

Aplikovaná hermeneutika a Jacques Waardenburg

Výzkum intencionality se pokoušel rozvinout především holandský religionista Jacques Waardenburg, který ve své nejdůležitější práci *Bohové*

zblízka přináší podněty pro další studium náboženství. Waardenburg přijímá Smithovy závěry o reifikaci pojmu náboženství a o nutnosti revidování pojmu. Dodává však, že to neznámá, že neexistují žádná empiricky zjištělná náboženství o sobě, tedy že existují náboženství jen pro toho, kdo je chce vidět a kdo má intenci v náboženství žít nebo náboženství zkoumat a s nimi se setkávat. Pojem náboženství je třeba rekonstruovat, protože fenomén náboženství je reálný. Proto stanovuje předběžnou definici náboženství: náboženství (tedy systémy znaků a symbolů) jako orientace. Náboženský systém je systém orientace, skrze který člověk vědomě i nevědomě uspořádává svět kolem sebe.

Dále připravil pravidla pro výzkum náboženství metodou aplikované hermeneutiky, kterou v raných fázích vývoje metody nazýval neofenomenologií, aby tak navázal na tradici fenomenologického výzkumu. Slovo aplikovaná ve spojení aplikovaná hermeneutika vyjadřuje novost metody v religionistice inspirované ve filosofické hermeneutice. Waardenburg se snaží zachovat empirický základ religionistiky a vypracovat na něm obecně platnou a srozumitelnou teorii interpretace náboženského jednání a myšlení. Výsledky této metody mají být nejen obecně platné, ale také kriticky verifikovatelné, aby tak metoda mohl být nazvána vědeckou.

Systematicky uspořádané dějiny výzkumu náboženství - historický výzkum, kontextuální výzkum a fenomenologii náboženství – doplňuje o kategorii významu náboženských faktů a fenoménů pro konkrétního věřícího a zvláště tedy o výzkum intencionality. Waardenburg zde vychází z předpokladu religionistiky, že náboženské systémy jsou lidské konstrukce, které vznikají náboženskou interpretací světa. Lidské náboženské jednání popisuje jako sakralizaci světa, respektive jako resakralizaci, pokud vzejde nové náboženství z náboženství starobylého.

Kontext výzkumu intencí ve fenomenologii a hermeneutice

Jádrem této metodologie je výzkum intencí, který je vedle sémantické analýzy základním prvkem konceptu výzkumu náboženství. Waardenburgovo dílo je možné zřetelně zařadit do tradice fenomenologie náboženství, jejíž představitelé Mircea Eliade i jeho předchůdce Joachim Wach se zabývali hermeneutickými otázkami. Již Eliade označil religionistiku za ř. *hermeneutické techné* (umění výkladu). Tito však pracovali s pojmem porozumění, což vedlo k vytvoření dvou názorových proudů. Jeden proud vědců se s jistou mírou intuice pokoušel o téměř empatické vcítění do náboženského života druhých a následné porozumění a výklad. Druhý proud v tradici čistě empirické religionistiky se snažil o výklad založený pouze na měřitelných faktech, jejich sběru a třídění. Nicméně metodologický požadavek srozumitelného výkladu byl vznesen a bylo třeba jej rozpracovat.

Metoda práce

Waardenburg se proto vydal střední cestou: přidržuje se empirických faktů a stanovuje pravidla interpretace, která musí být v aplikované hermeneutice dodržena.

1. První je potřeba shromáždění faktů bez vkládání vlastních výkladů a intencí k těmto faktům.
2. Druhé pravidlo je postaveno na nutnosti studia společnosti, ve které se stanovený fenomén objevuje.
3. Třetí je potřeba poznat kulturní a náboženské tradice, ze kterých daný náboženský fenomén vyrůstá.
4. Čtvrté pravidlo stanovil takto: Je třeba odhalit vztahy mezi významem náboženským a nenáboženským u daného jevu. Kupříkladu voda je symbolem náboženským i nenáboženským.
5. Poslední pravidlo hovoří o nutnosti zajímat se o explicitní významy náboženských fenoménů pro dané věřící, tedy slovně formulované významy, které jsou skutečnosti přiřazovány. Pro výzkum v této poslední etapě podotýká Waardenburg, že je mnohdy jen málo užitečné studium dějin teologie, filosofie, etiky, práva daných náboženských tradic, protože vedle úzké elity, která formuluje náboženský ideál je, zde většina věřících, kteří své intence formulují v ústní tradici, v literatuře, umění, zvycích a mravech. Nicméně Waardenburg nikde výslovně nepopírá dialektický vztah mezi světy nábožensko-vědeckých elit a prostých věřících.

Problematika náboženských intencí

K takto postavené metodě práce dodává Waardenburg, že mnohé z intencí jsou explicitní a poznatelné, vedle nich existuje celá řada intencí implicitních, kterých si není vědom věřící, ale jsou poznatelné pro religionistu – takto hovoří o implicitních náboženstvích, mezi které počítá mnohé pseudo-náboženské jevy, jako jsou politické a ekonomické ideologie, či mediální scéna apod. Waardenburg tedy klade důraz na fenomenologickou analýzu intencí, a proto byla jeho metoda označena za „výzkum intencionality“ věřících. Proto také tvrdí, že Husserlova fenomenologie vedená heslem „zpět k věcem samotným“ má být zde formulována jako „zpět k základním intencím věřících“. Waardenburg intence charakterizuje takto: „Zabývat se v religionistice intencemi znamená studovat nejhlubší lidské motivace a záměry, které se vynořují ze subjektivní religiozity a jež se následně objektivizují v představách, v myšlení a chování“. Tato intence je podle něj antropologickou konstantou, skrze kterou člověk nachází smysl ve věcech, které jsou samy o sobě nesmyslné. Aby však mohla být intence považována za skutečně náboženskou, musí být účinná, musí se dotýkat existenciálních otázek člověka. Aby svět kolem věřících měl smysl, je mu dán význam.

Kde v člověku se objevuje tato antropologická konstanta, zda se jedná o genetickou výbavu člověka, zda je počátkem tohoto způsobu jednání zjevení (možností je celá řada), Waardenburg ve svém publikovaném díle neřeší.

Religionistika je podle jeho koncepce věda zkoumající lidské náboženské jednání.

I když se intence jeví jako integrální, přesto Waardenburg rozlišuje, ale nikdy neodděluje, dvě složky, které jsou ve vzájemné interakci. Jedná se o duchovní intence (povahy nemateriální) a materiální zájmy, tedy zasahují celého člověka, které se stýkají ve třech momentech náboženského jednání člověka: při vzniku náboženského jednání, při jeho interpretaci a při každodenním uplatňování v praxi. Religionista je ve své práci odkázán na zkoumání praxe, skrze kterou může zkoumat interpretaci intencí věřících. Poslední oblast, vznik a počátek intencí, je pro tuto metodologii nepřístupná.

Přínos metody práce

Zaměření na výzkum intencí chápe Waardenburg jako překonání mezi klasické fenomenologie náboženství, jak ji vypracoval Gerardus van der Leeuw a jak ji rozpracovali další fenomenologové. Waardenburg totiž zdůrazňuje, že výzkum intencí umožní zahrnout do religionistického bádání vedle témat již zavedených také řadu dalších otázek, ke kterým klasická fenomenologie jen stěží nachází cestu: střety mezi náboženstvími, komplementarita fenoménu náboženství a instituce, konfrontace náboženského a nenáboženského pohledu na svět, vzájemná komunikace a spolupráce náboženství. Ve všech těchto oblastech jsou rozhodující intence jednajících stran, které je možné touto metodou odhalit a srozumitelně interpretovat.

Kritika metodologického postupu

Jacques Waardenburg rozpracoval tento metodologický koncept především na poli současných islámských studií a byl za to také kritizován, protože jeho metoda není vhodná pro studium již mrtvých náboženství. Stejně tak je problematické jeho tvrzení o nutnosti studovat samostatně intenci každého jednotlivého věřícího. Nicméně Jacques Waardenburg nikdy nepovažoval aplikovanou hermeneutiku za nástroj definitivní a jedině platný. Pouze vytvořil postup vhodný pro jeho pole zájmu a sám v závěru svého díla *Bohové zblízka* volá po lepší metodě práce, která vznikne na základě otevřenosti religionistiky dalším vědním oborům.

Shrnutí

Současná religionistika využívá jako jeden z metodologických přístupů aplikovanou hermeneutiku, skrze kterou se pokouší poznat a pochopit smysl a význam náboženského jednání lidí skrze empirická fakta, a tím o odhalení intencí věřících. Viditelné projevy náboženského života religionistika s úspěchem zkoumá, ale eschatologickou perspektivu ze svého výzkumu vylučuje, protože je mimo lidské schopnosti empirického poznání. Proto je nemožné, aby byl beze zbytku smysl a význam náboženského jednání lidí poznán, definován, a interpretován. Touto metodou práce se religionistika

otevívá diskuzi s jinými vědami, jako jsou filosofie náboženství, teologie, psychologie, které zkoumají náboženský jev z jiného metodologického pohledu a mohou pracovat s výsledky, které religionistika nabízí, a následně nabídnout odpovědi, jež religionistika v současné době nemůže dát.

Dnešní religionistika však musí trvat na jistých předpokladech, které se týkají vztahu racionality a iracionality ve výzkumu náboženství. Především musí být jednotlivé vědecké fakty přístupné vědeckému poznání podle metodologických kritérií jednotlivých věd. A ačkoliv se mnohdy náboženství jeví jako iracionální, musí být zkoumáno racionálně a empiricky. Druhým předpokladem je, že výzkum je tím smysluplnější, čím více se podaří vysvětlit iracionální stránku náboženství racionálními cestami, které ovšem je možné verifikovat. A s tím souvisí poslední předpoklad, že intence samotného badatele je třeba vždy racionálně zdůvodnit, aby nemohlo být vědecké působení religionistiky zneužito ideologicky. Jinak řečeno: „Obecná platnost nových vědeckých poznatků se musí vždy osvědčit bez ohledu na osobní názory badatele.“ (J. Waardenburg)

Hlavní světová náboženství

Způsobů dělení světových náboženství je celá řada, stejně tak i typologií světových náboženství. Můžeme vyjít z hlediska geografického, etnografického, genetického, sociologického, morfologického či analyticko-systematického. Žádná z typologií není zcela vyčerpávající a bezproblémová. Zde si představíme jen některá, která poslouží k vyjasnění pojmu „světová náboženství“.

Za světová náboženství jsou považována ta náboženství, která jsou v dnešním světě nejrozšířenější, a tedy mají největší počet vyznavačů. v případě judaismu (cca 15 milionů vyznavačů) je třeba dodat, že toto náboženství přímo ovlivnilo vznik nejrozšířenějších náboženství a stále je uchováváno v živé tradici. Obdobně můžeme hovořit o antických mysterijních kultech, které bezesporu ovlivnily náboženské představy pozdějších náboženských systémů, ale dnes již nejsou viditelně praktikovány, až na výjimky současného novopohanství.

Nejrozšířenější náboženství ve světě jsou tato:

Křesťanství, cca 33 % světové populace (přes 2 miliardy věřících)

Islám, cca 21 % světové populace (1,6 miliardy věřících)

hinduismus, cca 13 % světové populace (950 milionů věřících)

buddhismus, cca 6 % světové populace (400 milionů věřících)

konfucianismus (200 milionů věřících) a taoismus (200 milionů věřících), cca 6% světové populace

Zbývá procenta obsadila ostatní původní, kmenová a menšinová náboženství. Respektive k žádnému z náboženství se nehlásí cca 14 % světové populace

Veškerá čísla jsou přibližná a vůbec nic nevypovídají o zbožnosti věřících a jejich náboženské praxi. Přesné statistiky v mnoha zemích neexistují a autoři odhadů mají velmi často tendenci čísla nadhodnocovat či umenšovat.

Dělení světových náboženství

Jedním z možných měřítek je míra zastoupení některého z náboženských fenoménů. v tomto případě teismuz.

(1) monotheistická (židovství, křesťanství, islám, baháí)

(2) polytheistická (hinduismus, buddhismus - mahajánový, pozdější taoismus)

(3) netheistická (buddhismus - theravádový neboli hinajána, původní taoismus).

Jiným měřítkem je historicko-geografické dělení náboženství písemných kultur. Dělení opomíjí bohatství kultur předpísemných:

(1) Náboženství Evropy: Náboženství Keltů, Germánů, Baltů a Slovanů, Maďarů, Finů a Laponců.

(2) Náboženství Středomoří v klasické době: Náboženství Řeků, Římanů a hellénismu.

(3) Antická náboženství Blízkého východu: Náboženství Sumerů, Akkadů (Babyloňanů a Asyřanů), západních Semitů a Arabů v předislámské době.

(4) Prorocká náboženství Středního východu

1. Zarathustra, mazdaismus Sasánovců a pozdnější náboženství Pársů.
2. Mojžíš, staroizraelské náboženství, antické židovství a židovské náboženství.
3. Ježíš a křesťanství.
4. Máni a manicheismus.
5. Mohamed a islám.

(5) Indická náboženství

1. Náboženství véd, starší a pozdější hinduismus.
2. Buddhismus v Indii.
3. Džinismus.

(6) Východoasijská náboženství

1. Buddhismus.
2. Čínská náboženství.
3. Japonská náboženství.

(7) Americká náboženství

1. Náboženství Toltéků a Aztéků.
2. Náboženství Mayů.
3. Náboženství Inků.

Světová náboženství zde představená budou prezentována podle jejich vzniku a zohledněna bude také jejich nauka a praxe. Dodejme, že naneštěstí dopad na společenské uspořádání, rozvoj filosofie a umění, kulturní vlivy a vzájemné ovlivňování různých náboženských tradic musíme pro potřeby studijního materiálu pominout.

Náboženské tradice Indie

Poznámka k dějinám údolí Indu a Indie

Údolí Indu, dnešní Pákistán a severozápad dnešní Indie, bylo domovem velké a rozvinuté kultury v době před cca 5000 roky, tedy ve stejném období, kdy dochází ke kulturnímu zrání v oblasti „úrodného půlměsíce“. Centry tohoto rozkvětu byly oblasti dnešních měst Mohendžodáro a Harappa. Od r. 1600 př. Kr. byla tato kultura v úpadku. Archeologie odkryla vyspělost této kultury: bohatá kultovní místa bez chrámů byla lázněmi k omývání, města byla protkána systémem tekoucí vody a kanalizace.

Nomádští indo-evropané známí, jako Árijci, pronikli vojenskou silou do údolí ze severu zřejmě kolem r. 1500 př. Kr. Podle zlomků známých z árijské literatury byli původní obyvatelé démoni s černou kůží, či přímo otroci. Tamilové na dnešní Srí Lance se hlásí k odkazu těchto kultur, které byly vytlačeny z jejich původních oblastí.

Nejstarší civilizace na území Indie byla tedy pastevecko-zemědělská kultura v povodí Indu. Obdobná kultura byla ve 3. tisíciletí také na jihu indického subkontinentu. Dnešní Indové jsou většinou potomci někdejších Indoárijců. na západě Indie žije etnická menšina Pársů, kteří jako vyznavači perského náboženství (zoroastrismu) utekli se do Indie poté, co Persii ovládl islám.

Indové v průběhu dějin vytvořili řadu menších států, které se postupně spojily v indické království. Od 18. století se Indie postupně dostává pod kontrolu Velké Británie a v 19. století se stává její nejvýznamnější kolonií. V r. 1947 udělili Britové Indii nezávislost a na území Indie postupně vzniklo několik států: Srí Lanka, Indická republika, Pákistán, Bangladéš, či Nepál, který dosáhl samostatnosti již dříve.

Struktura náboženských dějin země

Pomineme-li nejasné náboženské počátky předárijských kultur, potom můžeme nalézt jistou kontinuitu 4 tisíce let trvajícího vývoje místních náboženství. Charakteristické pro indické tradice je jejich úzké sepětí s posvátnými texty. Dějiny indické náboženské literatury jsou nesmírně bohaté. Zřetelně uchopitelnou etapou je období védského náboženství, písemně doloženého ve védách (vznikají v období cca 1200-900 př. Kr.) na védy pak navazují další posvátné spisy védského náboženství: brahmany, aranjaky, upanišady, jejichž vývoj je ukončen asi kolem r. 200 př. Kr. Pantheon védského náboženství je henoteistický, kult je centrován kolem oběti. Rozvíjí se především kult nejvyššího boha Varuny a dalších nižších božstev spojených s přírodními úkazy s dominantním postavením kněží - brahmanů.

Navazujícím obdobím je brahmanismus (cca od 3. stol. př. Kr. do 9. stol. po Kr.), kdy dochází k zřetelnému a teologicky odůvodněnému rozdělení

společnosti na třídy (varny) a podtřídy (kasty). Vzniká nauka o *karmanu* (odplatě) a *samsaře* (převtělování).

Třetí etapou je tzv. hinduismus (od 9. stol.), který je charakterizován částečným odklonem od rituálních obětí a tím i snížením role kněží (brahmanů) a nárůstem vlivu duchovních vůdců (guruů). Vzniká velké množství různých filozoficko-náboženských škol.

Neohinduismus je období cca od počátku 20. stol., kdy se z národního náboženství Indů stává částečně také světové náboženství se silným misijním nábojem.

Dnes je pestrost náboženství viditelná v praktikovaném lidovém hinduismu, který má mnoho svátků sezónních i svátků, jež oslavují hlavní události z mýtů a života lidí. Nejdůležitějšími svátky bohů jsou ty, zasvěcené Indrovi (Rákhí-Ban-dhana), Kršnovi (Kršna-Džajante), Ganešovi (Ganeša Čaturthi), Bohyni (Navarátra), Šivovi (Mahášivarátri) atd. Mezi nejrozšířenější náboženské praktiky patří poutě na posvátná místa (*tírthy*): prameny velkých řek, svatá města (Varanasi, Vrndavan, Allahabád), velké náboženské svátky jako svátek Džagannath v Puri.

Náboženský kult v soukromí se různí podle kasty, místa, vývoje náboženských představ. Tradičně je v domácnostech místnost nebo alespoň čestné místo pro oltář některého božstva, kterému jsou přinášeny pravidelné ranní oběti: *puja*.

Důležité životní události jsou plošně doprovázeny zvláštními iniciačními obřady (*sanskárami*): narození dítěte (*saisava sanskára*), iniciace chlapce do náboženské dospělosti (*upanajána*), manželství (*viváha*), a pohřeb (*šraddhá*). Jednotlivé historické tradice si představíme podrobněji.

Védská tradice

Védská písemná tradice, která patřila původně do skupiny ústní tradice (*šruti*), zahrnuje několik kategorií spisů, které vznikly v období 1400-400 př. Kr. Období je tedy pojmenováno podle véd, posvátných knih Indů. Védy (věděni) jsou napsány v sanskrtu a tvoří 4 sbírky spisů (*samhitas*).

Čtyři sbírky (*samhitas*) véd obsahují:

Rigvéd - obsahuje hymny určené pro kněze *hótaru*, který řídí přinášení obětí a vzývání bohů. Nejstarší písemná památka Indie (snad ze 14.-15. stol. př. Kr.), obsahuje 1028 náboženských hymnů na staroindické bohy. Posvátné verše védů jsou tzv. mantry (*mantras*).

Ostatní tři sbírky jsou původně příručkami kultu pro pomocníky:

Sámavéd – kniha písní, které zpívali kněží (*udgátar*) při obřadech, odborníci na hymny.

Jadžurvéd – kniha obětních rituálů kněží (*adbvarji*), specializovaných na znalost obětních formulí.

Atharvavéd – kniha písní magického rázu (atharvan = kněz ohně), které přednášel bráhman, jenž dohlíží na činnost předcházejících tří kněžských tříd a tiše recituje verše z *Atharvavédu*.

Další textové tradice

Na védy navazují výklady posvátných veršů, nazývané bráhmány (*brahmanas*), dále tzv. „knihy lesní moudrosti“ (*aranjakas*) a také významné filosofické úvahy o bráhmanu (duch kosmu) zvané upanišády neboli védanty (zakončení véd).

Podle náboženské tradice Indů jsou védy zjevené, vytryskly z bráhmanu a byly zachyceny a rozšířeny sedmi mudrci, kteří se nazývají *ršijové*. Védy, bráhmány, aranjaky a upanišády (védanty) tvoří celek posvátných spisů považovaných za zjevené, který je nazýván šruti (to, co bylo slyšené – původně ústně předávaná tradice).

Vedle toho další tradice, které se na védy odvolávají, se nazývají souhrnně smrti (to, co je zapamatované). Patří sem různé obřadní předpisy, zvané sútry, jsou to veřejné obřady či domácí obřady.

Oběti

Funkcí čtyř védských kněží doprovázených jejich pomocníky je pečlivé a bezchybné provádění rituálu. Začíná se zapálením tří ohňů na oltáři, který představuje vesmír. Vše je doprovázeno zpěvem a končí obětí (*jádžňa*). Kult védských božstev je spojen s oběťmi. Oběťují se zvířata, potraviny a zvláště opojný nápoj bohů sóma. Vedle ritů, které vyžadují přítomnost specializovaných kněží, používá hlava rodiny domácí oltář pro jiné sezónní, měsíční, votivní, očistné a smírné oběti.

Zvláštní kategorii ritů vytváří *sanskáry* (iniciace, zasvěcování), které se vztahují k narození, uvedení mladíka k jeho bráhmanskému *guru*, manželství a smrti.

Konstituované a institucionalizované oběti se stávají dominantou bráhmanů, kteří je spojují s magickými praktikami: magickými slovy pak může bráhman ovlivnit kterýkoliv prvek ve vesmíru. Bráhman se stává bohem na zemi a božstva jsou odsunuta do role služebníků bráhmána. To předznamenává příchod tzv. bráhmanismu.

Pantheon a mytologie

Védská mytologie je velmi složitá a jen stěží ji dokážeme vystihnout v krátkosti. Potíž v interpretaci způsobují samotné texty Rigvédu, který připisuje stejné vlastnosti brůzným božstvům (zářící, laskaví, mocní, věční), ale jejich funkce jsou jinak velmi odlišné. Proto je velmi obtížné zjistit jejich primární charakteristiky. Nejdůležitější z nich jsou tito: Sútja, Savitar a Višnu jako solární božstva. Váju je bůh větru. Usas je spojen s jitem a Agni s ohněm. Sóma je bůh stejnojmenného obětního nápoje. Varuna a Mitra jsou garanty kosmického řádu,

jehož součástí je i pozemský řád společenský a morální. Rudra-Šiva je zneklidňující bůh, který vyvolává děs, přitom však léčí nemoci. Indra je válečnický bůh, který vykazuje řadu specifických rysů: je to lstivá nadpřirozená bytost, chorobně hladová, hypersexuální, asketická a někdy i tragikomická.

Ve védských hymnech se mluví jmenovitě o 33 bozích, z nich 11 je nebeských, 11 pozemských a 11 v povětří (ve vzduchu). v některých verších se však zmiňují i tisíce bezejmenných bohů. Jen pro přehled si uvedme známá jména.

Bohové nebe:

1. Dyaus = původně nejvyšší bůh, který však ustoupil Varunovi, podle jiných zmínek v Rigvédu Indrovi
2. Varuna = bůh nebes, nejvyšší bůh, stvořitel, zákonodárce
3. Mithra = Varunův přítel a průvodce, strážce řádu vesmíru
4. Surja = bůh slunce, světla a osvětlení mysli
5. Savitar = bůh zářícího zlatého slunce a dárce životní síly
6. Púšan = nebeský pastýř, patron poutníků, dárce zdraví a plodnosti
7. Višnu = bůh tvořivého řádu, zachování, síly oběti
8. Jama = první člověk, vládce podsvětí, soudce zemřelých
9. Aditi = pramáti nejvyšších bohů
10. Usas = jitřenka, bohyně krásy
11. Tvaštar = božský řemeslník, tvůrce, strážce prenatálního vývoje dětí

Bohové povětří:

12. Indra = hrdinný válečnický bůh, vládce povětří, přemožitel kosmického plaza Vrtry
13. Rudra = bůh bouře, hromu, křikloun
14. Vajú neboli Váta = bůh větru
15. Pardžanja = bůh deště
16. Apam Napát = syn vod, bůh ohně a vody, přípravy sómy, bůh blesku
17. Mátarišvan = bůh ohně domácího krbu, který donesl lidem oheň
18. Tritá Aptja = bůh smírné oběti
19. Indráni = Indrova manželka, božská matka
20. Vasanta = bohyně jara
21. Rudráni = Rudrova manželka
22. Apah = manželka Tritá Aptji

Pozemští bohové:

23. Prthví Mátar = bohyně země, matka živitelka
24. Agni = bůh ohně, zvláště obětního, prostředník mezi bohy a lidmi
25. Sóma = bůh opojného nápoje (sómy), výtažku z posvátné rostliny
26. Brhaspatí = bůh modlitby
27. Sarasvatí = vychovatelka a léčitelka, bohyně moudrosti, patronka hudebníků a básníků

- 28. Agnái = manželka boha Agni
- 29. Aranjání = bohyně lesa a lesní samoty
- 30. Váč = bohyně řeči, matka védů a královna bohů
- 31. Dhátar = ochránce rodiny a života
- 32. Káma = bůh lásky
- 33. Mandžu = bůh hněvu

Vedle božstev se objevuje velký počet *asurů* a *dévů*. Vývoj jejich pojmenování a příběhu probíhá souběžně s vývojem *ahuru* a *daévů* v nedalekém Íránu, s důležitým rozdílem, že dévové jsou dobří (jako iránské ahurové), asurové jsou považováni za demony (jako iránské daévové).

Stejně jako védská mytologie je složitá i kosmogonie známá z Rigvédu. Důvodem je dlouhý vývoj a ustalování textů. Původ bohů je nejasný, snad pocházejí ze sourozenecké dvojice, která snad původně představovala jediné původní božstvo. Ve védách není neobvyklé, že bohové plodí sami sebe navzájem. Děti se tak mohou stát původci vlastních rodičů apod. Tradičně je jako původ světa označována oběť prvotního božstva-člověka Puruši (*Purušasukta*, X, 90). Jinde se poněkud abstraktněji píše o jistém prvotním velkém třesku. (X, 129).

Brahmanismus

Brahmanismus je období indického náboženství, kdy je ukončen vývoj posvátných spisů a náboženství je prohlubováno filosoficky a asketicky. Rozhodující vliv v indické společnosti mají v tomto období kněží. Vzniká také důraz na askezi.

Textová tradice

Prameny pro bráhmanismus jsou především *upanišady*, nábožensko-filosofické spisy navazující na védy (dochovalo se jich asi 200). Upanišady stejně jako árabnjaky jsou považovány za doklad postupujícího zvnitřňování náboženské praxe a odklon od ritualismu. Známe třináct upanišad, které jsou dokonce považovány za *šruti* (zjevené).

Dalším pramenem jsou velké náboženské eposy Mahábhárata a Rámájana. Epická literatura se objevuje v době, kdy se začínají rýsovat hinduistické směry višnuismus, šivaismus a kult bohyně. Vytváření *Mahábháraty* (5. stol. př. Kr. - 4. stol. po Kr.) a *Rámájany* (4.-3. století př. Kr.) se částečně kryje se vznikáním jiných textů, jako jsou *Harivanša* (Rodokmen Kršnúv, 4. století po Kr.) a purány (300-1200 po Kr.). Mahábhárata je epos o souboji o vládu nad světem, kterou svádí dva rody. Součástí Mahábháraty je také Bhagavadgíta (Píseň Vznešeného), která pojednává o avatáru (zjevení) boha Višnu v lidské podobě (Kršna) a o válečníkovi Ardžunovi, kterému Kršna radí, jak žít a bojovat. Součástí spisu je také vysvětlení hlavních náboženských zásad. Rámájana

pojednává také o avatáru boha Višnu. Je to král Ráma, který vysvobodí ze zajetí svou manželku Sítu unesenou desetihlavým démonem Rávanou.

Do dnes používaným je velmi důležitý pramen pozdějšího bráhmanismus. Manuův zákoník (*Mánava dharmasástra*). Zákoníkem se řídí nejen každý bráhman, ale i další kasty. Podle Manuova zákoníku musel pravý bráhman projít čtyřmi životními etapami, tzv. *ášramy*. Ve svém dětství a mládí byl bráhmanským žákem (brahmačárinem), učil se nazpaměť védy. Když dospěl, měl založit rodinu a vychovat syny, kteří by pokračovali v plnění posvátných zákonů. Jakmile synové dospěli, měl odejít do lesní samoty, aby askézí a soustředěním pronikl do tajemství „lesní moudrosti“. Nakonec, až získal plnou moudrost a sebeovládání, mohl se vrátit mezi lidi jako putující mnich (šramana), který rozdává moudrost a mlčky si vyprošuje jídlo.

Na védy navazovaly tzv. védáňgy (údy véd), které rozšiřují védy po textové i rituální stránce. Purány vznikají ve 3. - 11. stol. po Kr. Jsou to sbírky „starých vyprávění“, proto obsahují: báje, chrámové legendy, formulované znalosti, lidová vyprávění, vysvětlují význam dharmy (náboženského učení), popisují třídy a kasty, pojednávají o askézi, obřadech, poutích a mnoha jiných náboženských úkonech. Časově zachycují období od stvoření světa až do tehdejšího období.

Kosmologie brahmanismu

Brúhmany jako výklady rituálních skladeb, vytvořené védskými kněžími mezi roky 1000-800 př.Kr., překládají kosmogonii *Purušasúkt*y biologickými výrazy. Pradžápatí, bráhmanský ekvivalent prvotní osoby Puruši (*Šatapathabráhma*na VI 1,1,5; *Bráhma*na o sto cestách navazuje na Bílou Jadžurvédu), tvoří skrze palčivou askézi (*tapas*) a emanaci. Každá jednotlivá oběť odkazuje k prvotnímu stvoření a opakováním zakládajícího aktu zajišťuje kontinuitu světa. Bráhmanská oběť má několikerý význam: má kosmogonický rozměr, eschatologickou funkci a rovněž uvádí do chodu proces reintegrace (*samdha*, *sanskri*) Pradžápatí se má obětní zvnitřnit a aplikovat ji na svou vlastní osobu a získat tak sjednocené Já-Ono (*á/man*),

Již zahájený proces zvnitřňování pokračoval texty zvanými *áranjaky* (Knihy lesa) a zvláště *upanišadami* neboli duchovním učením mistrů.

Spása v brahmanismu

Důležitými slovy jsou zde bráhma a átman. Ve védském náboženství slovo brahman znamenalo původně modlitbu, později magické slovo, které doprovázelo obětní úkon. v brahmanismu slovo brahman znamená modlitebníka, kněze, zatímco pojem Brahma znamená toho, k němuž modlitba směřuje, boha stvořitele. v eposech a puránách je takto označován pozůstatek védského Puruši-Pradžápatího. Brahma je chápán spíše jako neosobní prasíla, která proniká svět, nejvyšší skutečnost.

Lidský duch (átman) je nesmrtelný, přežívá smrt svých tělesných schránek, do kterých se postupně převtěluje (sansára), a to tak dlouho, dokud nedojde ke spáse (mókša). v lidském životě působí neúprosný zákon odplaty (karma), který nemohou změnit ani bohové a který znamená, že člověk musí odpykat svým utrpením veškeré následky svých špatných činů. Pokud to ve svém životě nestihl, musí se znovu převtělit, aby své špatné činy odpykal. Podle některých indických myslitelů musí lidský duch projít pěti říšemi (gátí): očistcem, říší zvířat, říší předků, životem na zemi a světem bohů.

Védská oběť jako cesta ke spáse je především v upanišadách zpochybněna, protože je považována za čin (*karman*), který člověka nevede ke štěstí. Každý čin, byť rituální, nese plody negativního rázu. Plody pak přispívají k zabředávání lidské bytosti do životních cyklů (*sansára*). To je chápáno jako špatné. Cykly jsou plodem nevědomosti (*avidjá*), stvořitelky kosmických struktur a dynamiky existence. Právě opak nevědomosti, tedy poznání (*džňána*), osvobozuje. Tím se člověk osvobozuje, nikoliv přinášením obětí.

Setkáváme se zde s akosmickým učením, které v důsledku ruší stvoření, které považuje za pomíjivé a tedy klamné (*mája*). Jedná se o učení, které hledá lidskou identitu v hlubinách člověka.

Nauka bráhmanismu

V tomto období se formulují tři základní možné cesty ke spáse (márgy) a také dochází v upanišadách k formulaci indických náboženských syntéz známých jako šest hiunduistických škol.

Syntéza učení a s tím spojené zavedení základních pojmů, které se používají až do dnes, probíhá po konci období upanišad, v době 5. stol. př. Kr. až 5. století po Kr. v tomto období se ustálilo šest *darsanů* (názorů) čili tradičních filosofických škol. Dále vzniká pojetí kast (*varna*) a šesti etap (*ášram*) života. Definuje se tradiční zákon (*dharma*) a také rozdíl mezi zjevením (*šruti*) a tradicí (*smrti*). Samozřejmě i mnohé další.

Šruti a smrti

Ještě před vznikem *Manuova zákona* (*Mánavadharmaśāstra*, 2. století př. Kr. až 1. stol. po. Kr.) byl soubor literatury uzavřen. *Šruti* obsahuje staré hinduistické texty, od sbírek *véd* až po třináct upanišad uznaných za zjevené. Vše pozdější je *smrti* (tradice). Je to: šest úd véd (*védágy*, obsahují články o fonetice, gramatice, metrice, etymologii, astronomii a rituálech), právní texty jako je *Mánavadharmaśāstra*, eposy a mnohé další atd.

Márgy

Aby Kršna vyvedl Ardžunu z jeho nerozhodnosti a slabosti představuje mu v Bhagavadgítě tři směry jógy: jógu činu (*karmajóga*), jógu poznání (*džňánajóga*) a jógu zbožnosti (*bhaktijóga*). Analogicky tak nacházíme i tři cesty ke spáse.

- 1) Karmamárga (cesta činů): člověk vykonáním dobrých činů napraví následky svých předchozích zlých činů (karma), a to i ze svých minulých životů, tím dosáhne spásy.
- 2) Džňánamárga (cesta poznání): člověk překoná nevědomost (avidjá) a pozná, že jeho duch (átman) je součástí vesmírného ducha (brahmanu), který nepodléhá sansáře a který je jediným vesmírným Já.
- 3) Bhaktímárga (cesta oddanosti bohu): člověk se ve svém životě plně oddá některému z bohů, který jej po smrti vezme do své říše z náklonnosti k člověku.

Teorie kast a rozvrstvení indické společnosti

Teorie kast (*varn*) je formulována v zákonném souboru *smárty*. v hinduistické společnosti existují čtyři ohraňené vrstvy:

- ❖ kněží (brahmana)
- ❖ vládci a válečníci (kšatrija)
- ❖ původně rolníci a řemeslníci, později hlavně obchodníci (vajšija)
- ❖ dělníci a sluhové (šúdra)

Muži z prvních tří kast jsou *dvidžově*, „dvakrát narození“, neboť obdrželi *upanajanu* (zasvěcení). Tyto tři skupiny původně tvořily indickou společnost. Čtvrtá třída tzv. šúdrů vznikla hlavně z porobených Drávidů. První tři varny mají možnost projít čtyřmi stádii existence hinduisty (*brahmakárja* (učení), *grhasiha* (hlava rodiny), *vánaprasthu* (ústraní v lese), *sannjúsa* (zřeknutí se světa). Obvykle se zastaví ve druhém.

Jiná čtveřice etap upřesňuje cíle (*arthy*), které je třeba v životě sledovat. První tři (*trivarga*) jsou lidské cíle (hmotné statky, láska a *dharma* čili zákon). Čtvrtý cíl je osvobození (*mókša*). Trivarga jsou v opozici proti *mókša*, stejně jako jsou první tři *ášramy* proti *sannjáse* a tři kasty dvakrát narozených proti *šúdrům*.

Mimo čtyři třídy stojí „nedotknutelní“, tj. cizinci (*paria*), kteří nemají v indické společnosti žádná práva. Každá třída (*varna*) se dále dělí na tzv. podtřídy neboli kasty (*džáti*). Platí jasný zákon, že člověk zůstává po celý život v té třídě, v které se narodil. Sňatky jsou přípustné jen mezi partnery z téže třídy, do téže třídy se pak narodí i jejich děti. Ačkoliv indická vláda zakázala jakoukoliv diskriminaci na základě příslušnosti ke kastě, je dodnes tento způsob života v Indii praktikována jako pevné kulturní dědictví. Kastovní systém tedy v kultuře zrušen nebyl a společenská tradice je silnější než zákon o zákazu diskriminace.

Toto rozvrstvení indické společnosti má své náboženské odůvodnění v hymnu o Purušovi v Rigvédě. Puruša (kosmický muž), zvaný též Pradžápati (Pán tvorstva) obětuje sám sebe, podle jiných je obětován bohy, aby mohl vzniknout vesmír: nebe, povětří a země se vším živým. Doslova je v hymnu psáno, že z jeho úst vznikli kněží (brahman), z paží válečníci (kšatrija), z beder

řemeslníci (vajšija), z nohou služebníci (šúdra). Trojdílnému vesmíru odpovídá trojí oheň: obětní oheň kněží, strážný oheň válečníků a domácí oheň řemeslníků.

Kosmologie a trvání vesmíru

Teorie o avatárech boha Višnu je obsažena v mnoh textech a nabízí nám nahlédnout do novějších kosmologií. Deset obecně přijímaných vtělení boha Višnu jsou Matsja (Ryba), Kúrma (Želva), Varáha (Kanec), Narasimha (Člověk-Lev), Vámana (Trpaslík), Parašuráma (Ráma se sekyrou), Ráma (bůh), Kršna (avatar), Buddha a vtělení Kalki, který přijde na konci času.

V puránách i v jiných filosofických sbírkách jsou přítomné složité teorie o kosmických cyklech. Stručně je pojetí asi toto. Jeden kosmický cyklus (*mahájuga*) tradičně zahrnuje čtyři věky, které více či méně odpovídají „zlatému věku“ a také věkům následujícím, až po „železný věk“, ve kterém žijeme dnes. Tisíc *mahájug* tvoří jednu kosmickou periodu (*kalpu*) nazývanou Bráhmovým dnem. Bůh Bráhma pak žije sto let, tvořených třemi sty šedesáti kosmickými dny a nocemi,- tedy více než tři sta miliard pozemských let. Jeho život však netrvá déle než jedno mrknutí oka nejvyššího boha, kterým je v této tradici bůh Višnu. Konec života jednoho Bráhmy znamená rozpad vesmíru.

Základní charakteristika hinduismu

Následující etapa hinduismu nese vlastní novou charakteristiku, ačkoliv zbožný hinduismus (tedy *bhakti*) má staré kořeny. Zbožnost je zaměřena k Višnuovi, Šivovi nebo bohyni a vytváří svůj vlastní kult (*púdža*), který nahrazuje védské oběti (*jádžňa*). Hinduismus má také vlastní texty *ágamy* či *tantry*. Lidová zbožnost *bhakti* se soustřeďuje především na kult jediného osobního boha, který je nazýván Bhagavad (Vznešený), Išvara (Pán) nebo Kršna (Černý). Vypráví o něm Bhagavadgíta a Bhagavatapurána. Podle Bhagavadgíty je bůh věčná, všemocná bytost, stvořitel a pán světa, který odměňuje dobro a trestá zlo. Bůh miluje lidi, kteří jsou mu oddáni. Kršna např. spasí ty, kteří se k němu s důvěrou utíkají. Proto je ke spáse nutná důvěrná láska k bohu (*bhakti*).

Hinduismus vznikl především jako souhrn brahmánských a lidových náboženských tradic v Indii. Hlavním pramenem pro hinduismus jsou bezpochyby purány, které představují 18 sbírek různých spisů (3.-11. stol. po Kr.). Dalším velkým pramenem jsou národní a náboženské eposy Mahábhárata a Rámájana. v praxi je charakteristický úpadek autority a moci brahmanů a růst významu duchovních učitelů (*guruů*). Již zmíněná lidová zbožnost *bhakti* a větší volnost ve výběru uctívaných bohů je typická dodnes. Proměna brahmanismu v hinduismus byla způsobena vnitřním vývojem v brahmanismu, ale také cizími vlivy, a to například střetnutím indických tradic brahmanismu s islámem).

Hlavní bohové hinduismu

V hinduismu jsou uctíváni především tři bohové (*trimúrti*, tedy trojice bohů):

1. Brahma je bůh stvořitel, který na počátku všechno stvořil.
2. Višnu je bůh zachovatel, který se snaží vše zachovat beze změny.
3. Šiva je bůh ničitel, který ničením starého umožňuje vznik nového.

Brahma je zosobněný bůh filosofů, uctíváný jako stvořitel. Kult Brahmy je však poměrně málo rozvinutý, mnohem více jsou uctíváni bohové Višnu a Šiva. Brahma je demiurg a pochází z květu lotosu, který vyrůstá z břicha boha Višnu. Potom tvoří vesmír. Když je vesmír dokonán, Višnu o něj pečuje. Brahma je tedy jakýsi *deus otiosus*. Toto se opakuje v kosmických cyklech. Doba trvání určitého světa od jeho stvoření do jeho zániku je jeden Brahmův den (kalpa). Stejně dlouhá je jeho noc, tj. období klidu, kdy Brahmá po předchozím tvoření odpočívá. Brahmův den se rovná tisíci rokům bohů, přičemž rok bohů trvá 360 lidských let. Brahmův den se dělí na tisíc velkých věků (mahá juga) z nichž každý má 4 320 000 lidských roků.

Višnu je uctíván jako bůh zachovatel, který se zjevuje lidem v tzv. avatárech (zjeveních), kterých je známo osm. Poslední z nich byl Kršna, jehož zjevení je popsáno v Bhagavadgítě, předposlední Ráma, jehož zjevení je popsáno v Rámájaně. Lidová zbožnost zná mnohem více avatarů. Bůh Višnu má manželku Lakšmí, která je bohyní štěstí, blahobytu a úspěchu. Uctívači boha Višnu se nazývají višnuisté, jeho kult višnuismus.

Šiva je nejpopulárnějším hinduistickým bohem. Je zobrazován jako Pán tance, stojící na jedné noze v rovnovážném postoji, se čtyřmi rozpřaženými pažemi a rozevlátými vlasy. Sídlí na vrcholcích Himalájí, má tisíc očí, tisíc rukou a tisíc nohou. Jeho manželkou je Durga neboli Kálí, hrozná černá bohyně, hněvivá a krvežíznivá, která přijímá všechny krvavé oběti. Jindy je jeho manželkou dobrotivá Parvátí. Syn Šivy a Parvátí je Ganéša, bůh štěstí, znázorňovaný se sloní hlavou. Uctívači boha Šivy se nazývají šivaisté, jeho kult šivaismus. Kult *Šivy-Pášupaty* je doložen již v *Mahábháratě*. Byl založen Lakulíšou (2. století po Kr.) a dosáhl značného významu na jihu Indie kolem 7. století. Existuje mnoho šivaistických směrů, z nichž některé vyznávají jógínská a tantrická učení a praktiky. Od 7. století se rozvíjí také šivaistická literatura, Známe jak šivaismus doktrinální, tak také zbožný a básnický.

Třetím božstvem, které je předmětem velké úcty je bohyně (*déví*), často nazývaná velká bohyně (*mahádéví*) nebo také *Šakti*. Kulty bohyně Kálí jsou doložené od 6. století po Kr. a jsou charakteristické důrazem na hrůznost bohyně a bývají spojeny s krvavými rituály. Šakti zaujímá ústřední místo v tantrismu.

Hinduistický tantrismus

Hinduistický tantrismus zřejmě navazuje na tantrismus buddhistický. Je znám v Indii od 7. století. Božstva tantrismus přejal později lidový hinduismus. Hlavními bohy tantrismus jsou Šiva (mužská energie) a jeho žena Šakti (ženská energie). Spisy tantrismu se nazývají *ágamy*, *tantry* nebo *sanhity*, ale v mnohém čerpají z jiných indických tradic, zvláště ze sánkhjajógy. Tantrické praktiky jsou

neobyčejně propracované. Jsou založeny na jemné fyziologii lidského těla. I zde se čerpá z jógy, ale pojmy vyjadřují vždy jiný, často dvojsmyslný význam s častými sexuálními narážkami. Důraz je kladen na meditaci ve spojení s užíváním manter, které se předávají z gurua na žáka během zasvěcování (*dikšá*). Jsou definovány polohy (*mudry*) a symbolické obrazy (*mandaly*, např. *jantra*). Dále je kladen důraz na složité obřady (*púdža*) a konečně na sexuální techniky.

Džinismus

Džinismus vznikl v 6. stol. př. Kr. Jeho zakladatelem je slavný asketa Vardahamana, který byl později nazýván Mahavira (Velký hrdina) nebo Džina (Vítěz). Zakladatel pocházel z třídy kšatrija a ve 30 letech nastoupil cestu tvrdé askeze. Po 12 letech dosáhl vítězství nad vášněmi a stal se vzorem světce, který vlastní silou vyvázl ze sansáry. Následujících 42 let hlásal své učení a zemřel kolem r. 527 př. Kr. Jeho následovníci jsou přísní asketé (mniši), kteří se řídí přísnými předpisy a nazývají se džinisté. Džinismus je rozšířen jen v některých částech Indie a má asi 4 miliony vyznavačů. Mnoho je dalších zbožných Indů, kteří se k těmto mnichům uchylují pro náboženský servis.

Neohindusismus

Novohinduismus nebo neohinduismus je indické národní hnutí, které se pokouší vstřebat západní hodnoty a také zpřístupnit indickou moudrost Západu. Indické náboženské tradice částečně opouští svůj úzký vztah k etnickému určení věřících a s tím spojené kastovní zřízení a otevírá se s misijním zápalem světu.

Bengálský reformátor Rammohan Roy (1774-1833) je stoupencem přizpůsobení Indie Západu a k tomuto účelu zakládá v r. 1828 Bráhmo Samádž. Podobně v r. 1875 zakládá svámí Dajánanda (1824-1883) organizaci Árja Samádž, jejímž cílem je uchovávat náboženské tradice Indie, ale také s nimi seznamovat celý svět. Po setkání Kešaba Čandry Sena a bengálského mystika Rámakrišny (1836-1886) vzešla novo-védantská syntéza, která se stala obrazem tradiční Indie na Západě, kde ji prezentoval Rámakrišnův žák Vivekánanda (1863-1902) r. 1893, kdy navštívil Parlament náboženství v Chicagu. Další misijní směry ISCKOM (Mezinárodní společnost pro vědomí Kršny) či TM (Transcendentální meditace) budou následovat později.

Shrnutí

Většina dnešních Indů jsou hinduisté, z ostatních náboženství je nejrozšířenější islám, který zcela převládá na území Pákistánu a Bangladéše. Křesťanů je v Indii podle sčítání z roku 2001 asi 24 milionů, žijí převážně na jihozápadě Indie ve státě Kérala. Další náboženské menšiny jsou džinisté, sikhové a buddhisté. v poslední době sílí tendence po hinduizaci celé Indie, což naráží na odpor náboženských menšin. Indie je kolébkou dvou světových

náboženství: hinduismu a buddhismu. Zatímco domácí hinduismus navazuje na dřívější tradice védského náboženství a brahmanismu, buddhismus se od nich odchyluje a přes počáteční rozšíření byl z Indie prakticky vytlačen.

Buddhismus

Základním „vyznáním víry“ buddhismu je trojí útočiště: utíkám se k Buddhovi, utíkám se k sangze a utíkám se k dharmě. Seznámením s těmito třemi klenoty buddhismu se rámcově seznámíme s dějinami, naukou i praxí buddhismu.

Vznik buddhismu

Zakladatelem buddhismu je Siddhártha Gautama (563-483 př. Kr.), zvaný též Šákjamuni (mnich z kmene Šákjů), Buddha (Probuzený, Osvícený), Bhagavá (Vznešený) nebo Tathágata (Ten, který přišel). Nejrozšířenější titul je Buddha, ze kterého se stalo vlatné jméno zakladatele Buddha.

Narodil se jako syn knížete Šudhódany a jeho manželky Mahámáji v severovýchodní Indii ve vesnici Lumbiní na území dnešního Nepálu. Matka mu brzy zemřela, takže byl vychováván její sestrou Mahápradžápatí Gautamí. Prožil šťastné a bezstarostné dětství i mládí v knížecím sídle ve městě Kapilavastu. V 19 letech se oženil a se svou manželkou Jašódharou měl syna Ráhulu.

Pozdější legenda vypráví o jeho čtyřech výpravách do okolního světa, na nichž poznal lidské utrpení. Na první výpravě viděl vetchého starce sešlého věkem, na druhé těžce nemocného člověka, na třetí pohřební průvod s nebožtíkem na márách. Jeho vozataj ho ujistil, že tomuto trojímu utrpení neujde žádný člověk. Siddhártha se tím trápil, otec se ho marně snažil rozveselit. Na čtvrté výpravě uviděl mnicha s jasným pohledem, s vyrovnaností v tváři. To jej pohnulo, aby opustil pohodlný život ve svém domově a stal se také mnichem.

Ve svých 29 letech opustil potají v noci svou ženu i syna a vydal se do světa jako potulný mnich, aby hledal řešení problému lidského utrpení. Nejprve vstoupil do školy mistra Árády Kalámy, ale jeho učení o vstupu do sféry nicoty jej neuspokojilo. Potom se stal žákem Rudraky Rámaputry, ale ani jeho meditační praktiky jej neuspokojily. S jeho pěti žáky odešel do samoty, kde hledal řešení v tuhé askezi, která ho přivedla na pokraj smrti. Poznal, že ani tato cesta nevede k cíli. Přijal proto nabídnutou misku rýže od zbožné dívky Sudžáti z nedaleké vsi Gáji, pojedl a vrátily se mu síly. Usedl pod rozložitý strom (*figus religiosa*), který se mu stal „stromem probuzení“ (bódhi vrkša). Tam setrval v rozjímání a meditacích až do „velkého probuzení“ či „osvícení“ (mahasam bódhi). Podle mnohem pozdější legendy jej pokoušel démon smrti Mára s celým svým vojskem, avšak přišla mu na pomoc Matka Země.

Siddhártha dospěl k „osvícení“ v úplňkové noci měsíce *vesakh*, který je dnes druhým měsícem indického národního kalendáře, v gregoriánském kalendáři na přelomu dubna a května, a to roku 524, od něhož se počítá buddhistický letopočet. Po tomto poznání (osvícení) setrval ještě sedm dní v rozjímání a v pochybnostech, zda bude moci toto poznání sdělit lidem a zda to

lidé pochopí. Překonal však tyto pochybnosti a vrátil se nejprve ke svým pěti druhům, kterým sdělil svou zkušenost s „velkým probuzením“ a zasvětil je do „čtyř vznešených pravd“ (arjasatja) svého učení (dharma). Potom se s nimi vydal do města Varánasí, kde začal kázat neboli „roztáčet kolo svého učení“ (dharmačakrapravartana).

Po počáteční učitelské činnosti v Magadhsku, kde se jeho žákem stal sám král Bimbisára, vrátil se Buddha domů do Kapilavastu, přijal do mnišského řádu svého syna Ráhulu, bratrance Ánandu, švagra Dévadattu a holiče Upáliho. Dévadatta později ukládal Buddhovi o život, chtěl převzít vedení sanghy a vyvolal v ní rozkol. Ánanda se stal Buddhovým nejvěrnějším společníkem a později i osobním sluhou. Na jeho naléhání Buddha svolil, ovšem s velkými výhradami, aby i ženy byly přijímány do mnišského řádu. Mahápradžápatí, druhá žena Buddhova otce, se stala první mniškou (bhikšuní). Také Buddhův otec se stal mnichem.

Buddha působil jako potulný učitel a mnich čtyřicet čtyři let. Za tu dobu vzrostl počet mnichů asi na 1000, laických žáků bylo zřejmě mnohem více. Když Buddha pocítil, že se přiblížil konec jeho života, rozloučil se u města Vaišálí se svými žáky a poté, co požil pokrm z vepřového masa u zlatníka Čundy, zemřel na břehu řeky Hiraňnavatí v sálovém háji u vesnice Kusinára. Jeho poslední slova byla: „Mnichové, všechno pomíjí, horlivě usilujte!“ Buddhovy ostatky byly po spalení jeho těla rozděleny na osm dílů a uloženy na osmi místech do náhrobků zvaných stúpa, které byly podle Buddhova přání umístěny na křižovatkách cest, aby se s ním pocestní setkávali a byli posvěcováni jeho přítomností.

Buddhovo učení (čtyři vznešené pravdy)

Buddhovo učení (dharma), které vyplývá z jeho „osvícení“ či „probuzení“ (bódhi), spočívá ve „čtyřech vznešených pravdách“ (arjasatja):

1. Lidský život je neoddelitelně spjat s utrpením (dukkha, pálijsky dukkha).
2. Příčinou tohoto utrpení je neuhasitelná žízeň po životě (tršna, pálijsky tanha).
3. K překonání utrpení je třeba překonat tuto žízeň po životě, nechat ji vyhasnout a tak dojít do stavu klidu, duševní rovnováhy (nirvána, pálijsky nibbana).
4. Do stavu duševní rovnováhy vede „osmidílná stezka správnosti“ (árjaštángamárga):
 - správný názor (sanjagdršti)
 - správný úmysl (sanjaksankalpa)
 - správná řeč (sanjagváč)
 - správné chování (sanjakkarmánta)
 - správné žití (sanjágdžíva)
 - správné úsilí (sanjágvájáma)

správná pozornost (sanjaksmr̥ti)
správné soustředění (sanjaksamádhi).

Osmidílná stezka správnosti se skládá ze tří oddílů:

- 1) Moudrost (pradžñā): správný názor a správný úmysl. Je to rozumové přijetí čtyř vznešených pravd (správný názor) a stálá vyrovnanost spojená s dobrotivostí, soucitem a radostí ze štěstí druhých (správný úmysl).
- 2) Mravnost (śīla): správná řeč, správné chování, správné žití. Mravnost je možné shrnout do pěti mravních pravidel (pañca śīla): nezabíjet, nekrást, nelhát, nesmilnit a nepožívat omamné nápoje. Správná řeč znamená zdržet se lhaní, pomluv, hrubých slov a planých řečí. Správné žití znamená nevydělávat si na živobytí činnostmi, které poškozují ostatní: prodejem zbraní, alkoholu, zabíjením zvířat, prostitucí apod.
- 3) Duševní kázeň (samádhi): správné úsilí, správná pozornost a správné soustředění. Duševní kázeň musí být spojena s mravností, aby vznikl správný názor a správný úmysl. Správné úsilí je překonávání nezdravých stavů a pěstování zdravých stavů mysli. Správná pozornost posiluje schopnost žít podle pěti mravních pravidel. Rozvíjením správného soustředění se může zlepšit schopnost správné pozornosti.

Buddha nazýval osmidílnou stezku střední cestou mezi životem zaměřeným na ukojení smyslových žádostí, jímž žije většina lidí, a jejich naprostým umrtvením přísnou askezí.

Sangha : mnišské společenství

Ze svých prvních učedníků, kteří se rozhodli žít jako on v bezdomoví, vytvořil Siddhártha společenství mnichů (*bhikṣu*) zvané sangha, které mělo po jeho prvních kázáních ve Varánasí asi 60 členů. Nabádal mnichy, aby hlásali jeho učení „pro dobro mnohých“ a aby kráčeli mnišskou cestou k nirváně. Ostatní žáky (laiky) vedl k tomu, aby poskytovali mnichům jídlo, oblečení, léky a dočasné přístřeší, čímž si získají zásluhy (dobrou karmu, púnja), která je povede k výhodnějšímu znovuzrození a nakonec k životu, ve kterém se sami rozhodnou k mnišskému úsilí o nirvánu. Mniši se tak stávali pro laiky „polem zásluh“, zdrojem moudrosti a vzorem životní čistoty. Buddha jim předal ochranné verše (*paritta*), jejichž vyřčením mohli odvracet nebezpečí.

Mniši se zavazovali nejen k plnění pěti výše zmíněných mravních pravidel (ta zavazovala i laiky), ale i k tomu:

- že se nebudou účastnit jakýchkoli zábav
- nebudou používat pohodlná sedátka nebo postele
- nebudou mít majetek kromě několika osobních věcí a šatu
- nebudou používat ozdoby
- nebudou mít peníze
- nebudou jíst více než jedno jídlo denně, a to dopoledne.

V období dešťů se mniši uchýlovali do příbytků, které si stavěli v lesích, ale většinou poblíž vesnic, kde směli prosit o jídlo. V tomto období, kdy žili více

pohromadě, konali duchovní obnovy a přijímali nové členy řádu. Mimo období dešťů putovali krajem, hlásali Buddhovo učení a věnovali se o samotě rozjímání a studiu.

Tři klenoty buddhismu

Zde zmíněné tři nejdůležitější prvky buddhismu jsou napříč různými buddhistickými školami označovány jako „tři klenoty“ (triratna): Buddha, dharma, sangha. Proto také základní forma vyznání víry v buddhismu zní takto: „Utíkám se k Buddhovi, utíkám se k dharmě, utíkám se k sangze.“

Posvátné spisy buddhismu

Posvátné spisy buddhismu, tzv. pálijský kánon, napsané v indickém jazyce páli, jsou tři sbírky spisů, které se nazývají tři koše (sanskrt Tripitaka, páli Tipitaka).

- 1) Koš kázně (řád pro mnichy) – Vinaja-pitaka (páli Vinaja-pitaka)
- 2) Koš nauky (Buddhova učení) – Sútra-pitaka (páli Suttapitaka)
- 3) Koš vyšší nauky (forma scholastiky) – Abhidharma-pitaka (páli Abhidhammapitaka)

První dva koše zřejmě vznikly již na prvním buddhistickém koncilu brzy po Buddhově smrti, třetí koš určitě později, asi až na třetím koncilu. Všechny spisy byly zapsány teprve v průběhu čtvrtého koncilu, předtím se tradovaly ústně.

Buddhistické koncily

Tři měsíce po Buddhově smrti konalo se první velké shromáždění mnichů (koncil) na kopci Vaibhára u Rádžagrhy. Ánanda a Upáli přednesli podle legendy před tímto shromážděním celé Buddhovo učení, které bylo mnichy schváleno. Tak vznikly první dva koše pálijského kánonu, byly ovšem pouze recitovány a zapamatovány mnichy, nebyly ještě zapsány.

Druhé velké shromáždění mnichů se konalo asi o sto let později ve Vaišálí. Zde došlo k rozkolu v sangze, z níž byli vyloučeni vaišálští mniši, kteří hrubě porušovali řádové předpisy, přijímali zlato a stříbro a nedodržovali sváteční dny.

Třetí koncil se konal v Patáliputře za vlády krále Ašóky kolem r. 250 př. Kr. Tehdy byl sestaven třetí koš pálijského kánonu. Bylo rozhodnuto vysílat misie do jiných zemí, tehdy na Šrí Lanku. Od sanghy tzv. theravádinů se odtrhli tzv. mahásanghikové (příslušníci velké obce), stoupenci mnicha Mahadévyy, kteří zastávali mírnější pravidla kázně pro mnichy.

Čtvrtý koncil se konal na Šrí Lance v r. 29 př. Kr. Během jeho konání byl zapsán pálijský kánon buddhistických spisů zvaný „Tři koše“ (Tripitaka).

Pátý koncil se sešel r. 643 za vlády krále Harši v Kánjakubdže, ale neměl zvláštní význam.

Šestý koncil se konal v r. 1871 v Mandalaji v Barmě (Myanmaru).

Tři základní směry v buddhismu

V průběhu staletí se vytvořily v buddhismu postupně tři základní směry (tričakra). Původní buddhismus sthaviraváda (pálijsky théraváda = cesta stařešinů), později nazývaný členy druhého směru poněkud hanlivě hínajána (malá cesta, malé vozidlo). Druhý je reformovaný buddhismus mahájána (velká cesta, velké vozidlo). Třetí je pak pozdní buddhismus vadžrajána (diamantová cesta, diamantové vozidlo). Protože Buddha zahájil kázání jako roztočení kola dharmy, proto buddhisté hovoří o trojím roztočení kola nauky (tričakra). Podle některých tradic údajně již sám Buddha vytvořil trojí výklad své nauky: pro lid prostý, střední vrstvy a pro moudré.

Théravádový buddhismus

Théravádový buddhismus je charakterizován důrazem na mnišský styl života jako jedinou možnou cestu k nirváně. Ideálem je zde světec (arhat), který dosáhl nirvány už v tomto životě, a tím se vysvobodil z koloběhu převtělování (sansára). Pro ostatní je vzorem a povzbuzením. Buddha je zde chápán jako učitel a vzor, který dosáhl nirvány, ne jako bůh.

Theraváda se rozšířila již za Buddhova života v severovýchodní Indii a po jeho smrti nejvíce ve 3. století př. Kr. za krále Ašóky v Indii a na Šrí Lance. v 5. století pronikl do Barmy a od 14. století převládl v zemích jihovýchodní Asie (Thajsko, Laos, Kambodža). Dnes je rozšířen v jihovýchodní Asii, především na Šrí Lance, v Mjanmaru (Barmě), v Thajsku, částečně i v Laosu a Kambodži.

Mahájánový buddhismus

Mahájánový buddhismus vznikl ke konci 3. století př. Kr. jako snaha více zapojit laiky, tedy prostý lid. Ideálem je ten, kdo touží po osvícení (bódhisattva), ale sám odkládá vstup do nirvány, pokud ostatní lidé kolem nenastoupí také cestu k nirváně. Proto je hlavní snahou buddhisty šířit Buddhovo učení a uvádět lidi na cestu do nirvány. Buddha je v tomto směru zbožštěn, buddhisté jej uctívají a k němu se i modlí a prosí ho o pomoc. Buddhů je také více, např. Amitábha, Avalókitěšvara. Je očekáván příchod nového buddhy na zem Maitréja, příp. Mandžusrí apod. Každý skutečný bódhisattva se po smrti může stát buddhou. V mahájánovém buddhismu se objevují nové prvky, jako je víra ve spásu skrze modlitbu a úctu k některému buddhovi, víra v nesmrtelnost duše, v ráj, který je sídlem buddhů a místem světla, svobody a radosti. Vznikají také kněžské řády, což je pro ranou formu buddhismu nemyslitelné.

Mahájánový buddhismus se rozšířil v průběhu prvních staletí po Kr. z Indie do Číny, Koreje, Mongolska, Japonska, Malajsie, Indonésie a do Vietnamu, částečně i do Laosu a Kambodži. Mahájánová a především zenová varianta buddhismu je nejrozsáhlejší a nejznámější mezi Evropany.

Vadžrajánový buddhismus

Vadžrajánový buddhismus vznikl v severní Indii v 7.-8. století. Jeho vzniku předcházela buddhismus mantrajánový neboli tantrajánový (tantrismus), který chtěl ovládnout tajemné síly pomocí manter (zaklínací výpovědi), obsažených v knihách zvaných tantry. Zaklínací texty byly vkládány do modlitebních mlýnků. Zvláštní magická síla je přikládána slovu óm, které prý zahání síly zla. Rovněž zvláštní držení prstů ruky, zvané *mudrá* pomáhá člověku zapojit se do kosmických sil. Buddhističtí kouzelníci, tzv. siddhové, se snažili proniknout do svých minulých životů a získat tajemné síly.

Vadžra je roh, mýtická zbraň védského boha Indry, ale může také znamenat diamant. Vadžrajána je tedy „diamantová cesta“, v níž kromě magických prvků jsou také prvky erotické. Absolutní a prvotní bytost, tzv. Adi buddha, je považován za spojení mužského a ženského principu. Blaženosti lze dosáhnout mystickým spojením s pravým věděním, do něhož uvádí mystický prožitek lásky. Proto symbolem osvícené mysli (bóddhičitta) je obraz muže objímajícího ženu. Ve vadžrajánovém buddhismu vystupuje celá řada bohyň (Čandalí, Čaurí, Váttalí, Tára apod.). Tento typ buddhismu je esoterický, obsahuje tajné nauky, známé jen úzkému kruhu zasvěcenců. Mnohdy je považován spíše za deformaci buddhismu, za úpadkový směr.

Vadžrajánový buddhismus byl dosti rozšířen v severní Indii v 7.-8. století, později téměř zanikl, avšak dnes znovu ožívá v některých hnutích, která jej šíří v Evropě a v Americe.

Tibetský buddhismus (lámaismus)

Tibetský buddhismus je především díky dalajlámovi velmi populární v Evropě. Je zvláštní směsí tibetského šamanismu s mahájánovým buddhismem a buddhistickým mysticismem. Tibet se stal buddhistickým státem ve středověku, kdy byl na čas ovládnut Mongoly. Ti pak svěřili nejvyšší moc ve státě představenému buddhistického kláštera Sa-ksja. Později získal tuto moc nejvyšší buddhistický mnich a představený kláštera ve Lha-se, zvaný dalaj-láma, který je považován za převtěleného Buddhu. Dříve byl duchovní i politickou hlavou státu, po obsazení Tibetu komunistickou Čínou v roce 1952 žije v exilu v Indii a usiluje o náboženské a národní osvobození Tibetu od čínské nadvlády.

Tato forma buddhismu přežívá především v Tibetu, je však omezována čínskou komunistickou vládou, která se snaží Tibet počínštit a sekularizovat.

Shrnutí

Buddhismus je světovým náboženstvím, vzniklým v Indii, avšak z Indie vytlačeným do sousedních zemí jihovýchodní Asie. Tři klenoty buddhismu jsou hlavní stavební kameny tohoto náboženství. Buddhismus má dnes dvě hlavní větve, které se nazývají théraváda a mahájána. Théraváda klade důraz na dosažení nirvány osobním úsilím, mahájána více naléhá na kult Buddhy a jeho napodobování, víru, modlitbu a šíření Buddhova učení.

Čínská náboženství

Čína je svébytným náboženským prostorem, ve kterém se v průběhu dějin ustálily tři vymezené náboženské tradice, které se vzájemně ovlivňovali a neustále ovlivňují. Každá z nich nese svá specifika spojená se specifiky čínské kultury. Jedná se o taoismus, konfucianismus a čchanový buddhismus.

Číňané přišli do Číny jako kočovný národ ze západu asi na počátku 3. tisíciletí př. Kr. pod vedením legendárního vůdce, který se jmenoval Fo-hi. Usazovali se zpočátku především v údolích velkých řek, kde vznikaly první čínské státy. Tyto byly v 2. tisíciletí sjednoceny pod vládou císařů, v níž se vystřídalo několik dynastií.

Podařilo se prokázat existenci první dynastie Sia, na kterou navázala dynastie Šang, jež vládla asi od poloviny 2. tisíciletí a byla v r. 1040 př. Kr. vystřídána dynastií Čou, která vládla až do r. 256 př. Kr. v letech 202 př. Kr. až 220 po Kr. vládla v Číně dynastie Chan. Potom došlo k rozdělení Číny na více států. Znovusjednocení Číny nastalo za dynastie Tchang (618-907). Došlo opět k dělení Číny. Na severu vládly dynastie Liao (916-1125) a Ťin (1125-1234), na jihu dynastie Sung (960-1279).

V letech 1264-1368 byla Čína postupně dobyta Mongoly a vládla v ní mongolská dynastie Jüan. v r. 1368 byla mongolská nadvláda svržena a od téhož roku do r. 1644 vládla v Číně čínská dynastie Ming, která byla vystřídána mandžuskou dynastií Čching (1644-1912).

V r. 1912 byl císař svržen a Čína se stala republikou. Po vítězství komunistů nad nacionalisty v r. 1949 se kontinentální Čína stala Čínskou lidovou republikou, zatímco nacionalisté se udrželi na čínském ostrově Tchaj-wanu (tzv. národní Čína).

Dnes v Číně i přes silný vliv „vědeckého ateismu“ komunistické strany rozlišujeme konfucianismus, taoismus a čchanový buddhismus; vše doplňuje v Číně velmi silná úcta k předkům. Další světová náboženství jsou menšinově zastoupená. Nejviditelnější jsou komunity muslimů a dnes také silně se rozšiřující křesťanství.

Nejstarší písemné památky

O čínské kultuře a náboženství v nejstarších dobách svědčí starověké kanonické čínské knihy, které jsou nazývány souhrnně jako konfuciánský kánon. Ten sestává z pěti klasiků (ťing), respektive šesti.

1. I-ťing (Kniha proměn) – spis o věštění a diagramech pocházející z 12. století př. Kr., redakce jsou pozdější.
2. Šu-ťing (Kniha listin) – obsahuje dějiny prvních tří čínských dynastií
3. Ši-ťing (Kniha zpěvů) – sbírka národní poezie z období dynastie Čou
4. Li-ťing (Kniha obřadů) – obsahuje nejstarší náboženské obřady Číňanů
5. Čchuun-čchiu (Kniha jara apozdimu) – vylíčení událostí knížectví Lu, sepsané snad samým Konfuciem

6. Jüe-t'ing (Kniha hudby) – je někdy označována jako šestý klasický spis.

Konfuciovy výroky jsou známy pod jménem *Rozmluvy*. Je známá jejich verze z 2. století př. Kr. Velmi pravděpodobně byly sepsány jeho žáky po smrti Konfucia.

Nejstarší náboženství Číňanů

Podle svědectví knih Šu-t'ing a Ši-t'ing byl původním náboženstvím Číňanů zřejmě monoteismus. Kočovní Číňané nazývali Nejvyšší bytost Šang-Ti (Svrchovaný Pán) nebo jen Ti (Pán, Vladař). Usedlí Číňané-rolníci ji nazývali Chuang-Tien (Nejvyšší Nebe) nebo jen Tien (Nebe). Je doložen také název Chuang-Tien-Šang-Ti (Svrchovaný Pán nejvyššího nebe). Pojmy Pán a Nebe se dokonale kryjí, nebe je chápáno jako božská bytost. Také pozdější víra v pět nebeských bytostí je vírou v jediného Pána nebes, neboť jde o pět čínských živlů či světových stran (sever, jih, východ, západ a střed), a tedy o plnost téhož bytí ve všech jeho projevech. Staří Číňané neměli kněze ani chrámy. Oběti Nejvyšší bytosti přinášel sám císař na posvátné hoře Tchaj-šan, která je jižně od dnešního Pekingu. Kouřem stoupajícím z oběti k nebi byly Svrchovanému Pánu oznamovány události v říši. Později se začalo používat věštění a hadačství z nebeských zjevů, diagramů a jiných pomůcek. Svrchovaný Pán byl chápán jako Stvořitel nebeských duchů *šen*, pozemských geniů *ki* i prvního člověka (obra) *Pchan-ku*, ze kterého vzniká celý svět i lidé. Podle starých čínských dějepisců (Lo-pi, Čao-kang) žil první člověk v ráji, ale pro neposlušnost k Pánu nebes byl z ráje vyhnán.

V první polovině 1. tisíciletí př. Kr. nastává v Číně úpadek náboženství. Tento náboženský svět se v průběhu dějin přetvořil v dominantní manismus v podobě úcty k předkům a věštbu z diagramů dnes známých jako hexagramy v knize I-t'ing. Namísto úcty k Svrchovanému Pánu se rozvíjí úcta k mrtvým předkům, jejichž duchové jsou v některých případech zbožštěni. O reformu politickou, mravní i náboženskou se téměř současně pokusili Laocius a Konfucius.

Čínští reformátoři

Neutěšený stav náboženství a společnosti v Číně vyvolal snahy o obnovu. V 6. století př. Kr. vrcholí tyto snahy vystoupením dvou náboženských, či spíše společenských a mravních reformátorů: jsou to Lao-tse a Kung-fu-tse. První z nich, Lao-tse (latinsky zvaný Laocius) je především filosof a pokouší se reformovat společnost na základě již existující taoistické filosofie a etiky, kterou následně jeho žáci ustanovují jako náboženský systém. Druhý z nich, Kung-fu-tse (latinsky zvaný Konfucius) je spíše politik a pokouší se reformovat společenský život na základě vlastního etického systému, zvaného po něm konfucianismus. Vychází ze stávajících tradic a stávající terminologie a nově vše definuje.

Taoismus

Vzdělanější lidé v Číně rozvíjeli filosofické myšlení o transcendentním řádu světa, který je ovládán nezpředmětelným a neosobním světovým principem, zvaným *tao* (cesta), proto se nauka nazývá taoismus. Podle taoismu jsou ve světě přítomné dvě protichůdné síly nebo živly: jin a jang. Jang představuje světlo a také teplo, sucho, pohyb, aktivitu a mužství. Naproti tomu jin představuje tmu a také zimu, vlhko, klid, pasivitu a ženství. Žádná z těchto hodnot nemá ryze negativní či pozitivní hodnotu, ale např. každá část jin, aby byla sama v harmonii, musí v sobě opět obsahovat rovnováhu jin a jang. Obdobně i jang musí být ve vnitřní rovnováze jin a jang. Aby chod světa byl v pořádku, musí být oba navzájem protichůdné živly v rovnováze, v níž je udržuje princip *tao*. Také v mezilidských vztazích musí být rovnováha, ta je však dosažitelná jen pěstováním mravnosti neboli ctnosti, zvané *te*.

Kořeny taoismu

Kořeny taoismu nacházíme již ve starých čínských mytologiích. Na počátku čínských dějin je deset mýtických epoch, víme o nich z kroniky, poté následuje historický žlutý císař Chuang Ti (asi 2600 př.n.l.), spojovaný s prvkem Země a výrobou hedvábí. Tento kulturní hrdina a šaman upadá do stavu katalepsie a navštěvuje kraje nespalitelných duchů, kteří chodí vzduchem a spí v prázdném prostoru jako v posteli. Mytologie Nesmrtelných je tak spojena se zlatým věkem žlutého císaře, moudrého a spravedlivého vládce. Sien Ťing neboli území nesmrtelných je Hora nesmrtelných (*Sien Šan*) nebo také Devět paláců (*Ťiou Kung*), snad devět vrcholů mýtické hory Ťiou I. Jejich krajina se někdy popisuje jako horská a zároveň ostrovní. Císař Š'Chuang-ti tam údajně r. 217 př. Kr. poslal výpravu, aby hledala elixír dlouhého života. Šest tisíc mladých lidí údajně zmizelo ve vlnách moře. Vznikají teorie o symbolech a předmětech vedoucích k úspěšnému cíli cesty.

Touha po božském a věčném životě je čínské mytologii vlastní. Později taoismus rozvíjí několik učení, týkajících se zbožštěných lidí, věčných symbolů Cesty a záruk její úspěšnosti. Později se pod vlivem buddhismu sestavuje hierarchie nesmrtelných. Ale podle jiné tradice žijí dále na Pěti svatých horách, které jsou cílem těchto mýtických poutí.

Když taoista proniká do hor, proniká symbolicky sám do sebe a objevuje lehkost bytí, která ho činí beztlížným. Osvobozuje se od všech společenských a jazykových konvencí a mění své vědomí takovým způsobem, že z něho vypuzuje získané zvyky a povinnosti. Jako například filosof Čuang-c' sní o tom, že je motýlem, který když se vzbudí, ptá se sám sebe, zda to byl on, kdo snil, že je motýl, nebo zda to je motýl, kdo sníl, že je Čuang-c'.

Zdalo se Čuangovi, že je motýl, jenž poletuje kolem, motýl se cítil motýlem, nic mu nechybělo, nevěděl, že je Čuang. Náhle se probudil a ustrnul, je Čuang! A teď neví, zdalo se Čuangovi, že je motýl, nebo se zdá nyní motýlu, že je Čuang? Čuang nebo motýl, přece tu musí být nějaký rozdíl! A tomu se říká proměnlivost věcí!

Svět je prostor vytvořený ze snů, vysněné bytosti plodí snícího, podobně jako Escherovy ruce kreslí jedna druhou, aby mohly kreslit.

Prameny

Klasickými knihami taoismu jsou Tao-te t'ing, připisované mýtickému zakladateli nauky tao (cesta) Lao-c. Druhá je Čuang.c' či Zhuangzi, která je pojmenována po údajném autorovi. Datování Tao-te t'ing (Klasická kniha o cestě a ctnosti) je sporné. Přikloňme se k názoru, že datum vzniku je 240 př. Kr. Čuang-c' žil zřejmě ve 4. století př. Kr. Stejně tak se vedou spory, která z obou knih vznikla jako první. Většinový názor říká, že to byla Tao-te t'ing.

Není však možné omezit taoismus na tyto dva texty, jako není možné omezit gastronomii na kuchařku Bohumily Magdaleny Retigové. Taoismus totiž tvoří filosoficko-lékařský a alchymistický-esoterismus, primitivní ale i sofistikovaný rituál atd. Pluriformita taoismu je srovnatelná snad s platonismem, který může mít také velmi mnoho tváří.

Lao-tse a jeho reforma

Reformátorem filosofického taoismu spojeného s mytologiemi byl Lao-tse (lat. Laocius), který žil v první polovině 6. stol. př. Kr. o jeho životě víme s jistotou jen velmi málo. Podle leegendy byl správcem archivu a pokladu na císařském dvoře dynastie Čou. Je mu připisována kniha Tao-te-t'ing (Kniha o životě a ctnosti). V ní je popsán řád světa *tao* a je zde doporučována ctnost *te*.

Lao-tseho učení a praxe.

Podle Laocia má člověk prohlubovat poznání o své jednotě s *tao*, má pečovat jak o hygienu těla, tak i o hygienu duše, aby vášněmi nevyčerpal své síly a dožil se vysokého věku. Věřící taoista klidně očekává konec svého života a nemá strach ze smrti. Ve svém životě se řídí zásadou *wu-wei* (princip nečinění). Princip nečinění je způsob života v harmonii s *tao*, a tedy způsob života v harmonii s přirozeností člově a tedy i světa. Proto taoisté ostře odsuzují jakoukoli válku. Veškerý shon, spěch a úporné snažení se o něco, je pro ně naprostou pošetilostí. Jediná moudrost je klidně očekávat konec života a trvalý odpočinek za hrobem. Neznamená to však naprostou pasivitu, ale apel k nerozkolísání tao ve světě vlastním jednáním, které není v harmonii s *tao*.

I když Tao-te-t'ing bez ustání hlásá svrchovanost nicoty nad bytím, prázdnoty nad plností, neznamená to popření života, vždyť nejvyšším cílem taoismu je získání nesmrtelnosti.

Člověk je vlastně obrazem vesmíru, který je oživený primordiálním dechem, který je rozdělený na jin a jang, temnotu a světlo, žensky a mužský, zemi a nebe, a ten žije v člověku. Fenomén života je identický s dechem života a skrze něj je člověk schopen nesmrtelnosti. Postupy dosažení dokonalosti jsou

různé: cvičení, životospráva, techniky dýchání i sexuální techniky, užívání drog, vnitřní alchymie a samozřejmě meditace, která je integrální součástí taoismu. Meditace spočívá v ustavení velmi přesné vnitřní tělesné topografie, která se skládá z míst, kam taoista umisťuje bohy, navštěvuje je, uctívá a rozmlouvá s nimi.

Cílem taoistické alchymie je zhotovení elixíru nesmrtelnosti. U vnějších technik je elixír pitná substance. Ve vnitřní alchymii (*nej-tan*) je to životní princip.

Další vývoj taoismu

Laociový názory nebyly zcela vlastní činorodému čínskému duchu, proto jeho nauka nebyla většinou přijata a kniha *Tao-te-t'ing* nepatří mezi kanonické čínské knihy. Také představa lehkosti bytí, které není omezováno obtížnými povinnostmi vůči státu, společnosti, a druhým lidem, se nesetkala s pochopením u vládnoucích elit a také u oficiálního konfucianismu, který postupně dominoval. Přesto hrál taoismus významnou úlohu v dějinách čínského myšlení a někteří čínští císařové mu byli příznivě nakloněni. Za císaře Čen-cunga r. 1017 byl taoismus dokonce prohlášen za státní náboženství Číny. Lidový taoistický bůh Nejvyšší Čistý byl tehdy prohlášen za praotce císařské rodiny, císař za syna nebes a Lao-tse za prostředníka mezi císařem a nejvyšším bohem. Císař Chuej-cung v r. 1115 prohlásil Nejvyššího Čistého věřících taoistů za totožného se Svrchovaným Pánem původního čínského náboženství.

Od příchodu buddhismu do Číny musí konfucianismus, taoismus a buddhismus soupeřit o věřící. Taoismus se však poměrně dobře snášel s buddhismem typu mahájána, který pronikl postupně do Číny od přelomu letopočtu. Výsledkem syntézy obou tradic je buddhistická mysticko-asketická škola *čchan*, která vznikla v Číně na základě ovlivnění buddhismu taoismem a která je známější v japonské verzi zvané *zen*. Přes Čínu a Koreu pronikl buddhismus do Japonska v 6. stol. po Kr.

Boje náboženských tradic však probíhaly mimořádně tvrdými metodami, zvláště na sklonku dynastie Tchang (618-907), kdy je buddhismus nejmnější a také nejpronásledovanější náboženství. Asi od 11. století ovládá náboženský život Číňanů intelektuální syntéza tří náboženství. Neznamená to však naprosté příměří a solupráci, ale postupnou harmonizaci v rámci společné kultury.

Císařové, kteří dávali přednost buddhismu, obvykle pronásledovali taoismus, a naopak. Pod vlivem buddhismu pak taoisté přejali mnišskou cestu. Od r. 666 až do r. 1911 byly jejich smíšené kláštery podporovány státním rozpočtem. Taoismus se praktikuje samozřejmě dodnes, a to prokazatelně na Tchajwanu.

Konfucius a jeho reforma

Konfucius je polatinštěné čínské jméno Kchung-fu-c' (Mistr Kchung). Je zakladatelem konfucianismu. Pod svým vlastním jménem Kchung Čchiu

se narodil kolem poloviny 6. století př. Kr. (asi 551) v provincii Šan-tung do rodiny z nižší vojenské šlechty. Jeho vzdělání a začátky byly skromné. Ve 3 letech ztratil otce. Měl rád rituály a hudbu, ale to mu nepřineslo žádnou veřejnou funkci. V 19 letech se oženil a stal se dozorcem knížecích skladů. Až v padesáti letech se stal úředníkem, ale po roce své místo opustil. Tato situace se opakovala v několika jiných státech. Nakonec se vrátil do svého rodiště, kde vykonával nevýznamné veřejné zaměstnání a věnoval se vyučování malé skupiny chudých žáků, které se snažil přeměnit v dokonalé lidské bytosti. V r. 484 př. Kr. však ztratil oblibu knížete a rozmrzen odešel od knížecího dvora. Konfucius zemřel v r. 479 př. Kr. nedoceněn svým okolím.

Konfuciova reforma spočívá v jeho mravouce. Konfucius zdůrazňuje jako nejvyšší ctnost *žen* (humanitu). Ta se má projevit ve třech všeobecných ctnostech: vědění, lidskosti a statečnosti. Tyto ctnosti se mají uplatnit ve všech pěti mezilidských vztazích:

1. mezi mužem a ženou v manželství
2. mezi rodiči a dětmi v rodině
3. mezi staršími a mladšími sourozenci
4. mezi přáteli a sousedy
5. a konečně mezi vrchností a poddanými.

Nižší mají vždy poslouchat vyšší, ale tito jsou povinni pečovat svědomitě o své svěřence a dávat jim dobrý příklad. Modelem, který by mohl být použit pro představu realizované vlastnosti *žen*, není středověký rytíř Lancelot, ale džentlmen typu Williho Foga, který vyniká vnější korektností ve všech životních okolnostech, od nejběžnějších až po nejneočekávanější. Rituál (náboženský) podle něj zajišťuje věcem jejich vlastní charakter (*li*), společenským situacím jejich kontinuitu a člověku jeho postavení v celku společnosti. Jeho morálka se stala základem čínské říše až do roku 1911. Nebyla morálkou aristokratickou, ale buržoazní. Nekladla důraz na původ člověka, ale na vzdělání a vnější chování.

Učení

Ačkoli je konfucianismus nedílnou součástí tří náboženství Číny, je kladena otázka, zda se jedná o náboženství. Konfuciovým hlavním posláním je demytologizovat čínské náboženské představy: nadpřirozené bytosti se mění ve ctnosti, nebe přestává být božské, ale zůstává principem, který zajišťuje řád apod.

Vzdáleně se podobá Konfuciova kritika tradičního náboženství kritice Buddhově. Konfucius se nezabývá „spásou“ jedince, protože ve správně vedené společnosti není koho zachraňovat. Oproti buddhismu, který vytvořil organizace s hierarchiemi mnichů a laiků, nemá konfucianismus kněze. Vykonavateli rituálu jsou vzdělaní úředníci *žu*. Ti na základě státní zkoušky zastávají všechna dostupná místa říšské, ústřední a provinční správy. Proč nazývat tento formální kult, vykonávaný úředníky, kteří nevěří v božstva jako náboženský?

Přesto se konfucianismus etabloval jako náboženský systém. Jeho kosmologie vytvořená po smrti Konfucia slavným Tung Čung-šuem (176-104 př. Kr., první ministr císaře Wu-ti, 140-87 př.Kr.) za dynastie Chan, je velmi primitivní a *de facto* převzatá z taoismu. Konfucia samotného mytologie nezajímá, protože jeho hlavním zájmem je nalézt střední cestu (*tao*) v lidské společnosti a činnostech jednotlivce. Cestu zajišťující rovnováhu mezi vůlí země a vůlí nebe; nikoliv božské nebe, ale všudypřítomný neurčitelný univerzální princip.

Dobro člověka zde na zemi není za účelem spásy, protože Konfucius nemá negativní pojetí světa. I nesmrtelnost je podle něj dosažitelná, ale nikoliv individuálně, ale jako cíl již dosažený přirozeným sledem pokolení zde na zemi. Proto kladl Konfucius důraz na úctu k předkům. V konfucianismu nebyla nikdy ustanovena bázeň před božstvem a služba božstvu. Konfucianismus určuje člověku jediný cíl, a to zdokonalit své lidství ve ctnosti (*žen*) plněním svých povinností podle toho, co je vhodné a správné, tedy v harmonii samo se sebou (*li*). V mravouce Konfucius zdůraznil tři jmenované ctnosti: vědění, lidskost, statečnost.

Na prvním místě tedy stojí blaho člověka žijícího v určitých rodinných a společenských vazbách. Konfucianismus měl a má velmi blízko k politickému uspořádání světa. Každý je zde zván k tomu, aby začal se změnami především sám u sebe, a to platí ve zvláštní míře pro vládce. Proto Konfucius v politice formuloval nápravu pojmů a také formy výchovy, umění, písemnictví, pravidel slušného chování. Lidská společnost má být řízena dvěma pohyby. Skrze vzdělávací hnutí, které přichází shora a které odpovídá otcovské lásce k synovi. A skrze hnutí úcty, které přichází zdola a rovná se synovské lásce. To je jediná konfuciánská povinnost. Hříchem je tedy nedodržení pravidla úcty, které je aplikováno v pěti základních a již popsanych vztazích:

- 1) vládce – poddaný
- 2) otec – syn
- 3) manžel – manželka
- 4) starší bratr – mladší bratr
- 5) přítel – přítel.

Takto postavená nauka s rysy paternalistické ideologie často vedla ve slepou poslušnost vůči politickým zájmům, a to i totalitního státu. Je to zřejmé z dalšího vývoje konfucianismu.

Vývoj konfucianismu

Konfuciovi žáci, zvaní literáti, rozšířili nauku svého mistra tak, že brzy došla velkého uznání. Oblíbili si ji zvláště vládcové, knížata a většina císařů. V roce 57 po Kr. dosáhli literáti toho, že na rozkaz císaře byl zaveden kult Konfucia po celé říši, byly mu stavěny chrámy a přinášeny oběti. Nikdo se nemohl stát císařským úředníkem (někdy známý v češtině jako *mandarin*), pokud se nepoklonil Konfuciovi a nesložil zkoušku z Konfuciových nauk

u literátů. Teprve r. 1907 byly výsady literátů zrušeny a spolu s tím i dozor nad státními úředníky a nad obřady.

Dějiny konfucianismu v Číně jsou ve svých počátcích poznamenány zvláště učením filosofů Meng-c' (Mencius, 4.-3. století př. Kr.) a Sun-c' (3. století př. Kr.). Rozpory v jejich učení připomínají mnohé odstupy moderních filosofů: Imanuel Kant x Jean-Jacques Rousseau apod. Mencius věří v niternou dobrotu lidské povahy, že pravidla a rituály jsou zvnitřněny a vyjadřují skutečně individuální vůli, že city krále vůči lidu jsou otcovské atd. Sün-c tvrdí, že lidská povaha je v podstatě špatná, že rituály jsou pouhým nechtěným podřízením se společenskému nátlaku; že král nemá k poddaným žádné city. Nejdříve triumfuje Sung-ceho nauka v legalistické škole dynastie Čchin (221-207 př. Kr.) a v Číně na dlouho převládá. Později se za dynastie Sung (960-1279) stává Menciovo myšlení tak vlivným, že je Mencius dokonce považován za „Druhého moudrého“ a jediného legitimního pokračovatele Konfuciova díla.

Hnutí známé pod jménem **neokonfucianismus** začíná v epoše Sung. Reinterpretuje se pojem *li* (princip) ontologickými výrazy a rozvíjí se kosmologické spekulace. Hlavními představiteli neokonfucianismu je pět mistrů v epoše Severních Sungů (Šao Jung, 1011-1077; Čou Tun-i, 1017-1073; Cang Cai 1020-1077; a bratři Čcheng Hao, 1032-1085, a Ccheng I, 1033-1107), po nichž následuje Ču Si (1130-1200), který uskutečňuje originální metafyzickou syntézu, počínaje pracemi svých předchůdců. Od počátku 14. století až do r. 1912 je Ču Si konfuciánským kánonem, rovněž užívaným v čínském byrokratickém systému k přípravě obávaných veřejných zkoušek. Vyhlášení republiky v r. 1912 dočasně ukončilo oficiální oběti nebi a Konfuciovi; nicméně v r. 1914 se obnovily. Neokonfucianismus, který byl v komunistické Číně v 60. letech pronásledován, si udržel svou roli v Hongkongu a na Taiwanu, stejně tak i v čínských komunitách ve Spojených státech.

Mimo Čínu se konfucianismus šířil nejprve před naším letopočtem v Koreji, ale až před koncem 14. století po Kr. se tam neokonfucianismus pevně uchytil jako filosofie státu Ji (1392-1910) a jako systém vzdělání a veřejných zkoušek. Konfucianismus korejského původu pronikl koncem 3. stol. po Kr. do Japonska a uchytil se tam asi v polovině 7. století, ale záhy se zhroutil. Neokonfucianismus tam přichází z Číny po smrti Ču Si (jap. Šuši) a kombinoval se se zenovým buddhismem, ale nikdy ho nepřekonal. Počátkem 20. století se konfucianismus změnil v ideologii japonských vojenských výbojů a plnil tuto roli po celou druhou světovou válku.

Buddhismus v Číně

Buddhismus pronikl do Číny asi ve 2. století po Kr., a to ve své reformované podobě, zvané mahajána (velká cesta). Byl to kult mnoha buddhů žijících v nebi nebo přicházejících na svět jako bodhisattvové. Zvláště dynastie Ťin podporovala přes odpor literátů šíření buddhismu v Číně, která byla

na počátku 5. stol. po Kr. poseta buddhistickými kláštery a chrámy. Buddha byl v Číně uctíván pod názvem Foh, zatímco vtělení Buddhy Amitabha bylo uctíváno pod názvem Omitofoh. z Číny pronikl buddhismus v 6. stol. po Kr. do Japonska, které ovládl na dobu delší než celé tisíciletí. v Číně však byl buddhismus postupně utlumen konfucianismem, udržel se spíše v některých krajích na venkově a hlavně v horských oblastech (zvláště v Tibetu).

Další náboženství v Číně

Křesťanství přišlo do Číny již v 7. stol. ze Sýrie a později ve 13. stol. z Mongolska. Ve 14. stol. však byli křesťané, převážně cizinci, z Číny vyhnáni. Nejúspěšnější křesťanská misie byla v 16. stol., kdy přišli do Číny jezuitští misionáři (zvláště Matteo Ricci, 1552-1610). Tito akceptovali uctívání mrtvých předků a Konfuciovu etiku. Za to byli kritizováni od jiných katolických misionářů, kteří přišli do Číny později a na jezuity si stěžovali papeži. Papež Klement XI. nařídil v letech 1704 a 1715 změnu přístupu a zakázal uctívání předků, což Číňany vedlo až k vyhnání misionářů. Nové misie se v Číně mohly rozvinout teprve na počátku 19. stol. Dnešní odhady počtu křesťanů v Číně se pohybují od 40 do 100 milionů věřících.

Islám se dostal do Číny prostřednictvím Arabů a muslimů ze střední Asie v 8. stol. Další vlna islámu přišla ve 13. století s příchodem Mongolů. Dnes je v Číně asi 20 milionů muslimů, ale počty stoupají, především pro snahu Číňanů vyhnout se státem diktované politice jednoho dítěte, která se nevztahuje na některé národnostní menšiny.

Náboženský život v kontinentální Číně je dnes utlumen v důsledku komunistického režimu, který potlačuje všechna náboženství. Náboženský útlak byl zvláště silný v období tzv. kulturní revoluce v letech 1966 až 1976. Po roce 1978 byly některé náboženské aktivity obnoveny. I když se většina Číňanů dnes nehlásí k žádnému náboženství, čínské náboženské tradice přežívají v podvědomí lidí a znovu se začínají poněkud projevat i navenek, a to spolu s tím, jak se Čína postupně otvírá světu.

Na Tchaj-wanu a v Hong-kongu, které nebyly pod komunistickou diktaturou, se náboženství rozvíjejí svobodně. Zde je zřejmý rostoucí náboženský život všech přítomných věřících komunit.

Souhrn

Čína je zemí tří náboženských tradic: taoismu, konfucianismu a buddhismu. Ty jsou dodnes důležitou součástí čínské kultury. Číňané si často vybírají různé prvky ze všech těchto tradic, které v Číně málokdy existují v čisté podobě. Jiná náboženství, např. křesťanství nebo islám, ovlivnila Čínu v menší míře a jsou zde přítomna jen jako náboženské menšiny.

Japonská náboženství

Základní uchopení

Japonské národní náboženství je obrovský komplex náboženských představ, zvyků a praktik, které dostaly dosti pozdě jméno *šintó*, aby byly odlišeny od náboženství pocházejících z Číny, respektive z Indie zvaných *butondo* (čchanový buddhismus), respektive konfucianismus. Populárně se o Japoncích říká, že žijí jako konfucianisté, žení se jako šintoisté a umírají jako buddhisté, každý má doba šintoistický a buddhistický oltář a každý respektuje geomantická pravidla feng šuei, a vlastní kalendář příznivých i nepříznivých dní.

Japonsko však hostí celkem čtyři velká náboženství: šintoismus, buddhismus, konfucianismus a křesťanství (od r. 1549). Japonské slovo *šintó* znamená cesta (*do*, čínsky *tao*). Tradičně také cesta *kami* (cesta ochranných božstev všech věcí).

Zdroje

Nejstarším pramenem týkajícím se etnických a také náboženských tradic Japonska je *Kodžiki* (vyprávění o starobyklých věcech). Sepsané asi r. 712 důstojníkem O no Jasumarem (†724) na příkaz císařovny. Kniha pojednává o dějinách Japonska od stvoření světa do r. 628. Znamenává mýty a legendy a také historické události.

Dále kniha *Nihonšoki* (Kroniky Japonska) je kompilací japonských dějin (známe 30 z původně 31 svazků). Byla dokončena r. 720. Dobrým zdrojem jsou také čínské prameny z dynastie Wei (220-265) atd.

Stará mytologie

Z archeologických objevů známe na území Japonska neolitické kultury (*džómon*) s typickými hliněnými ženskými soškami a válečky z leštěného kamene (*sekibo*). Později Japonci praktikovali skapulomancii (věštění z želvoviny).

Stará japonská mytologie je kombinací mytologií doložených i jinde a dosud se nepodařilo nalézt jednoznačný interpretační klíč. Pět prvních šintoistických božstev se samovolně vynořuje z chaosu. V důsledku několika spojení se rodí Izanagi (Ten, který zve) a jeho sestra Izanami (Ta, která zve). Oba pak z plovoucího nebeského mostu tvoří kymácením první ostrov ve slaném moři. Sestupují na ostrov a plodí vadného prvorozeného Hiruko (píjavici). Dále plodí japonské ostrovy a již zmíněné *kami*. Nešikovností jeden jejich z plodů, a to *kami* ohně, spálí vaginu své matky a zabije ji. Rozhněvaný Izanagi mu srazí hlavu a z jeho krve se rodí mnoho dalších *kami*. Izanagi potom, jak známe i z mnoha jiných mytologií, sestoupí do podsvětí (Země žlutého pramene), aby znovu získal Izanami, která je tam držena, protože ochutnala místní pokrmy (srov. mýtus o Persefoné). Spoléhaje na pomoc *kami* daného

místa, může přijít s podmínkou, že ji bude hledat v noci. Izanagi nedodrží slib a s pochodní v ruce zjistí, že jeho manželka je mrtvola pokrytá hmyzem. Osm fúrií, strážkyně Země noci, pronásleduje Izanagiho. Ten se sebráním odhozením klobouku, který se promění ve vinici. Fúrie se zdrží hltáním hroznů. To se stejně jako v mnoha pohádkách např. i slovanské pohádky od K.J.Erbena, opakuje třikrát. Konkrétně s bambusovými výhonky a s řekou. Izanagi tak unikne, ale sama Izanami se ho vydá z podsvětí hledat, a to v doprovodu osmi *kami* blesku a patnácti set válečníků Země noci. Izanagi však zatarasí skaliskem přechod mezi oběma světy a pronese slova o jejich rozchodu: Ona dopraví každý den do svého království tisíc živých, ale on zajistí zrození tisíce pěti set živých. Světa tak má naději nevyhynout. Izanagi očistěn od styku se světem mrtvých, plod nejdůležitější *kami* šintoistického panteonu: sluneční bohyni Amaterasu (Velké nebeské světlo) a lživého boha Susano-oa. Pak vznikají další pokolení *kami*, které postupně vyplňují svět mezi božstvy a lidmi. Nejdůležitějším mýtem o těchto *kami* je ten o Izumovi a Kjúšu. Ti z Kjúšů, kteří jdou do země Jatnato, jsou první japonští císaři.

Pluralita náboženských tradic

Šintó je položeno na účtě ke *kami*, všudypřítomné manifestaci posvátna. Původně jsou *kami* zřejmě přírodní síly, předkové, pojmy, kterým ale nebyly budovány svatyně a místa kultu. Určité oblasti byly vymezovány jen v době rituálních oslav na jejich počest. Nejčastěji to byly sezónní svátky spojené s japonským hospodářským systémem. Individuální šintoistický kult byl vykonáván v soukromí.

Japonsko je místem tradičního šamanismu, který vykonávaly nejčastěji ženy. Dále zde nacházíme také kultu posvátné posedlosti. Kosmologie stojící v základech této praxe má dvojí charakter dělení vesmíru. Buď obsahuje členění vertikální: nebe - země - podzemní svět mrtvých, nebo členění horizontální: země - věčný svět.

Původně má každá lidská skupina své vlastní *kami*. Později s vznikem císařské moci, jsou sjednoceni a je zde pouze císařovo *kami*: bohyně Amaterasu Omikami. Od 7. století císař stanovuje úřad registrace a uchovávání kultu všech *kami* říše. V 10. století je na státním seznamu 3000 svatyní.

Buddhismus, uvedený do Japonska r. 538, byl od 8. století podporovaný státem. Buddhismu se podařilo podobně jako v Číně vytvořit syntézu s domácími náboženskými představami. Šintoističtí *kami* byli ztotožňováni s bohy buddhismu, později dokonce byli považováni za vtělení bodhisattvů. V době vlády Kamakurii (1185-1333) se objevilo *tendai* šintó a tantrické šintó (*šingon*). V následujících staletích se naopak šintoismus snažil o očistění formou *watarai* a *jošida* šintó.

V epoše Edo (1603-1867) vzniká syntéza šintoismu a konfucianismu (*suiga šintó*). Obrodné hnutí Motoariho Norinagy (17. století) se pokouší

o očistění šintoismu, ale fúze obou směrů byla úzce spojena s křesťanskou misí, která v ní našla inspiraci k inkulturaci nauky o Trojici.

Od 17. do druhé poloviny 19. století je dominantním a státním náboženstvím šintoisticko-buddhislická syntéza. Po něm následuje období oficiálním náboženstvím čistého šintó, a to díky náboženské reformě Meidži.

Náboženská reforma Meidži

Náboženská reforma Meidži po roce 1869 rozlišila čtyři typy šintoismu: císařský šintoismus, šintoismus provozovaný ve svatyních, sektářský šintoismus, lidový šintoismus. Šintoistická svatyně je od této doby již obydlím pro *kami*, které se pojí nejčastěji s nějakým přírodním místem. Pokud není svatyně postavena na vhodném přírodním místě, potom musí obsahovat symbolickou kresbu krajiny. Podstatnými se stávají rity očisťování. Spočívají na odříkání daných textů, spojených s velkými obřady. Původně byly praktikovány všemi věřícími, ale dnes je koná pouze šintoistický kněz, který má právo slavit ritus očisťování. Ten je složen z obětiny rýže, saké apod. doprovázené hudbou, tancem a modlitbami ke *kami*. *Kami* je ve svatyni představován nějakým symbolem (zrcadlo = Amaterasu) nebo soškou, a to vlivem buddhismu. Praxe je nadále kolektivní i individuální a obojí je označováno jako *macuri* (slavnost). Proto má tradiční japonské obydlí soukromý oltář se symbolickými předměty *kami*.

Státní šintoismus

Doba státního šintoismu (1868-1946) zavedla kněžstvo jako státní funkcionáře závislé na Odboru pro šintoismus. Vedle toho byla vláda povinna zajistit v Japonsku náboženskou svobodu, především tedy přestat s pronásledováním křesťanství. Právo na existenci mělo jen to náboženství, které bylo uznáno a registrováno státem. Japonský úřad Džindžikan musel již v 19. století řešit problém definice a klasifikace náboženství, a zvláště nových náboženských hnutí.

Praxe lidového náboženství Japonska

Vedle dominantního šintoismu v různých variantách existuje také japonské lidové náboženství (*minkan šinko*), které se v mnohém s lidovým šintoismem stýká, ale i přesto tvoří vlastní tradici. Jedná se o souhrn ritů na usmířenou, sezónních ritů a dalších ritů přijatých z japonských náboženství šintó, buddhismus, konfucianismus. Ve společnosti jsou nejčastěji dodržovány zvyky spojené s novým rokem (*šogacu*), s příchodem jara (*secubun*, 3. února), svátkem loutek (*hana macuri*, 8. dubna), dnem chlapců (*tango no sekku*, 5. května), Svátkem *kami* vody (*suidžin macuri*, 15. června), Svátkem hvězdy (*tanabata*, 7. července), Svátkem mrtvých (*bon*, 13.-16. července), podzimní rovnodenností (*aki no higan*). Účastníky slavnosti tvoří širší rodina (*dozokit*) nebo společenství sousedů (*kumi*).

Židovství - judaismus

Judaismus či židovství je náboženství Izraele a jako dějinný jev prošel vývojem od rané biblické *monolatrie* k dnes definovanému *monoteismu*. Důležitým bodem židovského náboženství je víra, že Bůh uzavřel s předky smlouvu (*berít*), podle níž se stali židé vyvoleným lidem Božím, na kterém se mají zjevit spásné skutky Boží, a proto stojí pod zvláštní Boží ochranou. Paritní zastoupení lidu a Boha ve smlouvě však na lid klade nárok dodržovat smlouvu, jejíž součástí je zákon.

Nejprve se věnujme dějinám, poté nauce a také náboženské praxi židů, v závěru dáme prostor současnému bohatství židovské tradice.

Dějiny židovství

Dějiny židovství jsou dlouhé téměř 4 tisíce let. Z pohledu literárních památek a uskutečňování kultu je možné rozdělit dějiny na dvě přibližně stejně dlouhé etapy:

- judaismus biblický - asi od 19. století př. Kr. do konce 1. století po Kr.;
- judaismus talmudický - od konce 1. století po Kr. do současnosti.

Oba celky však tvoří organickou jednotu, ve které nacházíme kontinuitu.

Judaismus biblický

Židovský lid se objevil v dějinách po r. 2000 před Kr. Pochází částečně z Amorejců, kteří se usadili v Mezopotámii koncem 3. tisíciletí. Podle Bible, ve které je biblické židovství, a to především ve Starém zákoně, byli předkové Izraele patriarchové Abrahám, Izák, Jákob (biblická kniha Genesis). Abrahám (cca 19.-18. století př. Kr.) uposlechl Boží výzvu a přestěhoval se ze své vlasti v dolní Babylónii do země Kanaán (Palestina, dnešní stát Izrael). Podle biblické tradice je praotcem nejen Židů prostřednictvím svého syna Izáka, narozeného z jeho manželky Sáry a také Arabů prostřednictvím svého syna Izmaela, narozeného ze Sářiny otrokyně Hágar. Izák měl syny Ezaua a Jákoba. Starší Ezau lstí přišel o zaslíbení, které získal Jákob, zvaný Izrael (Silný jako Bůh), protože s ním ve snu zápasil Boží anděl. V Jákobovi pokračuje linie vyvoleného lidu, proto je praotcem Izraelců. Ezau se stal praotcem sousedních a konkurenčních Edómců. Jákobovi synové se stali praotci 12 izraelských kmenů. Jedním z nich byl Josef, kterého bratři prodali do Egypta do otroctví. On se však stal místokrálem Egypta a později tam pozval v době hladu i své bratry s rodinami. Zřejmě počátkem 17. století př. Kr. Za cca 400 let se z vyvoleného lidu stal početný národ, který byl celý zotročen.

Z egyptského otroctví vysvobodil židy na Boží rozkaz Mojžíš (jméno egyptského původu), který je vyvedl z Egypta kolem r. 1250 př. Kr. (biblická kniha Exodus). Vedl je na Sinajskou poušť, kde na hoře Sinaj, přijal od Boha zákon na kamenných deskách, jehož součástí je do dnes v Evropě známé Desatero. Po čtyřicetiletém pobytu na poušti přivedl Mojžíš Izraelce na hranice

země Kanaán, do které je uvedl jeho nástupce Josue (biblická kniha Jozue). V prvních letech bojů s místními kmeny byli povoláni Bohem muži, kteří se stávali soudci a vedli boje Izraele s nepřáteli. Doba soudců trvala asi 200 let (biblická kniha Soudců). Kolem r. 1050 *sofet* (soudce) Samuel jmenoval Saula králem Izraele, aby bojoval proti Pelištějcům. Po Saulově smrti byl jižním kmenem Juda za krále ustaven David, ukončil boje a přeměnil Jeruzalém v náboženskou a politické centrum, kde byla také umístěna archa úmluvy. Král David vládl v Izraeli asi v letech 1000-960 př. Kr. (1 a 2 kniha Samuelova). Davida následoval jeho syn Šalomoun (asi 961-922), který nechal postavit první jeruzalémský chrám pro schránu zvanou archa.

Po smrti Šalomouna se stát rozdělil na severní (Izrael, 10 kmenů) a jižní království (Judsko, dva kmeny). Obě království však podlehla náboženskému synkretismu a vojenskému tlaku okolních států. R. 722 před Kr. byl Izrael dobyt asyrskou říší. R. 587 nechal babylónský vladař Nebúkadnesar (také Nabuchodonosor) zničit první jeruzalémský chrám. Obyvatelstvo Judska bylo z velké části odvečeno do Babylóna (biblické knihy Královské a knihy Kronik).

Z babylónského zajetí byl lid vysvobozeno perským vládcem Kýrem, který obsadil r. 539 Mezopotámii. Židé se vrátili do Jeruzaléma a s podporou Kýra vystavěli druhý chrám a celé město. Perští králové poskytovali židům náboženskou svobodu a ochranu před nepřáteli (biblická kniha Esdrášova a Nehemiášova).

Po smrti Alexandra (323 před Kr.) se Judsko stalo součástí území Ptolemaiovců, kteří vládli Egyptu z hlavního města Alexandrie, města s významnou židovskou komunitou. Kolem r. 330 byla však perská říše dobytá Alexandrem Velikým, po jehož smrti se židé dostali pod nadvládu řeckých Ptolemaiovců. Řekové se snažili židovské náboženství a národní identitu potlačovat. R. 198 se Judsko dostalo do říše Seleukovců. R. 167 Antiochos IV. dal zrušit židovské zákony a znesvětil chrám tím, že v něm umístil sochu boha Dia. To nakonec vyvolalo vzpouru Židů proti nim (kolem r. 160 př. Kr.) a tzv. makabejské války. V těchto válkách si Židé vydobyli aspoň na krátký čas náboženskou svobodu a národní samostatnost. Chrám byl obsazen a očištěn vzbuřenci r. 164; na památku této události byl ustaven osmidenní svátek *chanuka* (zuovuvysvěcení). R. 140 byl Šimon, poslední z makabejských bratrů, prohlášen za velekněze a etnarchu (vládce lidu). Tak se započala hasmonejská dynastie, která si udržela politicko-náboženskou funkci i za římského protektorátu (biblické 2 knihy Makabejské).

V roce 63 př. Kr. dobyl Jeruzalém římský vojevůdce Pompeius a Judsko se stalo součástí říše římské. R. 40 př. Kr. byl Římány ustavený správce Judska Herodes, syn Antipatrův, prohlášen v Římě za krále Židů. Od r. 6 po Kr. bylo Judsko spravováno přímo prefektem, posléze římským prokurátorem. R. 66, jako odpověď na provokace prokurátora Flora, propuklo lidové povstání, podporované zélóty (*sikaríi*), židovskými vlastenci, kteří se neváhali uchýlit k násilí proti romanizovaným Židům. Generál Vespasianus, prohlášený císařem

r. 69, přenechal svému synu Titovi úkol dokončit tažení započaté v Judsku. 28. srpna roku 70 byl druhý chrám zničen plameny a v září byl Jeruzalém vyplněn císařskou armádou. Poslední obránci byli rozdrceni r. 74 v pevnosti Masada. I když je chybou se domnívat, že po tomto datu už nebylo židovské náboženství Římany uznáváno, pád chrámu jistě způsobil posílení diaspory, tehdy již velmi starého fenoménu.

Se souhlasem římského senátu vládl v letech 37-4 př. Kr. v Jeruzalémě židovský král Herodes Veliký, který zvelebil druhý chrám. Ke konci Herodovy vlády se narodilo v judském městě Betlémě židovské dítě Ježíš Kristus, zakladatel křesťanství. Po roce 30 po Kr. vznikla na základě jeho učení v Jeruzalémě církev, která se brzy rozešla s židovskou tradicí.

V roce 66 se Židé vzbouřili proti Římanům, ti však odpor Židů zlomili v židovské válce (67-73). Roku 70 dobyli Jeruzalém a zničili druhý chrám – do dnes nebyl obnoven a jeho pozůstatek „zed' nářků“ je jeho jediným mementem. Židé byli pobiti, zotročeni nebo přežili v malých komunitách v různých částech římské říše. Jen zbytky židovského společenství přežívaly v Judsku a v Galileji (Josephus Flavius v knize Válka židovská).

Judaismus talmudický

Po dobytí Jeruzaléma Římany v r. 70 spojeném se zničením chrámu nesměli Židé žít v Jeruzalémě. Oběti nebyly přinášeny a funkce židovského kněžstva téměř zanikla. Důležitým místem zůstává město Jabne na jihozápadě Judska. Tam vznikla rabínská škola (rabín – židovský učitel) Jochanana ben Zakkaje. Živé centrum židovského náboženského života. Tam se konala údajně r. 90 na tzv. „jabnijská synoda“, která vydala pravidla pro náboženský život Židů v diaspoře. Pravděpodobně se synoda nikdy nesešla, ale postupně vznikl úzus, který se šířil do celého židovstva. Rabíni také ustanovili kánon posvátných knih židovského náboženství, které tvoří židovskou bibli (křesťany nazývanou Starý zákon, židy nazývanou Tanak). Rabínské komentáře k Tanaku se nazývají midraše.

V roce 133 vypukla vzpoura pod vedením mesiáše Bar Kochby, podporovaná náboženskou autoritou rabiho Akivy (asi 50-135). Její kruté potlačení způsobilo devastaci Judska a jeho obyvatelstva, podmínky se citelně zlepšily na počátku 3. stol. po Kr. Až později, když se křesťanství stalo výlučným náboženstvím římské říše (konec 4. stol.), byla Židům odepřena práva a byli vyloučeni ze všech veřejných zaměstnání. Tato situace trvala všeobecně až do 18. stol. ve všech křesťanských i muslimských státech. Krátkodobé výjimky v muslimském Španělsku pouze potvrzují toto pravidlo. Protižidovské nálady (život v ghettech, pogromy) umožnily vznik antisemitismu (antijudaismu), který vyústil skrze německou nacistickou ideologii ve vyvraždění asi 6 milionů evropských Židů za druhé světové války – tzv. holocaust (hebrejsky šoa – pohroma).

V islámském a křesťanském světě vznikly dvě větve diasporního

židovstva:

- sefardské židovstvo (Sefard = Španělsko) ve světě islámu
- aškenázské židovstvo (Aškenáza = Německo) ve světě křesťanství.

Obě se liší jazykem (v sefardské ladino, v aškenázské jidiš), kulturou i projevy náboženského života, které se dnes částečně stírají, ale dosud mají obě větve vlastní náboženské předpisy a každá má svého vrchního rabína v Jeruzalémě.

Dvacáté století je poznamenáno snahou o obnovu národní a náboženské jednoty Židů, a především obnovu státu v Palestině. Snahy mají kořeny na konci 19. století v sionismu (politické hnutí za návrat na Sion, tedy do Jeruzaléma). Podporu našly r. 1917 v Balfourově deklaraci, která dovolovala Židům stěhovat se do Palestiny, která byla toho času pod britskou správou. Po druhé světové válce židé mohli vytvořit na území Palestiny vlastní stát Izrael – 14. května 1948. Arabské státy jej ovšem neuznaly, jediný Egypt jej uznal v r. 1973, a proto jsou s Izraelem ve válečném stavu, tedy fakticky, nebo aspoň diplomaticky. Na území dnešního Izraele žije asi 7,7 milionů obyvatel, převážně židů. Dalších cca 10 milionů jich žije v diaspoře v USA a Evropě.

Židovské dějiny či dějiny židů

Tolik stručně k dějinám malého lidu, který prošel tisíciletími a zachoval vlastní identitu. Jedno je jisté: judaismus přináší geniální koncept interpretace dějin. V počátcích originálně interpretoval kenaánské sezónní kultury. V moderní době vytvořil vlastní náboženství a inspiroval i křesťanství, oba systémy unikátně odolávají palčivé otázce dějin a uchovávají nadčasové hodnoty.

Židovské či židovsky interpretované dějiny mají lineární charakter, nikoli cyklický. Není však možné zcela oddělit náboženství biblické s ostatními náboženstvími světa. Tedy že by ostatní náboženství pojímala čas jako opakování cyklu stvoření a periodické omlazování světa, zatímco biblická náboženství (judaismus a křesťanství) by byla náboženstvími dějin lineárních bez opakování. Ve skutečnosti se ukazuje jistá spojitost mezi originálně lineárním a cyklickým chápáním času: neopakovatelná událost je cyklicky připomínána a slavena.

Posvátné a další spisy Židů

Židovské posvátné písmo tvoří sbírka knih zvaných souhrnně Tanach. Dále jsou v tradici uchovávány mnohé další texty, o kterých se zmíníme.

Posvátným spisem Židů je trojice *Tóra Neviim u Chetuvim* (T-N-Ch = *Tanach*), Zákon, Proroci a Spisy. Je složen ze tří základních částí: vlastní Tóra neboli Pentateuch (pět spisů), Proroci a ostatní Spisy. Nejstarší části Pentateuchu jsou z 10. stol. př. Kr. nejmladší části *Chetuvim* jsou z 2. stol. po Kr.

Tóra (= Zákon) je 5 knih Mojžíšových (zvaných řecky Pentateuch, Pětisvazek) se skládá z Geneze (*Berešit*), Exodu (*Semot*), Levitiky (*Vajikra*), Numeri (*Bemidbar*) a Deuteronomia (*Devarim*). Tóra je sestavena ze čtyř

textových tradic z různých období. Zdroje jsou pojmenovány Jahvisia, který používá pro Boha jméno JHVH (10. stol. př.n.l.). Elohist, který používá pro Boha jméno v plurálu Elohim (8. stol.). Deuteronomista, který je základem redakce jedné části Deuteronomia (cca 622 př. Kr.). Kněžský zdroj skupiny kněží, který je základem Levitiky a některých částí jiných spisů. Rozličnost pramenů nese v sobě rovněž rozličnost pojetí Boha a mýtů o vzniku kosmu a člověka.

Neviim - proroci se dělí na „přední“ a „zadní“.

- Přední: Jozue, Soudců, 1. a 2. Samuelova, 1. a 2. Královská, tedy období do dobytí Jeruzaléma Babyloňany r. 587.
- Zadní proroci: Izajáš, Jeremjáš, Ezechiel a „dvanáct malých proroků“ (Ozeáš, Joel, Ámos, Jonáš, Malachiáš atd.).

Ketuvim jsou různé spisy z různých dob: Job, Žalmů, Kazatel, Přísloví, Ester, Rút, Píseň písní, Pláč Jeremiášův, knihy Kronik, kniha Ezdrášova a Nehemiášova, a kniha Daniel. Knihy Rút, Pláč Jeremiášův, Kazatel a Ester jsou tzv. „sváteční svitky“ (megilót). Z těchto spisů se předčítá při sobotní a sváteční bohoslužbě v synagóze, načež se přečtená místa vykládají za pomoci citací z jiných míst Tanachu nebo Talmudu.

První úplnou biblickou sbírkou je řecká verze zvaná Septuaginta, z 2. stol. př. Kr., která obsahuje také „apokryfy“, jež neobsahuje pozdější hebrejský kánonu.

Talmud

Největší soubor židovské literatury je tvořen mišnou a jejím pokračováním, tedy dvěma talmudy (jeruzalémským a babylónským).

Talmud (vyprávění) není sice posvátná kniha, ale pro ortodoxní a konzervativní židy je stále knihou normativní, tedy v podstatě závaznou. Látka v Talmudu je dvojí:

- právníká, zvaná halacha
- vyprávěcí, zvaná hagada (teologie a legendy).

Mišna, rabínské výklady různých míst v Tanaku, které byly kolem r. 200 redakčně uspořádány ve sbírce zvané Mišna (=Opakování), je téměř celá dílem *halachickým*. Byla dokončena kolem r. 200 po Kr. a obsahuje 63 traktátů sestavených do šesti oddílů (*se-darim*): *Zeraim* (Semena), *Moed* (Svátky), *Našim* (Ženy), *Nezi-kin* (Škody), *Kodašim* (Svaté věci), *Toharot* (Očišťování). Další tradice, které nebyly zahrnuty do mišny (*berajta*), byly sebrány v dodatku (*Tasefta*).

Učenci, zmiňovaní v mišně, se nazývají *tanaim*. Pozdější a pětinasobně početnější palestínští i babylónští rabíni z gemary jsou *amoraim* (obojí označení znamená mistr).

Palestinský talmud (Talmud Jerušalmi) je starší a třikrát kratší a také méně propracovaný, byl dokončen počátkem 5. stol. Babylónský talmud

(Talmud Babli) kolem r. 500. Oba talmudy obsahují stejnou *mišnu* a jsou opatřené dlouhým komentářem zvaným *gemara* (doplnění), která se různí.

Midraš

Komentáře typu *midraš* mohou být jak halachické, tak i hagadické. Halachické *midrašim* jsou ke knize Exodus, Leviticus, Numeri a Deuteronomium. Hagadické *midrašim* vytvářejí řadu sbírek z různých dob, a to až do 18. stol. po Kr. Např. Midraš Raba (Velký Midraš), jenž obsahuje komentář ke Genezi (*Berešit Raba* nebo *Genesis Raba*).

Apokalyptika a gnóze

Od 3. stol. př. Kr. se židovské náboženství obohatilo o množství apokalyptických textů. *Henochův* cyklus popisuje nebeská vidění, jiné knihy hovoří o příchodu nového věku - eónu (4. *Ezdráš*, 2. *Báruch*). Jsou i mnohé další, které spojují vertikální výstupy a horizontální eschatologická proroctví. Koncem 1. st. po Kr. se objevily dva typy židovského mysticismu. První se zabývá spekulacemi kolem knihy Geneze a druhý, který užívá popisu nebeského vozu vezoucího Boží trůn ve vidění proroka Ezechiela.

Helénistický judaismus zplodil velkého filozofa Filóna Alexandrijského (asi 20 př. Kr. - 45 po Kr.), který se pokusil originálním způsobem harmonizovat Bibli s Platónem.

Židovská dualistická a asketická sekta esejců (v Judské poušti u Mrtvého moře, od cca r. 150 př. Kr. - r. 68 po Kr.) zanechala mimo jiné významnou stopu literární ve „spisech od Mrtvého moře“. Nalezeno v jedenácti jeskyních v Kumránu r. 1947.

Židovský profétismus

Je charakteristickým jevem židovské tradice. Své kořeny má v židovské-biblické tradici *roim* („vidoucích“). Slovo *navi* označuje jak klasické biblické proroky (Ámose, Ozcáše, Tzajáše, Jeremjáše, Ezechiela), tak i jejich předchůdce Elijáše a jeho žáka Elíšu (9. stol.), kteří byli divotvůrci a prokázali svrchovanost biblického Boha *Jahve* nad kenaánským bohem *Baalem*. Poselství profétismu v židovství je především v rovině morální a s tím související kritice sociálních nešvarů, kdy proroci odsuzují kenaánské kultovní praktiky jako jsou prostituce a krvavé oběti. Primárně však proroci zjevovali Boží vůli a s perepektivou poukazovali na možné důsledky nevhodného životního stylu židů, který může mít i tragické následky. Proroci nebyli vnímáni jako věštcí, ale jako znalci Boží vůle.

Židovská věrouka a kult

Židovskou věrouku propracoval zejména Moše ben Maimon (Maimonides) (1135-1204), který formuloval ve spise *Mišne Tora* (Opakování Zákona) 13 článků židovské víry:

1. víra v existenci Boha Stvořitele,
2. víra v jednotu a jedinnost Boha,
3. víra v netělesnost Boha,
4. víra ve věčnost Boha,
5. víra, že Bůh je jediný, ke komu je možno se modlit,
6. víra v proroctví a jeho pravdivost,
7. víra, že Mojžíš je největší z proroků,
8. víra v božský původ Tóry,
9. víra v nezměnitelnost Tóry,
10. víra, že Bůh je vševědoucí,
11. víra, že Bůh odměňuje spravedlivé a trestá hříšníky,
12. víra v příchod Mesiáše,
13. víra v nesmrtelnost duše a ve zmrtvýchvstání.

Obsah jeho soupisu byl předmětem mnoha diskuzí a není zcela všeobecně přijímán, ale zde může posloužit k základní představě o obsahu židovské víry. V soupisu se odráží nepochybně také dobové diskuze mezi židovstvím, křesťanstvím a islámem.

Vyznání a udržování víry

Vyznáním víry židovského lidu v jediného Boha jsou verše z 5. knihy Mojžíšovy (Dt 6,4-9) nazvané podle počátečních slov čtvrtého verše Šema Jisrael („Slyš, Izraeli“):

„Slyš, Izraeli, Hospodin je náš Bůh, Hospodin jediný. Budeš milovat Hospodina, svého Boha, celým svým srdcem a celou svou duší a celou svou silou. A tato slova, která ti dnes přikazují, budeš mít v srdci.“

Toto vyznání je základem ranní i večerní modlitby. Víra v judaismu se udržuje čtením a výkladem Tanachu, zejména Tóry, denní modlitbou, svěcením soboty (šabatu) a svěcením svátků. Po zničení druhého chrámu nemají židé místo oběti, a proto neobětují. Střediskem kultu a vzdělávání ve víře zůstaly rodiny a staly se především synagogy. Proto je také důležité slavení svátků doma v rodinách i ve schromáždění náboženské obce.

Modlitba

Židé se modlí povinně tři modlitby denně: ranní (*šacharit*), odpolední (*mincha*) a večerní (*maariv*). Při modlitbě si muži oblékají modlitební šál s trásněmi (*talit*), na levou paži a na čelo si upevňují pomocí řemíků pouzdra (*tefilin*) obsahující verše z Tóry (Ex 13,1-10; Ex 13,11-16; Dt 6,4-9; Dt 11,13-21). Na hlavu si kladou pokrývku zvanou *jarmulka* (nekdy také zvaná *kippa*). Viz slova Bible v Dt 6,4-9:

„Slyš, Izraeli, Hospodin je náš Bůh, Hospodin jediný. Budeš milovat

Hospodina, svého Boha, celým svým srdcem a celou svou duší a celou svou silou. a tato slova, která ti dnes přikazuji, budeš mít v srdci. Budeš je vštěpovat svým synům a budeš o nich rozmlouvat, když budeš sedět doma nebo půjdeš cestou, když budeš uléhat nebo vstávat. Uvážeš si je jako znamení na ruku a budeš je mít jako pásek na čele mezi očima. Napíšeš je také na veřeje svého domu a na své brány.“

Při modlitbě stojí nad modlitební knihou a často se uklánějí. Modlitba se může konat buď soukromě doma, nebo veřejně v synagoze. Při veřejné modlitbě musí být přítomno nejméně 10 dospělých mužů židovské víry (*minjan*). Jedná se o dospělost náboženskou, nikoliv dospělost dle občanského práva v dané zemi.

Svěcení soboty (šabat)

Sobota je u židů svátečním dnem. Nesmí se konat žádná práce, při které se tvoří nové hodnoty (vařit a péct, cestovat, domlouvat obchodní záležitosti). Svátek začíná již v pátek večer, rozsvěcují se svíce, koná se modlitba, slaví se hostina. Další dvě hostiny následují v sobotu, mimo bohoslužbu v synagoze se židé vzájemně navštěvují, věnují se rodině, zvláště dětem.

Svěcení svátků

Židé se řídí lunárně-solárním kalendářem. Měsíce mají své názvy a trvají 29 dní. Začínají novoluním, vrcholí úplňkem v noci ze 14. na 15. den měsíce a končí dalším novoluním. První jarní měsíc je *nisan*, pak následují *ijar*, *sivan*, *tammuz*, *av*, *elul*, *tišri*, *češvan*, *kislev*, *tevet*, *ševat*, *adar*. Aby se srovnal lunární rok s rokem solárním, vkládá se jednou za dva až tři roky přestupný měsíc, zvaný „*druhý adar*“. Roky se počítají od stvoření světa, přičemž roku 2000 odpovídá židovský rok 5760. Židovské svátky se dělí na náboženské, předepsané Tórou, a historické odkazující na události z dějin.

Náboženské svátky, ve kterých v nichž platí úplný zákaz práce jsou tyto: Vysoké svátky: Nový rok (Roš ha-šana) 1.-2. tišri (oslava stvořitelského díla Boha); Den smíření (Jom kipur) 10. tišri (konec 40 dnů pokání, přísný půst). Poutní svátky: Svátek přechodu (Pesach) 15.-22. nisan (exodus z Egypta, slaví se velikonoční večeře seder, po celých 8 dní se nesmí jíst nic kvašeného); Svátek týdnů (Šavuot) 6. sivan (odevzdání Tóry na Sinaji Mojžíšovi); Svátek stánků (Sukot) 15.-21. tišri (Boží záchrana Izraelitů na poušti); Osmý den shromáždění (Šemini aceret) 22. tišri (posvěcení chrámu); Radost z Tóry (Šimchat Tora) v Izraeli 22. tišri, v diaspoře 23. Tišri.

Historické svátky, ve kterých neplatí úplný zákaz práce, jsou tyto: Svátek světél (Chanuka) 25. kislev - 2. tevet (nové posvěcení chrámu v r. 165 př. Kr.); Svátek losů (Purim) 14. adar (záchrana Židů před záhubou od Hamana díky královně Ester); Den smutku (Tiša be av) 9. av (smutek nad zničením obojího chrámu, den přísného postu).

Nejdůležitější židovské svátky jsou Nový rok (*Roš ha-šana*), Smíření (*Jom kipur*), Svátek stánků (*Sukot*), Zasvěcení (*Chemika*), svátek Losů (*Purim*), Velikonoce (*Pascha*) a Letnice (*Šavuot*).

Ros ha-šana, stavený 1. dne podzimního měsíce tišri, je pouze první slavností z řady, která spojuje *Jom Kipur* (10. tišri), *Sukot* (15.-22. tišri) a novější svátek Tóry (23. tišri) na závěr zemědělského roku. Shromáždění je zahájeno za zvuku *šofaru* (nástroj z beraního rohu). U vody se slaví ritus zvaný *tašiih* („odhodiš“), za cílem osvobození od hříchu, který je odhozen do hlubin vod. Večer se jí pokrmý - řepa (*sitka*, „vyhnat“), pórek (*káral*, „odsekat“), datle (*te-marim*, „ukončení“) - , které v názvu nesou dvojí význam: „Dej Bůh, aby naši nepřátelé byli vyhnáni, vymýceni, zahubeni...“.

Obřady *Jom kipur* obsahují hluboké pokání. Noční půst a pohřebními nářky. Kdysi končily přenesením hříchů na obětního kozla, který byl vyhnán do pouště.

Svátku Stánků (*Sukot*) je zemědělsky zaměřený. Jehož cílem bylo původně díkyvzdání Bohu za úrodu. Levitius 23,43 je svědkem jeho přeměny v upomínku na východ z Egypta a stavění stanů na poušti.

Svátek *Purim* (losy) má jméno odkazující na výroční věštění, která se na Blízkého Východě běžně konala. Dnes ale oslavuje biblickou hrdinku Ester, která zachránila lid před masakrem (Ester 13,6). Slaví se 13. adaru.

Pascha a Svátek nekvašených chlebů jsou původně dva různé svátky, které jsou sloučeny, aby připomínaly východ z Egypta. Beránek naznačuje, že u vzniku této slavnosti, slavené za úplňku 14. nisanu, byl svátek prvotin. Symbol byl pozměněn, aby připomínal desátou egyptskou ránu (Exodus 2), a záchranu židovských prvorozenců. Kniha Exodus 12 připojuje týden po svátku Paschy zákaz požívání kynutého chleba, což je dáno později také v souvislosti s východem z Egypta. Je tu zřejmá snaha interpretovat dějiny podle klíče neseného tradicí. Svátek paschy se stal podkladem pro oslavu křesťanských Velikonoc, které jsou do dnes jedním z nejvýznamnějších evropských svátků.

Iniciační obřady

Běh života je spojen s mnoha iniciačními obřady. Mimo níže jmenované může najít obřady spojené s vzdělávacím procesem dětí a mládeže apod. Zde jsou nejvýznamnější:

Obřízka (*mila*) – 8. den po narození chlapce, přitom chlapec dostane hebrejské jméno (u dívek obřízka není, hebrejské jméno dostávají první sobotu po narození).

Přijetí mezi dospělé (u chlapců ve 13 letech – *bar micva*, u dívek ve 12 letech – *bat micva*).

Svatba (*chatuna*) spojená s požehnáním a podpisem svatební smlouvy (*ketuba*).

Pohřeb (*mavet*) spojení s dodržováním smutku a modlitbami za zemřelého (*kadiš*).

Proudy a směry v dějinném judaismu

Na přelomu letopočtu byly v judaismu tyto nábožensko-politické směry:

- Farizeové: důsledně zachovávali Tóru i tradici, věřili ve vzkříšení a příchod Mesiáše, zastávali nacionální a protiřímské postoje, po zničení druhého chrámu dali vznik rabínskému judaismu.
- Saduceové: uznávali pouze psanou Tóru, nikoli ústní tradici, popírali vzkříšení a nesmrtelnost duše, spolupracovali s Římany, po zničení druhého chrámu postupně zanikli.
- Zélóti: uznávali Tóru, očekávali Mesiáše jako politického osvoboditele, byli ochotni pod jeho vedením bojovat, vyvolali 2 velká povstání proti Římanům (r. 66 a 132), pak zanikli.
- Esejci: dodržovali Tóru, očekávali Mesiáše, neúčastnili se společensko-politického života, žili v ústraní u Mrtvého moře (Kumrán), měli přísný řád, po zničení druhého chrámu zanikli.
- Samaritáni byli potomci severních izraelských kmenů, pomíchaní s asyrskými kolonisty, kteří se oddělili v 5. stol. př. Kr. od Židů, postavili si oltář na hoře Garizim, uznávali pouze Tóru. Po porážce Židů v r. 70 jich hodně ubylo, dnes žijí v počtu asi 600 v Palestině u Nábulusu.

Později vznikají v dějinách židovství další směry, které jsou dnes určující pro náboženskou sebeidentifikaci věřících. Žid se narodí do jedné z těchto tradic a je v ní vychová, Pokud se jedná o konvertitu, potom se rozhoduje o konverzi k některému z těchto směrů.

- Rabínský ortodoxní judaismus vznikl po zničení druhého chrámu kolem nového střediska v Jabne, představuje nejvýznamnější směr judaismu, která přetrval rozkol s křesťanstvím, boje s gnosticismem a dualismem ve 2.-3. století, s islámem v 7.-8. století, s karaismem v 9.-10. století, spory s kabalou ve 12.-15. století, s chasidismem a haskalou v 18. století a rozkol s reformním a konzervativním židovstvím v 19. století. Ortodoxní židé se řídí Tórou a Talmudem, přičemž zachovávají vše, co je dnes ještě možné.
- Kkaraismus vznikl v 8. století v Iráku a Persii, uznává pouze Tanach, nikoli ústní tradici a Talmud. V 9.-10. století se značně rozšířil v sefardské větvi judaismu. Dnes je pouze sektou sněkolika desítkami tisíc členů v Polsku, Turecku a Izraeli.
- Kabala představuje mystický směr, který navazuje na gnosticismus. Jejím nejstarším spisem je Kniha stvoření (*Sefer jecira*), sepsaná patrně v Babylónii v 7. století. Podává ucelený systém židovské mystiky a vysvětluje stvoření 10 cestami Boží moudrosti (*sefirót*), přičemž základem dalších 22 cest je 22 písmen hebrejské abecedy. Další spisy kabaly jsou Kniha světla (*Sefer ha-bahir*) z 12. stol. a Kniha záře (*Zóhar*), v nichž jsou gnostické nauky o převtělování. Kabala vyústila

do mesiánských hnutí a do chasidismu.

- Chasidismus vznikl počátkem 13. stol. v Porýní jako hnutí zaměřené na obnovu víry a zbožnosti. Jeho základním spisem je Kniha zbožných (*Sefer chasidim*). Později se rozšířil v Polsku a na Ukrajině jako lidové hnutí, zde se utkal v 18. století s rabínským judaismem. Za 2. světové války prakticky zanikl v důsledku šoa. Dnes je obnoven v Izraeli a v USA.
- Haskala představuje židovské osvícenství, tj. hnutí za lepší vzdělání a významnější úlohu Židů ve společnosti. Založil je v 18. století židovský filozof Moše Mendelssohn.
- Reformní judaismus vznikl v 19. století jako opozice proti rabínskému judaismu. Klade důraz spíše na osobní morálku než na předpisy Tóry, z níž zachovává jen to, co je vhodné.
- Konzervativní judaismus vznikl rovněž v 19. století jako umírněné křídlo reformního judaismu. Zachovává Tóru ve všem, co je dnes možné bez velkých obtíží.
- Liberální judaismus (rekonstrukcionismus): Vznikl ve 20. století v USA jako moderní hnutí, které volně vykládá Tóru na základě zkušeností židovstva celého světa.

Shrnutí

Judaismus je prorocké monoteistické náboženství, které se odvolává na Boží zjevení, jak je zapsáno v posvátných spisech, které tvoří sbírku Tanach. Rabínský judaismus se dále opírá o tradici, která je obsažena také v písemné sbírce rabínských výkladů zvané Talmud. Dnešní judaismus se dělí na mnoho směrů, které společně tvoří židovstvo. Klíčový pojem smlouvy spojuje vyvolený lid s Bohem. Originální schopnost interpretace dějin pomáhá židům žít vždy nově v měnícím se světě v kontinuitě živé tradice v dějinách.

Islám dějiny a nauka

Základní charakteristika islámu

Etymologie slova: Slovo islám pochází z arabského slovesného kořene s-l-m, které značí ve tvaru islám „podrobit se“ Bohu. Označení muslim (m.) muslima (f.) značí „ten, který se podrobuje“ Bohu. Sami muslimové označují své náboženství také jako *dín*, vyjadřují tím náboženství jako náboženský systém.

Islám odkazuje svými kořeny do arabské pouště, odkud pochází jeho zakladatel a také první vojenští dobyvatelé, skrze které se rozšířil do celého světa.

Islám je svým charakterem náboženství zjevené, protože jeho zakladatel prorok Mohamed (570-632) odkazoval na zjevení, která přijímal od Boha (Alláha) skrze anděla Gabriela (arab. Džibríla). Vedle toho je islám náboženství přirozené, protože i prorok Mohamed odkazoval stvoření prvního člověka Adama, který byl muslimem stejně jako další ze starozákonních proroků. Každý člověk je podle přirozenosti (*fitra*) zrozen vždy jako muslim, ale výchovou může být sveden z cesty. Zjevení přijaté v konečné podobě Mohamedem je dokonalým vodítkem na cestě životem.

Islám se tedy v sebeprezentaci považuje za přirozené náboženství jediného Boha, které vyznávali už mnozí proroci a vyvolení (*hanífové*) před Muhammadem, a to např. Adam, Abrahám, Mojžíš, Jan Křtitel, Ježíš Kristus. Mohamed je pak pečeti proroků, respektive je posledním Božím poslem či apoštolem (*rasúl*), proto o něm hovoříme jako o zakladateli islámu.

Islám je nejmladší z abrahámovských monoteistických náboženství rozšířených do celého světa. Vznikl na Blízkém východě a dnes jsou jeho vyznavači rozesteti po celém světě. Naukově se z části opírá o biblické zjevení žido-křesťanské tradice, ale jeho zakladatel přichází s nárokem na očistu tohoto zjevení od mylné interpretace židů a křesťanů. Vše zjevené je dokonale obsaženo v Koránu, který je posvátným textem.

Vznik islámu

O předislámské Arábii, kde vznikl islám, víme s jistotou tolik, že byl místem semitského polyteismu, se silným vlivem arabizovaného judaismu a východního křesťanství. Kulturní vliv helénismu a Říma je zcela nepopíratelný. Arabský jazyk a také kultura se rozvíjel pod vlivem především syrského křesťanství. Nerozšířenějšími náboženskými představami bylo uctívání astrálních božstev Slunce, Měsíce a Venuše. Rozšířená byla víra v duchy (džiny), kteří nebývali vždy zlí. Mezi mnoha jinými bohy byl uctíván i Al-láh (to-božstvo) a také ar-Rahmán. Dějiny náboženství odhalují známky henoteismu a monoteismu. V době příchodu islámu byla především Mekka centrem obchodu a také kultu mnoha božstev s centrálním postavením svatyně Kaaba, která obklopuje do dnes slavný černý kámen, o jehož původu se vedou spory. Zřejmě meteorit. Hlavním způsobem obživy byla pastva a obchod.

Zakladatel islámu je prorok Mohamed, který žil podle dostupných informací v Arábii v letech asi 570 až 632 po Kr. Narodil se ve městě Mekka z kmene Kurajšovců, a to z jeho chudé větve z rodu Hášimovců. Jeho otec Abdalláh zemřel ještě před jeho narozením, ve dvou letech osiřel zcela. V péči svého děda Abd al-Muttaliba se věnoval od mládí obchodní činnosti a provázel obchodní karavany na cestách do Sýrie, tím získal silné povědomí o judaismu a křesťanství. Později po smrti dědečka jej přijal do rodiny strýc Abu Talib, který mu byl oporou i v dospělosti v době prvních veřejných vystoupení. Při pracovních cestách po poloostrově se seznámil s náboženstvím křesťanů a židů a poznal jejich vyspělou písemnou formu kultury a předávání víry. Naproti tomu v Mekce bylo uctíváno několik stovek bohů. Nejednota kultury tříštila také jednotu obyvatel. Vedle toho také morální úpadek společnosti byl značný a ekonomický a mocenský zájem stál nejvýše. Mohamed si uvědomil potřebu náboženské reformy směřem k monoteismu.

V pětadvaceti letech se oženil se svou bohatou zaměstnavatelkou Chadídžou a stal se tak finančně nezávislým. V době svatby byla Chadídža asi o dvacet let starší než on. S touto ženou prožil 25 let manželství, ze kterého vzešlo 6 dětí. Dva synové zemřeli v útlém věku, čtyři dcery se dožily dospělosti. Nejvýznamnější a nejznámější je Fátima provdaná za Mohamedova bratrance Alího. Spory o následnictví Mohamedovo v roli vůdce komunity se vedly především v intencích rodové linie. To vedlo k rozkolu na sunnitskou a šiitskou stranu islámu, rozdělení je politické, teologické důvody byly hledány až později.

První sňatek umožnil Mohamedovi soustředit pozornost na náboženské otázky a více se věnovat náboženskému rozjímání. Křesťanský mnich Bahiráh v něm údajně rozpoznal prorocké poslání. Při jedné ze samotářských nocí na hoře Hírá nedaleko Mekky kolem roku 610 se mu podle jeho slov dostalo prvního zjevení, ve kterém viděl postavu archanděla Gabriela, který mu ukázal knihu a slyšel hlas příkazující, aby četl. Iqra'! Ze stejného slovního kořene je potom odvozeno i slovo Korán, které odkazuje na proces čtení nějakého textu, a ne na text samotný. Mohamed se opakovaně vymlouval, že neumí číst, ale byl přinucen a nakonec uposlechl a tak se dozvěděl, že je vyvoleným poslem Božím. Zjevení pak pokračovala až do jeho smrti. Nejprve o svých zážitcích hovořil se svými nejbližšími, až po třech letech začal veřejně hlásat, to co přijal. Zjevení sám nezapisoval, toho se chopili až jeho následovníci, kteří nejprve text memorovali a později zapisovali, tak vznikl Korán.

Obyvatelé Mekky prorockému poslání Mohameda příliš nedůvěřovali, přesto se kolem něj shromáždil okruh následovníků. Především vládnoucí politické a ekonomické elity viděly v Mohamedových slovech riziko ohrožení zavedeného chodu společnosti, častých náboženských poutí, výnosného obchodu atd. Náboženská a společenská reforma by ohrozila jejich moc a vliv na společnost.

Situace v Mekce se po smrti Abu Táliba a Chadídži stala neúnosnou a Mohamed musel hledat útočiště mimo rodné město. Město Jathrīb vzdálené asi

400 km od Mekky se stalo jeho novým útočištěm. Oáza byla obsazena arabským obyvatelstvem se silnou židovskou komunitou a také s jistým množstvím křesťanských věřících. V roce 622 společně s Abú Bakrem a dalšími asi 70 muslimy odešli do Jatribu a tak vykonali *hidžru*, tedy přerušili své původní rodové svazky a připojili se k cizí komunitě. Tento rok je počátkem islámského letopočtu. Tak bylo rozhodnuto později za Mohamedova politického nástupce Omara.

Někteří obyvatelé Jatribu byli ochotni islám přijmout. Především se zde Mohamed stává jak náboženskou, tak i politickou autoritou. Jako správce místa opírá svoji autoritu o Božské zjevení. Jatrib byl později přejmenován na Město Prorokovo (*madina n-nábi*) či na Město zářící (*madina l-munawara*) a zkráceně je nazýváno Medína (město). Muhammad byl z velké části uznán za proroka a zároveň za politického vůdce celého nově vzniklého společenství věřících, které po vyjasnění pojmů označuje slovem *umma*. Odtud se datuje spojení náboženské a politické roviny v islámu, tedy náboženská etika a občanské právo jsou úzce spojeny a konkrétní vyjádření získávají v právu *šaría*.

Muhammad uzavřel smlouvu se všemi kmeny žijícími v Medíně, která měla napomoci k překlenutí vzájemných sporů. Židé však Mohameda kritizovali kvůli překrucování Písma, na které se odvolával. Mohamed proto obrátil směr modlitby (*kibla*) od Jeruzaléma k Mekce. Dále stanovil pro muslimy spojené v *ummě* jako sváteční den místo pátek. Židé byli jeho autoritou zčásti z Medíny vyhnáni, zčásti pobiti jako nepřátele *ummy*.

Hlavním cílem Mohameda však byl návrat do rodné Mekky, se kterou vedl dlouhé a rafinované boje, přepadal jejich karavany, až byl r. 628 uzavřen mír, v průběhu kterého bude Medínským dovoleno vykonat pouť do Mekky. Mohamed pod jistou zámonkou vstupuje r. 630 do města a celé místo vojensky obsazuje. Provádí okamžitě náboženskou reformu. Ke svým bývalým nepřátelům byl velmi štědrý, a pokud se přiklonili k jeho reformě, byly jim zachovány i jejich původní pozice ve společnosti. Kaaba se stala centrem života muslimů.

V průběhu dalších dvou let dobyl Mohamed se svými stoupenci a za podpory Mekkanců prakticky celou Arábii, která postupně přijala islám. Náboženské neusilámské komunity byly převdены na islám, nebo musely Arabský poloostrov opustit. V roce 632 vykonal poslední pouť do Mekky, později nazvanou „pouť na rozloučenou“. Po návratu do Medíny onemocněl a zemřel v náručí své nejmladší ženy Áiši. Nad jeho hrobem v Medíně stojí mešita, kterou muslimští poutníci často navštěvují po ukončení poutních slavností v Mekce. Místo patří do posvátného okrsku, kam není dovoleno vstoupit ne-muslimovi.

Autorita v islámu

V centru islámu i života každého muslima stojí zjevený posvátný text, tím je Korán. Velkou závaznost má také sunna a v praxi je často aplikována šaría.

Korán

Slovo *qurán*, ze kterého vzniklo slovo Korán znamená „předčítat, přednášet“ a pro muslimy je to řeč Boží, kterou skrze archanděla Gabriela slyšel Mohameda a přednášel posluchačům. Maďarský orientalista Ignác Goldziher přirovnal Korán v křesťanské terminologii ke vtělenému Slovu Božímu: „Jako se v křesťanství Slovo stalo tělem, tak se v islámu Boží slovo stalo knihou.“ Z toho plyne také velká úcta muslimů k psanému textu Koránu.

Z toho samozřejmě neplyne, že je role proroka Mohameda obdobná roli Ježíše Krista v křesťanství. Mohamed byl vždy považován pouze za člověka, vyvoleného být poslem Božím. Muslimy je pouze uznáván jako příklad vzorného života, proto jsou vyprávění o jeho slovech a skutcích (*hadíty*) shromážděné v sunně přijímány s velkou vážností.

Bůh promlouvá v Koránu v první osobě plurálu, případně ve třetí osobě singuláru. Korán je zvláštním literárním druhem, je psaný veršovanou prózou a vyniká krásou a působivou obrazností. V dějinách arabštiny má tento text nezastupitelnou roli jako referenční bod. Jazyk Koránu je vznešený a stal se normou klasické arabštiny. Po dlouhých diskuzích byl v ortodoxním islámu uznán Korán za nestvořený, věčný Boží atribut.

Korán byl Mohamedovi zjeven v lunárním měsíci *ramadánu*, proto je tento měsíc privilegovaným obdobím postu a četby Koránu. Později mu byl zjevován po částech, které jsou podmíněny dobově a situačně. Prorok pak verše při svých veřejných vystoupeních vykládal a komentoval. Proto se obsahy jednotlivých částí dosti liší a někdy si i odporují. Ortodoxní islám tvrdí, že platí vždycky to, co je pozdější. Později zjevený příkaz či zákon ruší dřívější. Zjevení se dostavovala ve stavu extáze, do kterého Mohamed upadal nečekaně i úmyslně. Jeho okolí (tzv. *ashábové*) rozlišovali, co je zjevení samotné a verše memorovali, případně zapisovali.

Až po prorokově smrti byl text sepsán a vytvořen kánon posvátného textu. Jednak umírali lidé, kteří si text pamatovali, ale bylo třeba také zabránit odchylkám ve čtení a výkladu Koránu. Práce zahájil chalífa Uthmán. Ustanovil komisi, která v letech 651-655 pracovala v čele s Mohamedovým tajemníkem Zaídem a uspořádala „kanonický text“ koránu. Všechny ostatní nekanonické verze byly na příkaz Uthmána zničeny.

Konečná podoba zapsaného koránu postrádá jednotný příběh či dějovou linii, jako je známe z Nového či Staého zákona. Korán je uspořádán do 114 kapitol (*súr*), které se skládají z veršů (sg. *ája*, pl. *aját*, doslova znamení). Sesbírané kapitoly jsou seřazeny mechanicky od nejdelší do nejkratší s výjimkou první súry Otvíratelky (*Fátiha*), která plní funkci důležité modlitby srovnatelné s křesťanským otčenášem. Jednotlivé súry jsou označeny názvy a údajem o místě jejich vzniku: Mekka, Medína. Číslování kapitol není obvyklé, ale přesto se běžně používá. Muslimové znají *súry* nejčastěji podle jejich názvu: Ženy, Kráva, Fátiha, Prostřený stůl atd. Zbožní muslimové se velmi často Korán

učí zpaměti. Každá ze *súr* kromě jediné začínají *basmalou*: Ve jménu Boha milosrdného a slitovného (arab. *Bismilláhi r-rahmání r-rahím*).

Islám tradičně nedovoloval Korán překládat do jiných jazyků, protože Boží slovo se podle slov Koránu stalo arabskou knihou a pouze v arabštině je možné mu zcela porozumět. Po rozšíření islámu do nearabského světa, stal se překlad nutností, ale je pokládán za výklad smyslu Koránu, než za překlad a přesné znění. Korán se zpravidla v překladu vydává dvojjazyčně spolu s arabským originálem. V českém jazyku existují tři překlady Koránu z arabštiny. Katolický kněz I. Veselý byl první od roku 1912, A.R. Nykl 1938 je druhý překladatel, I. Hrbek 1972 je překladatelem třetím. Ivan Hrbek, autor posledního českého překladu Koránu se pokusili uspořádat jednotlivé súry podle časového pořadí zjevení, což je velmi nejisté a diskutabilní. Především je to však nekanonické a čtenáři často působí potíže s orientací v již tak náročném textu.

S příchodem Koránu se uskutečnil Mohamdův plán vstupu arabského lidu do společenství „lidu knihy“ (*ahl al-kitáb*), do kterého spadali židé, křesťané a zoroastrovci. Korán se stal také základem islámské věrouky, mravouky a práva. Už v prvních stoletích islámu se začaly rozvíjet náboženské vědy, především exegeze Koránu (*tafsír*). Výklady Koránu se soustředí především na jazykovou stránku, historické okolnosti zjevení, případně související svědecky doložené tradice (*hadíthy*) z života prorokova. Korán je jako neměnný atribut Boží chápán a vykládán vždy doslovně. Proto jsou novější výklady z 19. a 20. století (F. Rahmán, M. Arkoun), které používají poznatky moderní vědy, odmítány.

Výklad koránu

Výklad koránu byl podmíněn dvěma skutečností: kodifikací Koránu jako textu a potřebou odpovídat na nové otázky, které nejsou v posvátném textu řešeny. Brzy se ukázaly dva směry výkladu, které stály na dvou stranách sporu o správný výklad. Již od devátého století především racionalitou vedená strana zvaná mu'tazila inklinovala k *tawílu* – alegorickému výkladu. Naproti tomu směr, kterému dnes říkáme orthodoxie, užíval metodu zvanou *tafsír*, která převládla. Orthodoxie prosadila názor, že Korán je nestrožený atribut Boží a stejnou charakteristiku, odvěkou transcendentní existenci přičkla také Božímu zákonu. Dnes je jeho viditelná podoba známa jako *šaríja*.

Brzy vykriztalizovaly základní principy, které známe do dnes.

- Primární bylo pravidlo o verších zrušený a zrušujících (Korán 2:106).
- Dalším principem, opět vzešlým z Koránu, bylo pravidlo o zřetelnosti textu. Některé části jsou jasné a jiné význačné. Ty jasné jsou podstatou koránu. Nejasné a význačné jsou zvláště předmětem vědy *tafsír*.
- Text Koránu byl také nahlížen ve dvojici pojmů *záhir* a *bátin*, vnější stránka textu a skrytý smysl textu.

Základním stavebním kamenem výkladu byly však *hadíthy*, které se jeví jako svého druhu komentáře ke Koránu.

Sunna

Vznik sunny byl motivován smrtí proroka Mohameda, který byl nejen prostředníkem nových zjevení, ale také vykladačem často nejasných formulací v Koránu. Proto je islámská tradice (*sunna*) souhrnem slov a skutků Mohamedových, nebo Mohamedem potvrzených skutečností, které prezentovali jiní (např. hadith 1082 ve výběru *Zahrada spravedlivých*).

Mohamed je považován za vzor dokonalého muslima, protože on byl Bohem vyvolený a jako posel a prorok správně vedený. V Koránu se o něm dokonce říká, že pro něj není hříchem to, co ostatní za hřích mohou považovat, protože on dostal v této věci zjevení (Korán 33:38). A samozřejmě je v Koránu představován jako příklad pro věřící (33:21) a ti jsou vyzýváni k jeho následování (7:158).

Tradice, která se odvolává na svědectví těch, kteří ji předali neporušenou tak, jak ji slyšeli od svých předchůdců, přičemž ti první ji přijali od proroka. Výroky se nazývají *hadíthy* (zprávy). Každý hadith se skládá ze dvou částí: svědectví či řetěz tradentů (*isnád*) a výroku (*matn*). Svědectví obsahuje seznam těch, kdo si výrok předávali, až k prorokovi samotnému. Isnád sestává zpravidla z pěti či šesti jmen, tedy pěti šesti generací, než byl *hadith* zapsán.

Ústní předávání nebylo vždy přesné, proto existují různé verze a různé sbírky. Ustálila se šestice kanonizovaných sbírek, které jsou obecně přijímané. Jedná se o sbíry od Al Bucharího, Muslima, al Thirmidího, Adú Daúda, al-Nasáího, od Idb Mádžy. První dvě patří k nejuznávanějším. Z těchto sbírek pak vznikaly různé výbory a kompilace, které dosahovaly větší či menší vážnosti.

Od 9. století islámští učenci rozvinuli kritiku *hadíthů*, které rozdělili na správné, dobré a slabé, podle míry spolehlivosti *isnádu*.

Většinový sunnitský islám *hadíthy* přijímá a pracuje s nimi při výkladu Koránu a formulaci práva. Menšinové proudy (*šíité*, *cháridžité*) je odmítají a uznávají pouze Korán, respektive vytváří vlastní sbírky tradice, které používají při výkladu povátného textu.

Opakem k tomuto tradičnímu materiálu se pak stává bida, tedy to, co je nové. Bida se stává synonymem pro omyl a herezi.

Prvním velkým vykladačem koránu je již Mohamedův bratranec Ibn Abbás. Největší ústu projevují muslimové tafsíru Abú Džafara at-Tabarího (zem. 923, Tafsír dvou Džalálů)

Šaría

Součástí sunny je také islámské právo tradičně označované jako šaría, které někteří právníci prosazují jako občanské právo zavazující všechny (i nemuslimské) občany. Na nemuslimy žijící v muslimské společnosti se *šaría* vztahuje v tom smyslu, že tito žijí ve společnosti řízené právem šaría, které musí

především ve veřejném prostoru respektovat. Obecně platí, že *šaría* je božský zákon a interpretace tohoto zákona je *fikh* neboli právní věda. Ta produkuje široce známé *fatvy*, které jsou *de facto* právním názorem právníka nebo právní školy. Mají tedy závaznost jen do té míry, do jaké se konkrétní věřící sám hlásí k dané tradici.

Mohamed nerozlišoval zákon náboženský a sekulární, proto se *šaría* aplikuje na každou oblast lidského života. Legalistický charakter muslimské životní praxe souvisí s antropologickými představami obsaženými v Koránu. Bůh je jmenován nejen jako Alláh, ale především jako *ar-rab* (pán, vládce), vedle mnoha jiných a epitet. Člověk je potom označován jako *abd* (privilegovaný boží otrok). Aby otrok došel dokonalosti, je třeba, být poslušný příkazu svého pána, a tento příkaz je obsažen primárně v Koránu a dále rozvíjen v božím zákonu *šaría*. Naplněním příkazu se muslim stává dokonalým.

Prameny islámského práva jsou tradičně čtyři: Korán, *sunna*, *idžmá* (shoda muslimské obce ve sporné otázce) a *kijás* (analogie). V sunnitském islámském právu vznikly v průběhu staletí čtyři *madhaby* (školy, nauky), které se vzájemně respektují a jsou považovány za ortodoxní. Přesto mohou právníci těchto škol při řešení právní otázky dojít k rozdílným závěrům. Důvodem je různý způsob práce s prameny a odlišný důraz na jejich užívání.

Hanafijský madhab

Zakladatelem je Abú Hanífa (†767), který působil v Bagdádu, kde je také pohřben. Ústřední právní systém v Osmanské říši a říši Velkých Mongolů. Dodnes je dominantní v Sýrii, Iráku, Turecku a Afgánistánu. Klade důraz na vlastní úsudek a zvykové právo, trestní právo je značně tolerantní k jinověrcům a obecně je mírné.

Málíkovský madhab

Zakladatel Málík Anas (†795). Je souhrnem noha dílčích tradic. Významný je jeho příklon k zásadě *istisláhu* – tj. přihlídnutí k obecnému zájmu ve sporných případech. Užíván v muslimském Španělsku a na Sicílii, dále v subsaharské Africe, ale té v Kuwaitu, Saudské Arábii.

Šáfiovský madhab

Založil Muhmmad Idris aš-Šáfíí, student výše zmíněného Málíka (†820). Působil stejně jako jeho učitel v Káhiře, kde je pochován. Snaží se vyrovnat pozici mezi extrémní lpění na tradici a (asháb al-hadíth) a lpění na vlastním názoru (asháb ar-ra'j). Rozšířen světově především Jižní Asii, Somálsku, Jemenu, částech Egypta a Indii.

Hanbalovský madhab

Zakladatelem je Ahmad ibn Hanbal (†855). Málo rozšířený. Odmítá právo na vlastní úsudek, velký důraz na tradici. Převládá v Saudské Arábii.

Šiitská větev vytvořila vlastní tradici *madhabů*, ze kterých jsou nejvýznamnější džafarovský, zajdovský, a aleviovský.

Vývoj právní vědy prošel vrcholným vývojem v 9.-10. století. V muslimské *ummně* se poté rozšířil názor, že zakladatelé jednotlivých *madhabů* byli absolutními *mudžtahidy* (usilovači) a že se dveře *idžtihádu* (vlastního úsudku) uzavřely. Šiité však připouštějí *idžtihád* stále a moderní exegeté se o něj snaží také.

Z právního hlediska se kvalifikace osob rozlišuje co do způsobilosti k právním úkonům hierarchicky takto: svobodní muslimové; otroci, jinověrci. Lidské činy se z náboženského hlediska klasifikují jako:

- 1) fard, wádžib: povinné dle Koránu, povinnost individuální i kolektivní, jako je modlitba nebo džihád;
- 2) sunna, mustahabb, mandúb: činy doporučené, ale nevyžadované;
- 3) mubáh: činy indiferentní (např. nadužívání vody při rituální očištění);
- 4) makrúh: činy zavrženíhodné, které nejsou trestné (např. týrání zvířat);
- 5) harám: zakázané činy. Halál je protikladem harámu a je to vše, co je dobré.

Pět pilířů islámu

Na základě Koránu a tradice (*sunny*) vypracovali islámští právníci (*fukáhá*, sg. *fakíh*) v 8.-10. století pravidla, která určují povinnosti věřícího muslima k Bohu, rodině i společnosti. Povinnosti k Bohu se nazývají „pilíře islámu“ a v sunnitské větvi je jich zachováváno pět:

- 1) Vyznání víry, svědectví víry (*šaháda*): „Není boha kromě Boha a Muhammad je Alláhův posel.“ (*Lá illáh ilá alláh, wa muhammadun rasúl aláhi*). Upřímné pronesení šahády je považováno za přijetí islámu. Oficiálně se koná před svědky a je o něm vykonán zápis. *Šaháda* je užívána jako zvolání v denním styku i povinných v modlitbách.
- 2) Modlitba (*salát*): Koná se pětkrát denně, a to při východu slunce, v poledne, odpoledne, při západu slunce a po setmění. Před modlitbou se koná rituální očista (*wudú*), a to vodou (koupel nebo omytí) či odrhnutím pískem. K modlitbě je třeba vyhledat čisté místo a vzít si čistý šat, postavit se čelem k Mekce (*kibla*), vzbudit modlitební úmysl (*níja*), znát arabská slova modlitby a modlitební pohyby. K modlitbě není nutné navštívit mešitu (*masdžid*, místo klanění), ale je možné se modlit na kterémkoli čistém místě, např. na modlitebním koberečku, ale je možné v nouzi použití noviny, kus čisté látky apod. Ideální je modlitebna, tedy mešita. Páteční den (*jaum al-džuma*), který je dnem svátečním, ale nikoliv dnem pracovního klidu. Účast na odpolední modlitbě v mešitě je povinná a je spojena s *chutbou* (kázáním), kterou pronáší *imám* („ten, který stojí vepředu“) z *minbaru* (vyvýšeného místa v mešitě) Imám obvykle řídí společnou modlitbu. Pokud není přítomen, modlitbu řídí

vybraný jedinec ze shromáždění. K modlitbě svolával *muezzin* z ochozu minaretu (*manára*), který je součástí mešity. Dnes jsou nejčastěji používány amplióny a moderní technika. Modlitba je povinná pro dospělé muže, ženy se mohou připojit, ale pouze v oddělené části mešity, aby nerušily muže v jejich povinnostech.

- 3) Almužna (*zakát*): Původně almužna pro chudé věřící odváděná místní komunitě, která ji samam využívala. Dnes je to náboženská daň, která se platí jednou za rok, a to ve výši asi 2,5 % z drahých kovů, živého zvířectva, u plodin bývá vyšší asi 10 procent. Vybírá ji v muslimských zemích nejčastěji stát a tvoří tak důležitou součást příjmů státního rozpočtu. Částku může podle uvážení rozdělit i sám muslim. Povinnost platit zakát má každý, jehož majetek přesáhne přesně stanovenou minimální roční výši (*nisáb*). Limit určují jednotlivé právní školy různě. Každý muslim je vyzýván také ke konání *sadaky* (s-d-k, slovní kořen značí spravedlnost), tedy nepovinné almužně. Příjemci almužny jsou podle Koránu a pozdějšího práva tito: chudý muslim, pověření výběrem a rozdělením *zakátu*, nemuslim, který by mohl konvertovat k islámu, otroci (k získání svobody), zadlužení muslimové (oddlužení), kdo koná džihád, muslim na cestách. Zakát očišťuje majetek, proto nemůže být zdrojem podpory privilegované rodiny Mohamedovy, tedy i jeho příbuzným a jejich potomkům.

„Almužny jsou pouze pro chudé a nuzné, pro ty, kdož je vybírají, pro ty, jichž srdce se sjednotila, pro otroky a zadlužené, pro boj na cestě Boží a pro toho, kdož po ní kráčí podle ustanovení Božího, a Bůh je vševědoucí, moudrý.“ (Korán 9:60)

- 4) Půst (*saum, sijám*): Je předepsán v posvátném měsíci *ramadánu*, kdy začalo zjevení Koránu. Začíná se novoluním. Půst je povinný pro každého muslima s výjimkou dětí, starců a těhotných žen. Nemocní a cestující jsou také osvobozeni, mají však půst nahradit po uzdravení či ukončení cesty v jinou dobu. Půst se dodržuje denně po celý měsíc od ranního rozšeření až do západu slunce. Je třeba se zdržovat jídla, pití, kouření, sexu i hádek a válek. Rytmus života v měsíci *ramadánu* se mění. Lidé pracují jen velmi málo, a to nejčastěji dopoledne, odpoledne již většinou odpočívají a spí. K večeru se probouzejí, po západu slunce se najedí a pak zase pracují a jedí do pozdních nočních hodin. Půst má vychovávat k sebeovládání a k intenzivnější bohoslužbě. Ke konci ramadánu se slaví Noc moci (*Lajlat al-kadr*), ve které byl Mohamedovi prvně seslán Korán. Konec postu se nazývá *id al-fitr* a je spojený s oslavami.
- 5) Velká pouť do Mekky (*hadždž*). Koná se ve 12. měsíci islámského roku poutním měsícem (dhú l-hidždža). Každý muslim ji má vykonat aspoň jednou v životě, pokud mu to dovolí finanční situace. I tuto povinnost mají pouze muži, ženy mohou jít na pouť pouze v doprovodu blízkého muže, ale právní autority v tomto stále vedou diskuzi. Koná se také malý

hadždž, který je obsahově téměř stejný jako velký, co se týká úkonů v Mekce. Velký *hadždž* je však spojen s mnoha dalšími aktivitami v okolí Meky. Pouť je úzce spojena s příběhem Abrahámovy syna Izmaela, syna Hagary. Podle Mohamedova kázání byl příběh umístěn do Mekky. Izmael je podle tradice islámu jako prvorozený syn Abrahámov (či Ibrahimův) praotcem všech Arabů. Dnes se přijíždí a přilétá nejčastěji do Džiddy, odkud přichází poutníci do Mekky. Sedmého dne měsíce zde probíhá kázání (*chutba*), večeře, modlitby a rozjímání a s poutí spojené organizační záležitosti. Zde se osmý den koná *tawáf* – poutníci obcházejí sedmkrát Kabbu. Dále pijí z pramene *Zamzam* a běhají mezi pahorky *Safá* a *Marwá* na připomínku toho, jak Hagar hledala pramen vody pro syna Izmaela umírajícího žízní. Pouť pokračuje 9. dne měsíce na návrší Arafat asi 20 km od Mekky, kde se brzy ráno shromáždí poutníci oblečení do bílého poutního šatu (*ihrám*). Odtud se putuje k návrší *Muzdalifa*, kde se bdí po celou noc na modlitbách. Desátého dne měsíce se kupují a obětují obětní zvířata Bohu. Maso poražených ovcí se posílá do chudých islámských zemí. Ještě ten den se provádí kamenování satana v Miná, znázorněného kamenným pilířem. Po tomto aktu končí pouť a poutníci odchází do Meky, kde se věnují dobrovolným náboženským činnostem, opakují *tawáf* a pití vody atd. Před návratem domů často navštěvují Medínu a hrob jejich proroka Mohameda.

Pilířů je známo mnohem více, ale tyto jsou obecně uznávané jako základní. Mezi pilíře islámu bývá někdy řazen také *džihád*, úsilí o šíření víry, svatá válka. Činí tak někdy například šiité, kteří jako mnšina v islámu zažívali mnohá pronásledování od většinové větve muslimů. V Koránu je *džihád* většinou chápán jako válka proti nevěřícím a modloslužebníkům. Chápání převládá do dnes, avšak právníci islámu připomínají také duchovní pojetí *džihádu*. Stupnice může být následující:

- 1) *džihád* srdcem (*al-džihád bi l-kalb*) jako přemáhání zlých sklonů a projevy zbožnosti;
- 2) *džihád* jazykem (*al-džihád bi l-lisán*) jako hlásání a šíření islámu;
- 3) *džihád* rukou (*al-džihád bi l-jad*) jako pomoc lidem v nouzi;
- 4) *džihád* mečem (*al-džihád bi l-sajf*) jako válka na obranu islámu.

Věrouka islámu

Základem věrouky je jednoduché a jasné vyznání víry zmíněné výše. Věrouka islámu je předmětem mnoha diskuzí a vedle tradičních konstant islámu: monoteismus (*tawhíd*) a Korán jako Mohamedem zjevené slovo Boží se může zvláště v lidových projevech lišit. Přesto je možné ji shrnout citátem z Koránu, který byl podkladem k rozpracování věrouky.

„Vy, kteří věříte! Věřte v Boha i Jeho posla, v Písmo, které seslal poslu Svému, i v Písmo, které seslal již předtím. A kdo nevěří v Boha a Jeho anděly a Jeho Písma a Jeho posly a v den soudný, ten zbloudil zblouděním dalekým.“ (4:136)

- 1) Monoteismus (*tawhíd*, jedinečnost Boží). Bůh je jediný bůh, nestvořený, stvořitelem všeho, všemohoucí, vševědoucí, nejvyšší spravedlivý, ale zároveň i milosrdný a slitovný. Obvykle je mu dáváno 99 překrásných jmen (*asmá l-husná*), epitety jsou vybrány z Koránu. Sté jméno je Bůh, všechna slova jsou vybrána z Koránu a vyjmenovávají se při modlitbě islámského „růžence“ s 99 kuličkami.

S tím souvisí otázka stvoření a hříchu. Bůh stvořil nejprve anděly, kteří žili v ráji. Potom stvořil prvního člověka a přivedl jej k andělům, aby se mu poklonili. Ďábel (*Iblís*) to odmítl a byl za to vyhnán z ráje do pekla (2, 31-33). Kromě andělů a lidí stvořil Bůh také *džiny*, kteří žijí v poušti a jsou buď dobří, nebo zlí. Podle koránu Satan ponoukal Adama a jeho ženu, aby jedli ze zakázaného stromu, a sliboval jim za to, že se stanou anděly a budou nesmrtelní. V Koránu je Adam po hříchu ihned omilostněn: „Potom Pán jeho si jej vyvolil, odpustil mu a správnou cestou jej řídil.“ (20:122). Adam se stal prvním poslaným od Boha, prorokem a chalífou.

Muslimové hřích nechápu jako dědičný prvotní hřích, ale jako důsledek lidské přirozenosti – „člověk je věru stvořen slabým“ překládá Ivan Hrbek. Někdy je ke zlému člověk pokoušen *Iblísem*, někdy se v koránu hovoří o jeho vlastní duši (*nafs*), která našeptává a svádí ke zlému. Zde se ale již od počátku dějin objevuje paradox Boží všemohoucnosti a lidské svobody. Tento skutek byl prvním lidským činem ve smyslu svobodné volby. Alláh je všemocný a vševědoucí, člověk ale má svobodnou volbu. Teologové vedli spory o předurčení a svobodu člověka. Mutazila tvrdila, že předurčený osud by byl v rozporu s Boží spravedlností. Převládl ale názor al-Aš'ariho (nar. v Basře v Iráku, zemřel 936) a jeho následovníci soudili, že člověk nejedná libovolně podle své vůle, protože by to odporovalo Boží všemohoucnosti, ale má pole možností, které mu Bůh připravil a on je podle uvážení volí a tak jedná. Boží možnosti jsou neutrální, ale podle volby člověka v daném prostoru a čase se stávají dobrými nebo špatnými. Tak je člověk svobodný a Bůh všemohoucí zároveň.

- 2) Zjevení. Bůh se v tradici islámu ukazuje jako náchylný ke komunikaci s člověkem, kterému pro jeho správné vedení posílá knihu svého zjevení. V islámu existuje koncept nebeské knihy (*umma al-kitáb*), který je opakovaně zjevován lidem, kteří však nejsou schopni správně zjevení přijmout. Tak se na zemi nachází porušený obraz v tradici judaismu (tóra) i křesťanství (evangelium). Až „arabský Korán“ je skrze Mohameda dokonale zjeven a zaznamenán. S tím souvisí otázka proroků a poslů.

- 3) Poslové a prorocký úřad. Tradice islámu rozeznává dvě základní kategorie: posel a prorok. Posel je nadřazená kategorie. Posel může být poslán být prorokem. Bůh tedy sesílá lidem proroky, aby hlásali Boží zjevení a uváděli je na cestu spásy. Korán zná sedm proroků: 3 arabské (Ad, Thamud, Madian), 4 hebrejské (Noe, Lot, Abrahám a Mojžíš). Ježíš (Ísá) je v Koránu označován jako Slovo nebo duch (rúch) Boží. Mohamed (koruna proroků) na sebe vztáhnul příslib o příchodu Přímluvce, který pronesl Ježíš Kristus před odchodem do nebe (61,3). Smrt Kristovu na kříži Korán neuznává (4,150-153). Spravedlivý Bůh by prý nemohl nechat trpět spravedlivého. Na kříži zemřel Ježíšův dvojník, podle některých výkladů jeho zrádce Jidáš. Křesťanům Mohamed vytýká, že Ježíše nazývají Synem Božím, zatímco on se nazýval Synem člověka.
- 4) Andělé byli stvořeni a známe jich několik i jménem (*Džibríl, Mikhalíl, Harut and Marut*). Výjimkou je pak Iblís, který je považován za padlého anděla. Dále se hovoří o andělech bezejmenných, které stráží pekelnou bránu, je znám také anděl smrti. Lidová tradice ale tuto kategorii nauky rozvedla to obrovských podorbností a zná celou řadu andělů a jejich úkoly při posledním soudu, po smrti člověka. Ale například andělé *Azrael, Israfil, Munkar a Nakir* jsou známi až z hadísů.
- 5) Poslední soud. Na konci světa budou všichni lidé souzeni Bohem ze svých skutků. Mrtví budou vzkříšeni a dostanou přitom nová těla. Nevěřící a zlí budou odsouzeni a půjdou do pekla, kde budou trápeni věčným ohněm. Dobří věřící budou přijati do ráje do Boží blízkosti, kde se budou radovat. Budou jim sloužit nebeští číšníci a krásné, věčně mladé dívky s jasnými očima.
- Představa pekla (*džahannam*) je spojena s ohněm a plameny:
 „A věru jsme připravili pro nespravedlivé oheň, jenž hustým dýmem je obklopí. A poprosí-li o pomoc, bude jim pomozeno vodou podobnou kovu roztavenému, jež spálí tváře jejich. A jak odporný to nápoj a jak hnusné to místo pobytu!“ (18:29)
- Ráj je v Koránu popsán jako místo radovánek:
 „Jim budou patřit zahrady Edenu, pod nimiž řeky tekou; tam budou se náramky zlatými zdobit, do šatů zelených z hedvábí a brokátu se odívat a v nich na lehátkách odpočívat. Jak krásná to odměna a jak výtečné to místo pobytu!“ (18:31)
- Spory o symbolické a doslovné vyklady pečlivě sledovali křesťané a muslimské vykladače kritizovali. Jedním z nejznámějších textů je kniha od Džalála ad-Dína as Sujútího (1445 - 1505). Dnešní interpreti se snaží poukázat na tělesný rozměr věčné radosti ve spojení s duchovní radostí – věčnost nebude netělesná, ale tělesně duchovní v jednotě bez dualismu.
- Eschatologie. Zvláště mekkánské období vzniku Koránu je protknuté myšlenkou brzkého konce světa. Představy jsou inspirovány křesťanstvím, židovstvím, manicheismem a samozřejmě doplněné

Mohamedovým poslestvím. Znamky posledních dnů jsou tyto: vpád Góga a Magóga (Jadždžúdz a Madžúdz), objevení zvláštních zvířat, úkazy na nebi, tedy na Měsíci, příchod antikrista Daždžála (od syrských křesťanů, *masích al-dadždžál* – lži mesiáš), který je slepý na jedno oko, přijde na obrovském oslovi atd. (vypráví o něm Abû Hassan al-Kisá'í i o jeho střetnutí s *al-Chidrem*) a pak přijde *Ísa* jako *mahdí*. Nastane vzkříšení a soud, tedy *jaum al-qijáma* (den vstání). V lidové tradici má tento den mnoho další jmen.

Životní iniciační rituály v islámu

Jako i v jiných tradicích je v islámu slaveno to nejdůležitější v každém lidském životě: narození, manželství a smrt. Oslava je soukromou i veřejnou událostí.

Děti jsou vždy chápány jako Boží dar člověku. Podle přirozenosti je každý narozený člověk považován za muslima. Krátce po narození vezme otec dítě do svých rukou a pošeptá mu do pravého ucha vyznání víry (*šaháda*), aby dítě slyšelo Boží slovo dříve, než slovo lidské. O sedm dní později dostane dítě jména, z nichž jedno je odvozeno od Alláha nebo Muhammada. Chlapci jsou v této době obřezáváni, mohou být ale obřezáni až později. Od čtyř let a čtyř měsíců a čtyř dnů začíná dítěti náboženská výchova. *Basmala* a *Fátiha* jsou první verše Koránu, které se děti naučí. Další výchova probíhá do dospělosti v mešitě, v *madrase* (škole).

Rodina je považována v islámu za základ společnosti a manželství za správný způsob života. Výběru životního partnera do manželství se účastní široká rodina. Ženich nebo jeho otec platí věno (*mahr*), jako pojistka pro nevěstu v případě rozvodu. Jádrem obřadu je podpis svatební smlouvy; podepisuje ji ženich a zástupce nevěsty v přítomnosti dvou mužských svědků. Nevěsta podle právních škol má vyjádřit souhlas, za který je někdy považováno i mlčení. Nevěstinou soukromí je chráněno od počátku svatby až do konce manželství. Často se ani na svatebních oznámeních neobjevuje její jméno. Svatby se slaví na dvou místech, muži odděleně a ženy odděleně. Po svatbě potom platí pravidlo *muharamu*. Manželství může být i polygamní (muž může mít až 4 ženy), ačkoliv se o tom vedou diskuze. Amír Alí (narozen v Britské Indii, působil jako právník v Kalkatě, z. 1928) trvá například na monogamii. Muslim si může vzít ženu z lidu knihy, ale muslimka pouze muslima. Adoptce, jak je známa v západním světě, není dovolena. Šiitské větve islámu někdy dovolují dočasné manželství (*mu'ta*), které však vedou k legalizaci prostituce, proto se na tento institut snáší kritika.

Muslimové věří ve vzkříšení těla a život po smrti, a proto přistupují ke smrti s nadějí a příliš netruchlí. Umírající odřikává *šahádu* a příbuzní čtou u jeho lůžka pasáže z Koránu. Po smrti se tělo třikrát omyje, zabalí do tří bílých pláten a odnese na místo pohřbu. Mrtvola se položí přímo do půdy tak, aby její pravá strana byla ve směru k Mekce. Než se pozůstalí vrátí domů, odřikají ještě

Fátihu. První pátek po pohřbu mohou členové rodiny navštívit hrob a položit na něj palmový list jako symbol míru. Pohřeb je v islámu prováděn do země, spalování mrtvol neexistuje. Nejčastěji do 24 hodin od úmrtí. Před posledním soudem a vzkříšením podle lidové tradice, navštíví hrob dva andělé a zeptají se zemřelého, zda je hoden nového života. Proto se nad hrobem recituje vyznání víry (*šaháda*), aby mrtvý znal odpověď zajišťující vstup do ráje.

Lidová zbožnost

Prorok Mohamed patří mezi největší postavy islámu. Ačkoliv ortodoxie v podání učenců tvrdí, že jediný zázrak Mohamedova života je Korán, v literatuře, která je nesmírně bohatá, nacházíme celou řadu zázračných příběhů z jeho života. Mohamed je vysoko ceněnou postavou a muslimové se snaží ji chránit všemi silami. Asi největší projevy zbožnosti nacházíme v době oslav jeho narozenin tzv. *maulid*, den jeho smrti. Oslavy jsou známé až od 12.-13. století.

Mnohem početnější je ale úcta ke světcům (*walí*). Úcta k ženám je také přítomna, ale je slabě dosvědčená (*walíja*). Jsou to nejčastěji súfijští mistři, tedy mystikové. Tato praxe je pak v rozporu se samotným textem Koránu, protože poutníci se snaží získat na *maulidu* tzv. *baraka* (požehnání) a světec se tak stává sprostředkovatelem milosti. Proto se věřící uchylují k světcům i pro pomoc v podobě exorcismu. To je v rozporu s principem Koránu, který tvrdí, že mezi člověkem a Bohem není prostředníka. Tradice tvrdí, že Mohamed navštěvoval hroby světců a proto i v lidové tradici se konají obrovské poutě na výročí smrti světce spojené s veselím, jídlem, tancem a touhou získat tzv. *baraka*. Místo určení *maulidu* je poměrně jednoznačné, ale datum bývá často problematické. Zajímavé je, že některé svátky se neřídí islámským kalendářem (lunárním), ale v Egyptě například koptským (solárním). Maulidy jsou vždy spojením roviny světské a duchovní. Vedle konání obrovských trhů pak jednotlivá mystická bratrstva (*taríqa*) konají obřady (*džirk*) formou vzávaní chvály např. (*tasbih*).

Několik poznámek k dějinám islámu

Po Mohamedově smrti se stali jeho nástupci v čele obce (*chalífa*) postupně jeho příbuzní: Abu Bakr (632-634), Umar (634-644), Uthmán (644-656) a Alí (656-661). Všichni byli ve funkci zavražděni. Po odstranění Alího se chopili moci Umajjovci (661-750), kteří nebyli Mohamedovi blízcí příbuzní. Byli proto v r. 750 nahrazeni Abbásovcí (750-1258), kteří byli prorokovi bližší příbuzní. Jednalo se především o politickou a správní funkci světa islámu, chalífa nebyl nikdy věroučně-náboženskou autoritou.

V 9. století dochází k zásadnímu sporu mezi islámskými teology racionalistického směru (*mutazila*) a ortodoxními právníky Hanbalova směru, kteří odmítali snahu rozumem pochopit Boha nad rámec jeho zjevení. Nauka *mutazilitů* byla posléze odmítnuta jako neortodoxní, ale nakonec se prosadilo kompromisní pojetí teologa al-Ašarího. Jádrem sporu byl Korán jako zjevená

pravda. Ašarí tvrdil, že Korán je nestvořený a věčný Boží atribut. Boží atributy obecně (ruka, trůn) je třeba chápat jako reálné, nikoli alegorické. Dále tvrdil, že člověk má možnost svobodně přijmout Boží vedení a tím si získat zásluhy za dobro, které koná pod Božím vedením.

Právnícká a příliš suchá a chadná nauka však nevyhovovala širokým vrstvám islámu, a proto se do islámu začal pronikat mysticismus. Syntézu racionality, zjevení a mystiky provedl vrcholný teolog středověku al-Ghazzálí (†1111), který vystoupil proti filozofům a přijal oporu mystické náboženské zkušenosti. Islámská mystika (súfismus) se rozvíjela od 10. století (al-Halládž, al-Ghazzálí) a dosáhla svého vrcholu ve 13. století v mystické poezii perského básníka Rumího (†1273) a v díle mystika Ibn Arabího (†1240). Tyto nározy měly velký vliv i na evropskou renesanční filosofii (Picco della Mirandola). Islámská mystika je však převážně odmítána ortodoxním islámem, který upřednostňuje prostou víru v Boží zjevení a horlivé plnění náboženských pravidel a konání skutků zbožnosti.

Tragická událost se stala ve středověku, kdy islámská arabská civilizace utrpěla ve 13. století velkou ránu po dobytí abbásovské říše Mongoly. Dobývání celého světa muslimskými vojsky bylo považováno za potvrzení pravosti islámu a jeho podpory z Boží strany. Mongolové jako ne-muslimové však náhle v r. 1258 dobyli Bagdád. Později byli sice formálně převedeni na muslimskou víru, ale trauma zůstalo. Podobně i ze Španělska byli Arabové vytlačeni španělskou reconquistou, která byla dovršena dobytím Granady v r. 1492.

Od 16. století arabské země podmanila (s výjimkou Maroka) Osmanská říše. Islám v ní zpočátku zažil nový rozkvět, ale od 18. století se projevovala stagnace a úpadek. To podnítilo obrodné snahy v islámu, které se začaly ukazovat koncem 19. století a plně se projeví ve 20. století. Trauma imperialismu a kolonialismu západních zemí vůči islámským zemím je trvalým místem sváru světa islámu a západního kulturního okruhu.

Rozšíření islámu dnes

Nejpočetnější větví islámu jsou sunnité, kteří se drží tradice (*sunna*), uznávají legitimitu všech chalífů v dějinách islámu a respektují většinové názory islámských duchovních autorit. Tvoří asi 70-90 % všech muslimů.

Menšinovou větví islámu jsou šiité (*šía* znamená strana, tedy „ti, kteří jsou na straně Alího), kteří odmítají sunnu, neuznávají legitimitu Umajjovců a dalších chalífů, těžce nesou zavraždění Muhammadova syna Husajna v r. 680 v bitvě u města Karbalá (v dnešním Iráku). Tzv. „dvanáctníci“ věří, že 12. imám, který se v r. 873 v dětském věku skryl (oficiálně byl zabit), přijde znovu na svět před koncem časů jako Boží posel (*mahdí*) a nastolí spravedlnost. Šiité tvoří asi 10-30 % všech muslimů. Irán, Irák, Ázerbajdžán a Bahrajnu jsou však většinově šiitské země. Významné skupiny jsou též v Libanonu, Sýrii a Afghánistánu.

Cháridžité jsou nejméně početnou větví islámu. Jsou to muslimští puritáni, kteří tvrdí, že v čele islámské obce má stát nejlepší muslim bez ohledu na jeho sociální, etnický atd. původ. Takový chalífa může být také sesazen. Dnes existuje jen velmi malá skupina, která má stoupence v Ománu, Alžírsku, Tunisku a Lybii. Cháridžité tvoří asi 1 % všech muslimů.

Islám je územě rozšířen především ve všech arabských státech na Blízkém východě a v severní Africe, a také ve Střední Asii (Ázerbajdžán, Turkmenistán, Uzbekistán, Kazachstán, Kirgizstán, Tádžikistán), v Turecku a na Balkáně (Albánie, jižní Srbsko, Bosna, Kosovo), na Středním východě (Irán, Afghánistán, Pákistán, Bangladéš, Indonésie, Malajsko, Filipíny, Indie). Není ale výjimkou nalézt vyznavače islámu i v Evropě, Americe, Austrálii, a to především vlivem ekonomicky motivované migrace. Počet věřících muslimů se odhaduje na 1,6 miliardy z celosvětové populace. Vlivem značného populačního přírůstku v islámských zemích a místy také násilné islamizace stále roste islám enormně. Přesné statistiky však neexistují a odhady mohou být mnohdy zavádějící, navíc mnoho obyvatel islámských zemí jsou muslimy pouze nominálně a jejich náboženský život ve skutečnosti neexistuje.

Závěr

Islám je přísně monoteistické náboženství založené prorokem Mohamedem. Islám uznává jediného Boha jako stvořitele, dobrotivého a milosrdného, ale také spravedlivého, který bude soudcem v poslední den světa. Slovo islám znamená dobrovolné podrobení se Bohu. Bůh zjevil svou vůli prorokům, a to zvláště Mohamedovi, jako poslednímu Božímu poslu. Ten je pečetí všech proroků. Boží zjevení dané Mohamedovi je uchováno v Koránu, který je slovem Božím. Prorokovy výroky a skutky jsou dochovány v sunně, která je zapsanou tradicí islámu a je normou pro víru i mravy.

Sikhismus

Základní charakteristika

Slovo *sikh* je odvozeno z pálijského *sikkha* (sanskrt. *śiṣya*), což znamená učedník. Sikhismus je možné definovat jako indický náboženský mystický směr typu *bhakti*, založený ve středověku.

Zakladatel a jeho nauka

Sikhismus vznikl v 16. stol. po Kr. Zakladatelem sikhismu je *Bábá Nának* (1469-1538). Pocházel z Pandžábu v dnešním Pákistánu z indické společenské třídy *kšatrija*. Po mystické zkušenosti, kterou měl v devěadvaceti letech, Nának prohlásil: „Neexistují hinduisté, neexistují muslimové.“ Vzdal se majetku a zaměstnání a stal se duchovním učitelem. Jeho záměrem je sladění hinduismu a islámu. Respektive reforma hinduismu, proto vede polemiku s polyteismem, kritizuje kastovního systému a prosazuje askezi jako záruku náboženského života. Za svého života ho následovali jak hinduisté, tak i muslimové. Proti polyteismu hlásá Nának přísný monoteismus. Bůh se podle něj nemůže vtělit či ukázat v těle, to je nepochybná inspirace islámem. Na rozdíl od ortodoxního islámu však hlásá možnost extatického spojení s Bohem. Z hinduismu přijal učení o *mája* (iluzorní tvořivé moci), o reinkarnaci a o *nirváně*. Dále tvrdí, že Brahma, Višnu a Šiva jsou božskou trojicí stvořenou právě touto *májou*.

Cesta ke spáse je nabízena všem v této podobě: je nutné mít gurua, opakovat v mysli božské jméno, zpívat hymny, sdružovat se se svatými muži. Ženy se mohou účastnit vyučování jako muži. Polygamie je praktikována, ale není pravidlem. Asketismus a umrtvování nejsou doporučovány. Před Bohem jsou si podle guru Nánaka všichni rovni, proto nejsou nutné kasty. Guru Nának za svého života kázal zpěvem a na *rabab* (strunný nástroj arabského původu) ho doprovázel muslimský hudebník.

Základní dějinná linie

Po guru Nánakovi následovala řada devíti guru. Hodnost náboženského vůdce se stala dědičnou. Angad (1538-1552) ustanovil posvátnou abecedu sikhů na základě paňdžábských písmen. Amar Dás (1532-1574), Rám Dás (1574-1581). Ardžan (1581-1606) zahájil stavbu Har Mandám, Zlatého chrámu, uprostřed jezera v Amritsaru a sestavil *Granth Sáhib* neboli *Vznešenou knihu sikhů* (později *Adí Granth* čili *První knihu*). Posvátný spis obsahuje Ardžanovy hymny, dále obsahuje *Džapdži* neboli posvátnou modlitbu složenou Nánakem, zpěvy prvních guru a patnácti předchůdců, hinduistických i muslimských mystiků, mezi nimi Kabíra (1380-1460), svatého z Banárasu, který může být považován za přímého předchůdce guru Nánaka. Ardžan byl pronásledovaný mongolskými muslimskými vládci, kteří dobyli severní Indii (Mughalové, 1526-1658), a proto nabádá svého syna Har Gobinda, aby zahájil boje. Har Gobind (1606-1644), Har Rái (1644-1661), Har Krišan (1661-1664), Teg Bahadur

(1664-1675). Sikhové, kteří se zříkají alkoholických nápojů, tabáku a umrtvování těla askezí proto začali pěstovat vojenské ctnosti. Později se z nich stala výkonná bojová síla, a to zvláště po popravě guru Teg Bahadura v r. 1675. Jeho syn Gobind Singh (1675-1708) byl po svém válečném křtu nazýván Singh (Lev). Proto ustavil Khanda-di-Páhul neboli Křest meče, který zavazoval stoupence Lvů až k smrti. Dále ustanovil zákony této komunity a formoval z velké části její současnou podobu.

Písma

Místnost s písmem *Adigranth* (*gurdvára*) je místem kultu, stejného významu jako kult guru. Četba tvoří jádro bohoslužby. Každá kopie *Ádigranthu* musí být identická (obsahuje asi 1500 stran se stejnou úpravou).

Praxe

Podle Gobind Singha mají *sikhové* na sobě nosit 5 k jako znaky sikhismu:

- 1) *kes* (dlouhé neholené vlasy a dlouhé vlasy jako znak svatosti a oddanosti Bohu),
- 2) *kangha* (hřeben pro základní čistotu, jeden ze základů sikhismu),
- 3) *kirpán* (zahnutý krátký meč jako symbol ochoty bojovat proti fyzickému i duchovnímu útisku),
- 4) *kach* (krátké kalhoty na znamení, že jejich nositel je stále připraven bránit sikhismus),
- 5) *kam* (ocelový náramek ocelový náramek nošený na pravém zápěstí jako připomínka, že Bůh je jen jeden a že pouto mezi Bohem a věřícím nelze rozbít).

Gobind Singh zrušil veškeré kastovní rozdíly a stal se vůdcem mocné armády *pářiů* konvertovaných a změněných v bojové Lvy. Před svou smrtí zrušil instituci guru a byl tak posledním devátým v řadě. Na jeho počest byl vytvořen nový soupis textů tzv. *Granth*, známý pod názvem *Granth druhého guru*. Ten obsahuje *Džapdží Gobinda Singha*, Chválu Stvořitele (*Akal Ustát*), hymny věnované Svatému meči (symbol blahodárné Boží moci), Úžasné drama (veršované dějiny deseti guru).

První verš posvátného textu *Ádigranthu* je základem celého sikhského náboženství a je znám jako Múlmantar. Konstatuje, že Bůh je nepoznatelný, bez podoby, bez vlastností a mimo veškerý popis. Z toho plyne, že Boha nelze pojímat v lidské podobě. Ale slovo boží, které vyjádřili gurové a zejména *Ádigranth*, je Bůh přítomný ve světě, zejména v hloubce lidské duše.

Jádrem života je hledání pravdy

Sikhismus zdůrazňuje osobní vztah k Bohu vnitřním rozdmýcháváním božské jiskry, která je v každé duši. Každý člověk musí objevit Boha sám, protože sikhismus nemá kněze, kteří by sloužili jako prostředníci. Sikhismus chápe muže a ženy jako sobě rovné a usiluje také o prolomení třídních bariér.

Sikhismus zachovává indickou tradici reinkarnace i s naukou o *karmanu*. Vysvobození z cyklu zrození, života a smrti lze dosáhnout jedině meditací o Bohu a službou druhým.

Chrám

Chrám neboli *gurdvdra* je pro všechny sikhy hlavním místem bohoslužeb. Aby mohla být budova uznána za *gurdvdru*, musí v ní být vystavena kopie *Adigranthu*. Sikhové mají uctívat Boha společně, protože to sjednocuje komunitu. Guru Nának učil, že shromáždění věřících je pozitivní v tom ohledu, že se v něm člověk spojuje s dobrými a stává sám dobrým. *Gurdvdru* lze snadno rozpoznat podle žluté vlajky s dvěma meči o dvou ostřích (*nišán sdhib*) vyvěšené venku. Jinak je prostor prázdný a nejsou tu žádná sedadla; jenom na zdech mohou být obrazy různých guruů. Po bohoslužbách jedí všichni společně v *langaru*.

Svátky a slavnosti

Tři hlavní svátky sikhů jsou společné s hinduismem *vaišákhi*, *diválí* a *hóla móhallá*. Hlavními slavnostmi jsou *gurpúrby*, připomínající události ze života guruů.

Sikhismus dnes

Dnes žáci guru Nánaka (sikhové) tvoří uzavřenou společnost, nosí zvláštní oblečení, dlouhé vlasy, turban na hlavě a krátkou zahnutou dýku pod šatem. Zachovávají některé hinduistické tradice, avšak věří v jednoho Boha, čtou o něm ze svých posvátných spisů a snaží se pomáhat ostatním členům své komunity. Sikhismus je rozšířen hlavně v indickém státě Pandžábu a má asi 30 milionů vyznavačů. Nejposvátnějším chrámem sikhů je Zlatý chrám ve městě Amritsaru. Vstup do bratrstva je povolen mužům i ženám. Muži i ženy jsou pak *chálsy* a muži dostávají příjmení *Singh* (Lev), ženy *Kam* (Princezna). Iniciačním obřadem je „křest mečem“.

Nová náboženská hnutí a sekty

Následující oddíl má za cíl představit základní pojmy vztahující se k novým náboženským směrům především v západní společnosti. Navažeme zde na pojmy představené v prvním oddíle, kde jsme diskutovali metodologii a základní terminologii. Předstáváme si vybrané další pojmy, základní typologie a následně také výběr reprezentativních a také rozšířených náboženských směrů v západní společnosti.

Definujeme nejprve pojem spirituality

Slovo spiritualita (duchovní život) pochází z křesťanské teologie a jako jeho definici můžeme použít tuto větu: Duchovní život (spiritualita) je takový život, ve kterém dám proniknout Bohu (Duchu Svatému; lat. spiritus=duch) vše, co jsem a co mám.

Religionistická definice naopak redukuje takto pojatou spiritualitu na část lidského života, tedy jako „prožitkové jádro náboženství.“ (Keneth Pargament).

Náboženství je tedy v této definici širší pojem, a spiritualita je jeho jádrem. Oddělování náboženského a spirituálního od sebe bylo zřetelné v 60. letech, v době květinové revoluce, která protestovala proti zkonstatované institucionalizaci života a snažila se nalézt nový život v intenzivním prožívání přítomnosti. Polarizace však vedla také k excesům v náboženském životě. Spiritualita v moderním pojetí bez kultivované tradice se může stát nebezpečnou jedinci i společnosti.

Zde budeme používat slovo spiritualita právě v onom religionistickém slova smyslu, i když je zde zřejmá redukce jeho obsahu. Spiritualita nezahnuje celého člověka se vším, co je a co má, ale jedná se o redukci na „jistou část lidského života“, snad jistý nadstandard.

Sekta

Velmi častým termínem užívaným v českém jazykovém prostředí k popisu nových náboženství je slovo sekta. Termín je velmi často bez negativní konotace používán v cizích jazycích ve smyslu odnož, či větev náboženského směru. Etymologicky slovo odkazuje do latiny, kde sloveso *sequi* označuje sledovat nebo následovat. Snad také ze slovesa *secare*, tedy řezat, oddělovat. Označuje se tak způsob nauky a životní praxe. V českém jazyku je slovo užíváno výhradně ve smyslu označení negativního rozměru společenství a jeho životní praxe. Proto se slovo stává také korektní nadávkou pro označení životního názoru, se kterým autor nesouhlasí a kritizuje ho. Vedle této negativní konotace je však třeba slovo ocenit jako nositele jednoznačné informace, která nám umožňuje poznat postoj mluvčího.

Nová náboženská hnutí

Definice nám pomůže jim porozumět. Představme si alespoň základní výběr z možných definic, které nacházíme v moderní literatuře. Žádná definice není vyčerpávající.

Definice křesťanské teologie

„Jedná se jakékoliv náboženské hnutí, které je zřetelně organizováno, v nauce a/nebo ve svých praktikách není v souladu s Písmem, jak je interpretováno v křesťanství, které je zde reprezentováno katolickou a protestantskou tradicí, a také není v souladu s tím, co je vyjádřeno v Apoštolském vyznání víry.“ (James Sire)

Slabinou definice je její centralizace kolem křesťanství. Předpokládá se, že nová náboženská hnutí (NNH) jsou jen náboženství odloučená od křesťanství. Jinou možností definovat nová náboženská hnutí a jejich spirituality je:

„Jedná se o společnost, která vykazuje jednu nebo více z těchto charakteristik: Vyvozuje svoji identitu z jednoho z hlavních (světových náboženství), ale odlišuje se od něj zřetelně v nauce a praxi. Nemá jednoznačně kodifikovaný naukový systém, který je předkládán věřícím k přijetí a jehož přijetí je od nich požadováno. Společnost, která byla založena osobou vyžadující podvodně důvěryhodnost a přijetí.“ (Cult Information Center, London)

Definice sice spojuje poznatky psychologie a sociologie s teologickým pohledem, ale má slabiny. Neřeší problém křesťané ortodoxie; označení skupin neortodoxních nám nepomůže NNH porozumět; neřeší otázku náboženské plurality, tedy proč je zde tolik nových nekřesťanských náboženství a spiritualit; především je to souhrn poznatků sociologie a psychologie a teologická reflexe je zde téměř nulová. Proto ani nemůžeme považovat definici za teologickou.

Definice z pohledu psychologie

„Skupina, která je kontrolována charismatickou vůdčí osobou (muž i žena), která je považována za boha, nebo za osobu nesoucí zvláštní poselství od boha a která je tak vyvýšena nad šechy ostatní. Tato osoba živí myšlenku, že existuje jen jedna správná víra a je jedna správná praxe této víry; požaduje nezpochybnitelnou loajalitu a naprostou poslušnost svým vymezujícím se myšlenkám, pravidlům a totalitním metodám; používá metody kontroly mysli; užívá klamů a podvodů, když nabírá nové členy a komunikuje s okolním světem; systematicky využívá práci a finanční prostředky členů skupiny; útočí na bývalé členy nebo s nimi přerušuje styky.“ (Philips Cushman)

Zde se jedná o jednoznačně negativní definici předpokládající manipulaci ve všech skupinách a NNH. Také se definice soustředí především na osobnost vůdce a pomíjí roli členů společenství. Jiný pohled psychologie se soustředí na psychologii nikoliv vedoucí osobnosti, ale na členy, kteří hledají své místo ve skupině.

„Členové charismatických skupiny většinou: 1. přiklání se k naukovému systému, který je konsensuální; 2. vykazují vysokou míru sociální koheze; 3.

jsou silně ovlivňováni normami chování dané skupiny; 4. přisuzují charismatickou (či božskou) sílu skupině jako celku nebo jejímu vedení. Takový koncept je spojený s jevem náboženské deviace a odmítání účasti na majoritní kultuře.“ (Marc Galanter)

I zde vnímáme jednoznačně negativní hodnocení, které předpokládá manipulaci, a nezralost rozhodnutí členů skupiny, pozitivní, ne nutně afirmativní, hodnocení zde postrádáme.

Definice z pohledu sociologie

Stejně jako v předchozích případech je i zde obrovské množství různých definic a jen stěží najdeme jednoznačně přijímanou poučku, která určuje místo nových náboženství ve společnosti. Obecně se však má za přijímaný jistý koncept čtyř pojmů, tedy ideálních typů náboženských společností, které ale v praxi jen stěží najdeme. Pojmy jsou tyto: církve – denominace – nové náboženské hnutí (sekta) – kult. Tento způsob definování NNH na škále v procesu denominalizace je populární, protože sociologové jen výjimečně přináší hodnocení o pravdivosti či nepravdivosti spiritualit a náboženství, o jejich prospěšnosti či škodlivosti. Definice nabízí tak nástroj ke „korektnímu“ uchopení NNH bez hodnotícího stanoviska. Tento požadavek je zvláště v religionistice počátku 21. století zásadní. Hlavním měřítkem k zařazení náboženské společnosti do jedné z kategorií je míra napětí a míra účasti na životě společnosti. Církve určují kulturní a morální hodnoty společnosti. Denominace tolerují a jsou tolerovány většinovou společností. NNH vytváří napětí vůči společnosti a společnost se vůči nim často vymezuje. Kulty jsou ke společnosti lhostejné, vzájemný vztah je indiferentní.

Známky Nových náboženských hnutí

Protože se jen stěží podařilo najít definici NNH, proto se využívá metody stanovení polytetické definice, která není definicí esencialistickou. Nepřináší podmínky nutné, ale podmínky dostačující. Definujme si proto základní známky, které se mohou, všechny či jen některé, vyskytovat u NNH. Známky budou dvojí: negativní a pozitivní, a to v tom pořadí, jak je jmenuje religionista a teolog John Saliba, SJ.

Negativní známky

1. Přísahání naprosté oddanosti všemocnému vůdci, označovanému jako mesiáš (pomazaný, ve smyslu spasitel)
2. Bránění v racionálním úsudku
3. Časté podvodné techniky náboru nových členů
4. Oslabování psychologické zdatnosti členů
5. Manipulace s pocitem viny
6. Izolace od okolního světa
7. Vůdcova všemohoucnost. Vůdce rozhoduje o všem, co dělají členové

8. Odevzdání veškerých sil a financí společnosti, nebo přímo jejímu vůdci
9. Členové jsou plně zaměstnáni prací pro společnost, aniž by dostávali adekvátní odměnu
10. Doporučování takových životních postojů, které vedou k odmítání žen dětí, rodiny.
11. Víra, že konce světa je blízko
12. Etický systém, který obsahuje princip, že cíl (účel) ospravedlní prostředky.
13. Aura mlčenlivosti a tajemna (esoterika)
14. Velmi často se vyskytuje aura násilí, či potenciálního násilí

Pozitivní (či atraktivní) aspekty NNH

1. Velký entusiasmus a mobilizace členů
2. Důraz na zkušenost
3. Praxe duchovního učení (vedení), v institucích mistrů či guru
4. Účast na společenství
5. Odpovědi na existenciální otázky
6. Celistvé uchopení života
7. Nalezení kulturní identity
8. Uznání jedinečnosti osoby
9. Nalezení transcendence
10. Víra do budoucnosti
11. Potřeba spolupráce a zapojení do společenství

Pozitivní a negativní aspekty vytváří pozoruhodný a neobyčejně zajímavou směs ve světě NNH. Znaky je možné najít kdekoli v novém náboženství či spiritualitě, ale mnohdy i v nových směrech a hnutích uvnitř světových náboženství (křesťanství, judaismus, buddhismus atd.).

Typologie a pluriformita nových náboženských hnutí

Typologie nových náboženských hnutí (NNH) jsou různé a vždy odráží badatelův záměr, jeho vědecké pozadí a také dobový a geografický kontext, ve kterém působí. Vždy se jedná o pokus roztřídit neustále se dynamicky vyvíjející se proces, a proto tyto pokusy nebudou nikdy zcela dokonalé. Přesto si vyjasněme některá základní pravidla a typologie, aby se tak nepřebíralo množství NNH stalo přístupnějším.

Typologie podle Roye Wallise

Roy Wallis (1945-1990) byl sociolog, děkan Fakulty ekonomie a sociálních věd na Queen's University v Belfastu. Je známý především svojí taxonomií sedmi znaků odlišujících církve od sekty, vytvořenou na základě studia scientologie. Zvláště jeho kniha *The Road to Total Freedom*, analýza scientologie, vyvolala prudké reakce. Jako sociolog ustanovuje trojdílnou

taxonomii, ve které vychází ze vztahu většinové společnosti a společnosti menšinové.

1. NNH odmítající svět (ISKCON, Církev sjednocení, Svatyně lidu, Boží děti). Jejimi rysy jsou: zásadní kritika dosavadních náboženských tradic; dělení světa do dvou oblastí (dobro x zlo); významné postavení vůdce, proroka, gurua; tlak na přerušení kontaktů se špatným světem; těsné zapojení člena do skupiny; častý asketismus; význam znovuzrození a získání nové identity.

2. NNH potvrzující svět (TM, EST, Scientologie). Základními rysy mohou být tyto: vychází z předpokladu, že lidstvo je ve své podstatě dobré a tudíž je třeba především rozvíjet jeho kladné vlastnosti; důraz na speciální techniky, které to umožňují; zřetelně individualistická orientace – problémy nejsou o společnosti, ale u jedince; nepřináší většinou radikální či nové požadavky na nápravu světa, ale zdůrazňují se tradiční pozitivní metody: zdraví, spokojenost, rodinná harmonie, dobří přátelé atd.; většinou jde o ne-křesťanská náboženství.

3. NNH obývající svět (Letniční a charismatické křesťanské sbory). Rysy těchto hnutí mohou být tyto: postoj ke světu je indiferentní; kritika není vedena proti světu jako celku, ale spíše proti tradičním církevním institucím; důraz na individuální prožitek a zároveň na kolektivní způsob bohoslužeb.

Typologie NNH podle J. G. Meltona

John Gordon Melton (1942) je uznávaný americký religionista, zakladatel *Institutu pro studium amerických náboženství* (Institute for the Study of American Religion) a vyhledávaný specialista na nová náboženská hnutí. V současné době působí na University of California na tamějším religionistickém pracovišti. Napsal desítky publikací. Asi nejznámější je jeho rozsáhlá kniha *Encyclopedia of American religions*, která vychází poměrně pravidelně v aktualizovaných vydáních. O jeho dělení se opírá, nebo z něj alespoň vychází, řada současných religionistů.

Jeho dělení je diferencovanější a zohledňuje naukovou spřízněnost NNH a také spřízněnost také jejich praxe. Dělení je osmimístné.

1. Letniční skupina
2. Komunitní skupina
3. Skupina křesťanské vědy a metafyziky
4. Skupina spiritismu, psychických schopností a New Age
5. Skupina starověké moudrosti
6. Skupina magie
7. Skupiny z Východu (Východ a Blízký Východ)
8. Skupina nových nezařaditelných hnutí

Typologie NNH podle Georga Chryssidese

George D. Chryssides je profesorem na University of Birmingham. Vzděláním je filosof i teolog. Studoval na University of Glasgow a University of Oxford. Zabývá se především NNH. z jeho publikační činnosti uvedme alespoň

ty tituly, které nastíní oblast jeho zájmu. *The A to Z of Jehovah's Witnesses, Historical Dictionary of New Religious Movements, Exploring New Religions, The Advent of Sun Myung Moon: The Origins, Beliefs and Practices of the Unification Church*. Jeho dělení je z části historické a z částí se opírá o tradiční dělení světových náboženství. Proto rozlišuje NNH do těchto kategorií.

1. NNH mající původ v 19. století
 - a. Theosofie
 - b. Spiritualismus a spiritismus
 - c. Nové myšlení
 - d. Křesťanská věda
 - e. Nové křesťanské skupiny (Svědkové Jehovovi, Mormoné)
 - f. Magické skupiny (OTO)
2. NNH vycházející z theosofie (antroposofie)
3. NNH z judaismu (kabalismus, mesianističtí Židé)
4. Novokřesťanská NNH (Církev sjednocení, Boží děti)
5. Hnutí vycházející z islámu a sufismu (Bahá'í víry, nagšbandíja-hakáníja, Subud, G. I. Gurdjieff)
6. NNH vycházející z hinduismu (ISCKOM, Ananda Marga, Transcendentální meditace)
7. NNH vycházející ze sikhismu (Eckanar)
8. NNH vycházející z buddhismu (Angažovaný sociální buddhismus, Osho)
9. Japonská NNH (Óm šinri-kjó)
10. NNH v primárních společnostech
 - a. africká a karibská NNH (rastafariáni)
 - b. šamanismus a náboženství původních Američanů (Carlos Castaneda)
 - c. ostatní NNH mající svůj původ v primárních společnostech (Cao Dai, Cargo)
11. Nezávislá NNH (satanismus)
12. Hnutí lidské potenciálu (Scientologie, est)
13. Wicca, čarodějnictví a pohanství
14. Hnutí New Age (channeling)
15. UFO náboženství (Nebeská brána Raëliáni)

Typologie z českého pera

Typologie najdeme samozřejmě i na české religionistické scéně. z těch nejznámějších jmenujme alespoň některé. Typologii podle Dušana Lužného, který dělí NNH podle jejich vztahu ke světovým náboženstvím. Prokop Remeš (1952, český lékař, gynekolog, psychoterapeut a religionista, se specializací na sekty a NNH a spoluzakladatel Společnosti pro studium sekt a nových náboženských hnutí) dělí NNH také podle jejich vztahu k jiným etablovaným tradicím:

1. vycházející z okultismu a magie (New Age, satanismus);
2. vycházející z náboženství Východu (jóga, ISKCON, TM atd.);

3. vycházející z psychoterapeutických koncepcí (Scientologie, lidové léčitelství, holotropní dýchání atd.);
4. vycházející z křesťanství
 - a) tyto dále dělí na ty, které mají křesťanské pozadí (mormoni, Církev sjednocení);
 - b) ty, které jsou nekřesťanské, ale biblické (Svědkové Jehovovi);
 - c) ty, které jsou zcela křesťanské (charismatické a letniční sbory).

Posledního pak jmenujme Ivana Odilo Štampacha (teolog a religionista), který především s ohledem na českou náboženskou scénu rozlišuje novou religiozitu uvnitř křesťanství; NNH vycházející z křesťanství; mimokřesťanská NNH; náboženský eklektismus dneška a jako poslední jmenuje kvazi-náboženské skupiny.

Pro naše seznámení s NNH vyjdeme z tradičních světových náboženství, se kterými jsme se seznámili výše a jednotlivá vybraná hnutí známá z našeho prostředí pojmenujeme.

Náboženská společnost Svědkové Jehovovi

Základní charakteristika

Jedná se o skupinu vycházejících z křesťanství, která klade velký důraz na blížíící se konec světa a na důležitost studia posvátného textu. Jejich symbolem je hradní strážná věž.

Zakladatel a jeho doba

Zakladatelem společnosti je Charles Taze Russell, který se narodil r. 1852 v Pittsburgu v Pensylvanii v USA. Vedle toho William Henry Conley (1840–1897) podnikatel a filantrop pomáhal zakládat náboženské společnosti a bez jeho podpory by jen stěží došlo k organizovanému vzniku Svědků Jehovových. Charles Taze Russell v 1. polovině 19. stol. je tehdejší Amerika zasažena vlnou náboženského obrození, ve kterém se daří cestujícím kazatelům s biblí v ruce. Jedním z těch známějších kazatelů byl William Miller pocházející z baptistické tradice. Ohlašoval příchod (advenio, adventus, čili parúsii) Ježíše Krista v letech 1843-1844. Způsobil pohnutí, ve kterém jeho následovníci rozdávali majetek, odcházeli do hor a očekávali konec světa. Po nesplnění předpovědi přišlo velké zklamání, po kterém W. Miller přiznal svůj omyl a navrátil se do své církve. Jako jediná životaschopná větev hnutí se ukázala skupina adventistů sedmého dne, která existuje do dnes. Jinou skupinu tvořilo například uskupení „pravý půlnoční výkřik“ který posunul konec světa na roky 1873 - 1874. Tímto prostředím byl zasažen Charles Taze Russell. Zklamán nesplněním předpovědi o konci světa v r. 1874, odešel od adventistů, založil společnost Vážných badatelů bible. Společně s Cloneym založil *Zion's Watch Tower Tract Society*. Cloney byl také prvním prezidentem této společnosti v letech 1881 to 1884. Russell od r. 1884 vydával časopis *Siónská strážná věž* (dnes pouze *Strážná věž*) hlásající Jehovovo království. Napsal také sedm svazků *Scripture Studies* (Studie o Písmu) a tvrdil, že Písmu lze rozumět jen na základě těchto jeho výkladů. Předpověděl konec světa na rok 1914. Zemřel v r. 1916.

Stručné dějiny společnosti

Ch. T. Russell nebyl jediným reformátorem vycházejícím z adventistického hnutí, přesto se jako jedno z mála právě jeho hnutí ukázalo jako životaschopné. Na tom má zásluhu nejen jeho mecenáš, ale také jeho následovník, který se musel vypořádávat s prvními zklamáními z nesplněných předpovědí.

Joseph Franklin Rutherford (†1942) reformoval hnutí. Literárně byl ještě plodnější než Russell, vydával zhruba jednu knihu ročně. Předpověděl konec světa na rok 1925, potom datum posunul a přeformuloval koncept Armagedonu. Dalším datem byl rok 1945. Posílil úlohu presidenta hnutí, který může dostávat nová zjevení. Položil důraz na svědectví členů hnutí od domu k domu a klade důraz na rozšiřování literatury. Za jeho vedení byl v roce 1931 přijat nový název

Svědkové Jehovovi. Hlavním nástrojem jeho vedení se stala *Strážná věž*, která je považována za normativní. Je vydávána brooklynským ústředím svědků v New Yorku. Hlavně jeho zásluhou se stala ze Svědků Jehovových světová organizace. Rutherford si sám dal titul soudce. Před svou smrtí svěřit vedení hnutí třem mužům. Byli to Nathan Homer Knorr, Hayden Cooper Covington a Frederick William Franz. Jako prvního z nich určil N. H. Knorra.

Jeho nástupce Nathan H. Knorr (†1977) zdokonalil organizaci hnutí zavedením manažerských zásad a zřízením výcvikových středisek pro členy. Členská základna vzrostla ze 115 tisíc na 2 miliony členů v r. 1977. Zavedl zákaz transfuze krve a odmítl kříž jako nástroj umučení Ježíše tvrzením, že to byl kůl (ř. *stauros*). Radikalizoval tím vztah svědků ke společnosti. Vypracoval také systém celoživotního vzdělávání, které umožnilo svědkům lépe argumentovat při misijní práci. Jádrem bylo biblické vzdělání. Založil v Brooklynu školící středisko Misionářská škola Gileád. Pod jeho vedením dochází překladu bible podle potřeb naukového systému: Svaté písmo - Překlad nového světa. Opět mění datum konce světa a posouvá ho na 1975. Lidé opět opouští svá zaměstnání, opouští domy, přestávají platit pojištění a daně. Změna organizační struktury nastala za jeho nástupce. Po roce 1976 tak dochází k silnému omezení pravomocí předsedy, ustanovení šesti výborů na způsob ministerstev.

Jeho nástupce Frederick W. Franz (†1992) musel překonávat krizové jevy v hnutí po nesplnění předpovědi konce světa v r. 1975. Vyloučil z vedení řadu prominentů hnutí včetně svého synovce Rajmunda Franze, který napsal o hnutí knihu *Krize svědomí*.

Po smrti F. W. Franze stál v čele hnutí od r. 1993 Milton G. Henschel. Od roku 2000 je prezidentem společnosti Don A. Adamas.

Učení

Velkou roli hraje rok 1914 jako datum parúsie, ve které měl přijít Ježíš Kristus jako král v nebi. Má kralovat se 144 tisíci vyvolenými, kteří jako jeho bratři zdědí s Kristem nebeské království. Ostatní svědci budou na věky žít v ráji na zemi. Peklo jako místo věčného zatracení neexistuje.

Strážná věž v Brooklynu v New Yorku je jediným správným vykladatelem Bible. Strážná věž popírá v křesťanství definovanou Boží Trojici, tato nauka je podle nich nebiblická a pohanská. Ježíše uznává za Syna Božího stvořeného od Všemohoucího Boha Jehovy, je to největší člověk, který kdy žil na zemi. Popírají, že Duch svatý je osoba, ale je pouze účinná síla. Popírají také Ježíšovo vzkříšení v těle, byl vzkříšen jako duch. Jeho viditelný příchod na konci světa nebude. Popírají také nesmrtnost lidské duše.

Praxe

K dosažení spásy je třeba se řídit pokyny Strážné věže, vykonávat svědeckou službu dům od domu a na veřejných místech, účastnit

se pravidelných shromáždění sboru, nabízet literaturu hnutí na veřejnosti, získávat nové členy, odevzdávat desátky ze všech příjmů vedení Strážné věži, která je používá ve prospěch šíření hnutí. Svědkové na základě interpretace biblického textu odmítají také transfuzi krve, službu v armádě, poctu státním symbolům, slavení Vánoc, narozenin a svátků.

Organizace společnosti a její situace dnes

Svědkové Jehovovi tvoří celosvětovou teokratickou společnost s centrem v Brooklinu v New Yorku. Svědkové Jehovovi jsou organizováni ve sborech, vedených staršími členy. Scházejí se v tzv. sálech Království. Ústředí náboženské společnosti je Strážná věž, která určuje víru i morálku celého hnutí.

Svědkové Jehovovi jsou rozšířeni hlavně v USA, ale i v Evropě a v mnoha jiných částech světa. Jejich celkový počet se odhaduje na 7,5 milionů. Počet členů klesá či stagnuje. Nedávná historie jejich společnosti je poznamenána několika skandály, které zmenšují její kredit v očích společnosti.

Zhodnocení

Náboženská společnost svědkové Jehovovi je registrována i v České republice od roku 1907 jako oficiální misie a do dnes patří k náboženstvím, která jsou většinou společností vnímána jako neetablovaná. Kontroverzní zůstává především odmítání transfúzí krve. Aktuálně jsou registrováni od roku 1993. Podle sčítání lidu z roku 2011 je v České republice 13 tisíc svědků Jehovových. Svědkové uvádí účast na společných setkání v asi dvojnásobných číslech. Hlavní sídlo společnosti je na Bryksově ulici v Praze. Celosvětově se ke společnosti hlásí asi 20 milionů věřících.

Církev Ježíše Krista svatých posledních dnů

Základní uchopení

Mormoni jsou denominací vycházející z protestantismu a klade značný důraz na exkluzivitu spásy uvnitř církve. Dnes je církev v USA vnímána jako tradiční náboženství a samo se na veřejnosti prezentuje jako „téměř křesťanské“ společenství. Symbolem církve je anděl Moroni na věži chrámu s trubkou v rukou. Slovo svatí v jejich názvu odkazuje na slovník sv. Pavla, ve kterém jsou křesťanské označování jako svatí, nikoliv tedy kanonizovaní a v křesťanství uznávaní světci.

Zakladatel a počátky hnutí

Joseph Smith narozený v r. 1805 v Sharonu ve Vermontu (USA) je zakladatelem církve. Na jaře v roce 1820 se mu údajně zjevili Bůh Otec a Ježíš Kristus. Ježíš Smithovi řekl, že všechna křesťanská vyznání jsou mu trnem v oku a jsou zkažená. Roku 1823 měl Smith další důležitou vizi, ve které se mu zjevil anděl Moroni a upozornil ho na zlaté desky a dva kameny ve stříbrné arše urim a thumim, pomocí kterých získal „prorocké brýle“ a dokázal jimi rozluštit nápisy na zlatých deskách psaných v egyptských hieroglyfech. Smith desky přeložil do angličtiny a vznikla tak Kniha Mormon. Po dvou dalších zjeveních Moroni brýle i desky Smithovi odňal.

Roku 1829 se mu zjevil Jan Křtitel a předal mu Áronovo kněžství. Již v roce 1827 oznámil Smith, že našel na pahorku Cumorah právě tuto knihu Mormon. Na základě této knihy založil v r. 1830 Církev Kristovu, kterou registroval ve státě New York. Později v r. 1837 přejmenoval společnost na Církev Ježíše Krista svatých posledních dnů. V roce 1844 byl Smith spolu s dalšími uvězněn pro veřejné pohoršení polygamie a také pro některé jeho finanční pokusy, které byly podnětem k velkému napětí. Byl zabit v průběhu lynče výstřelem z davu.

Vedení převzal Brigham Young, který byl zvolen za nového proroka a v roce 1847 odešel s asi 15 tisíci následovníky k Velkému solnému jezeru na západ pozdějších Spojených států amerických, kde založil rozsáhlou mormonskou říši Deseret, dnes mnohem menší stát Utah, s hlavním městem Salt Lake City.

Roku 1852 zavádí Young na základě zjevení polygamii. Nauka byla revidována až v roce 1890, aby mohl být stát Utah přijat do federace USA. Polygamie je pro muže stále povinná, ale její praktikování bylo odloženo až do posmrtného nebeského života.

Posvátné texty

Posvátnou a tedy hlavní knihou je samozřejmě *Kniha Mormon*, která navazuje na uznávanou *Bibli*. Té je však možné porozumět jen ve světle *Knihy Mormon*. Dalšími důležitými texty je *Kniha nauky a smluv* obsahující jednotlivá

zjevení a pravidla života mormonů. *Drahocenná perla* je výběrem materiálů naukové povahy a vyjadřuje se k mnoha otázkám víry. Kniha se skládá z pěti částí: výběr z mojžísových knih, kniha Abraháмова, Matoušova kniha, kniha dějin obsahující život J. Smithe před založením církve, včetně jeho zjevení a poslední část jsou články víry (13 článků víry). Autorem je sám Joseph Smith.

Učení

Základem naukových článků je shrnující kniha *Studium článků víry* z roku 1899. Mormonom se může stát kdokoli a je možné se jím stát i po smrti, když se někdo za mrtvého dá pokřtít zástupně. Děje se tak s odkazem na novozákonní text Kol 15. K tomu je třeba znát přesné datum narození zemřelého a jeho rodokmen. Proto mormoni zjišťují tyto údaje a shromažďují je v největším genealogickém archivu světa v Utahu (*International Genealogical Index*), který je přístupný také on-line na internetu. Obsahuje záznamy o cca dvou miliardách lidí.

Podle mormonského výkladu dějin založeného již J. Smithem církev založená Ježíšem Kristem zanikla nejpozději v době císaře Konstantina. Dva izraelské kmeny zvané Nefité a Lamanité se dostaly již v 6. stol. př. Kr. do Ameriky. Lamanité však Nefity vybili a za to je Bůh potrestal tmavou pletí. Jejich potomci jsou američtí Indiáni. Tmavá barva pleti byla pro mormony až do nedávna znamením božího trestu, proto nebylo například Afroameričanům snadné dosáhnout církevních postů. Poslední z nefitských proroků byl Moroni, který skryl své proroctví napsané na zlatých deskách na pahorku Cumorah. Ty pak našel pod vedením zjeveného anděla Joseph Smith. Ježíš Kristus údajně založil dvojí kněžství: Aronovo pro všechny muže od 18 let a Melchizedechovo pro vedoucí elitu církve.

Podle nauky J. Smitha se lidé mohou po smrti stát bohy. Bůh Bible a Knihy Mormon má fyzické tělo a skrze božskou matku plodí božské děti, které posílá na zemi jako lidi. Lidé svůj božský původ neznají, protože na něj zapomněli. Pokud jsou pokřtěni a uzavřou svaté manželství v mormonském chrámě, poznají tak svůj pravý původ a mohou po smrti vstoupit do nejvyššího nebe a stát se sami bohy. Nauka o Bohu podle prvního článku víry je trojiční, ale má velmi blízko k triteismu, protože od sebe tyto osoby odděluje. Otcem Ježíše je Elohim a Maria je matka. Množství bohů je tedy potenciálně neomezené.

O spáse hovoří druhý článek nauky. Podle něj budou všichni lidé trestáni pouze za své hříchy, nikoli za hřích dědičný, tedy hřích Adamův. Základem spásy je přesto Kristova oběť jako vzor. V praxi se spásy dosáhne dodržováním zákona a nařízení.

Mormoni svojí naukou vyvolali velmi silné napětí s většinovou společností, a to především pro své naukové články a postoje: křesťanství je označováno jako sekta, tendence k polyteismu, nauka smíření krve, polygamie, zpochybňování autority bible.

Články víry formulované zakladatelem

1. Věříme v Boha, Věčného Otce, a v Jeho Syna, Ježíše Krista, a v Ducha Svatého.
2. Věříme, že lidé budou potrestáni za své vlastní hříchy, a ne za přestupek Adamův.
3. Věříme, že skrze usmíření Kristovo může býti spaseno veškeré lidstvo, skrze poslušnost zákonů a obřadů evangelia.
4. Věříme, že prvními zásadami a obřady evangelia jsou: za prvé víra v Pána Ježíše Krista; za druhé pokání; za třetí křest ponořením na odpuštění hříchů; za čtvrté vkládání rukou pro dar Ducha Svatého.
5. Věříme, že muž musí býti povolán Bohem, skrze proroctví a skrze vkládání rukou těch, kteří mají pravomoc, aby kázal evangelium a vykonával jeho obřady.
6. Věříme v tutéž organizaci, jež existovala v prvotní Církvi, totiž v apoštoly, proroky, pastýře, učitele, evangelisty a tak dále.
7. Věříme v dar jazyků, proroctví, zjevení, vidění, uzdravování, vykládání jazyků a tak dále.
8. Věříme, že Bible je slovo Boží, nakolik je přeložena správně; také věříme, že Kniha Mormonova je slovo Boží.
9. Věříme všemu, co Bůh zjevil, všemu, co nyní zjevuje, a věříme, že ještě zjeví mnohé veliké a důležité věci týkající se království Božího.
10. Věříme v doslovné shromáždění Izraele a ve znovuzřízení deseti kmenů; že Sion (Nový Jeruzalém) bude vybudován na americkém kontinentu; že Kristus bude vládnouti osobně na zemi; a že země bude obnovena a obdrží svou rajskou slávu.
11. Domáháme se výsady uctívati Všemohoucího Boha podle příkazů svého vlastního svědomí a dopřáváme všem lidem stejnou výsadu, nechť uctívají jakkoli, kdekoli nebo cokoli si vyvolí.
12. Věříme, že máme býti podřízeni králům, presidentům, vládcům a veřejným zástupcům, že máme býti poslušni zákona, že ho máme ctíti a podporovati.
13. Věříme, že máme býti čestní, pravdiví, cudní, dobrotiví, ctnostní a že máme činiti dobro všem lidem; vskutku, můžeme říci, že následujeme nabádání Pavlovo - věříme všem věcem, doufáme ve všechny věci, snášeli jsme mnohé věci a doufáme, že budeme schopni snést všechny věci. Je-li cokoli ctnostné, milé nebo dobropověstné nebo chvályhodné, o to usilujeme.

Praxe

Morálka mormonů je striktně dána a je vyžadováno její dodržování. Mormoni odevzdávají desátky ze všech příjmů, zdržují se alkoholu, kávy, čaje, televize. Věnují se rodině, každé pondělí musí rodina prožívat společně doma. Muži nosí zvláštní spodní prádlo, které je má chránit před útoky zla. Mladí muži

od 19 let jsou povinni aspoň dva roky prožít v polní službě (misie) jako apoštolé mormonské církve. Ženy se mohou dobrovolně rozhodnout pro misi v jednadvaceti letech, a to na osmnáct měsíců. Mormoni podstupují intenzivní jazykové vzdělávání, aby dokázali hlásat víru.

Organizace

Mormoni žijí většinou v Utahu, částečně v diaspoře v malých sborech. v čele církve stojí „prorok“ (dnes Thomas S. Monson), který může dostávat od Boha nová zjevení. na veřejnosti chodí elegantně oblečení a nosí plakety s názvem své církve. Skupiny mormonů se snaží zaujmout kolemjdoucí zpěvem náboženských písní. Zájemcům nabízejí knihu Mormon a diskutují s nimi o svém náboženství. Celosvětově je známá existence asi 130 chrámů, což je vzhledem k počtu cca 14 milionů členů poměrně malé číslo. Chrámy neslouží k pravidelným bohoslužbám. Konají se v nich jen tyto obřady: iniciace, manželství, křest za mrtvé. Charakterem místních komunit je jejich důraz na správé chování a přátelský přístup. Více než důraz na znalosti článků víry se prosazuje důraz na společnost milých, hodných a přátelských lidí.

Misie v ČR

Již v 19. století (1884) u nás působil rodák z Utahu Thomas Biesinger, ale protože mu nebylo dovoleno veřejně působit, zkoušel vystupoval náhodně do rozhovoru s místními občany. Jeho první konvertita byl Antonín Just, kterého také pokřtil. Obchodník Antonín Just nakonec svědčil při soudu s Biesinger, po kterém byl misionář uvězněn. Česká vláda uznala církev až v roce 1929 (byla založena Československá misie Praha), komunistický režim dne 6. dubna 1950 církev v zemi zakázal. Obnovena byla roku 1990 a dnes působí v Čechách i na Slovensku. V ČR je známo 14 poboček. Nejsilnější komunity jsou v Praze a v Brně, kde se na shromáždění dostaví kolem 130 lidí. Církev v Česku vede prezident misie (jedné z celosvětové sítě 340 misií) David Robert Irwin. Ústředí Církve Ježíše Krista Svatých posledních dnů je pochopitelně v Salt Lake City, Utah, USA.

Společenství Ducha Svatého pro sjednocení světového Společenství rodin za světový mír a sjednocení

Základní charakteristika

Náboženská společnost založená Korejcem Son-Mjong Munem je silně inspirována letničním hnutím a zahrnuje v sobě celou řadu náboženských i nenáboženských aktivit.

Zakladatel a počátky hnutí

Son-Mjong Mun se narodil 25. února 1920 v dnešní Severní Koreji. Zemřel 3. září 2012 v budově svého hnutí v Soulu. Počátky hnutí spadají do zakladatelova mládí. Údajně se mu v 16 letech (Velikonoce 1936) zjevil Ježíš s tím, že ho požádal, aby dokončil jeho poslání na světě, které nestačil dokončit. Později se mu ve zjeveních ukázali i Abrahám, Mohamed, Mojžíš a Buddha. Mun se při formulaci svého učení odvolává často na křesťanství, proto také v raných fázích studoval Písmo. Učení formuloval od 30. let. Poslední naukové texty vydal v 70. letech. Souborně vyšlo jádro jeho učení v knize *Božský princip* (*Divine principle*) v roce 1952. Kniha obsahuje interpretaci Starého a Nového zákona. Bible je přijímána jen ve světle této knihy. Již roku 1940 hlásal v Pchjonkjangu, ale pro silnou kritiku komunismu byl vězněn a jeho nová veřejná činnost mohla začít až po Korejské válce. V roce 1954 založil v Soulu v Jižní Koreji *Asociaci Svatého Ducha pro sjednocení světového křesťanstva*, která je známá pod názvem *Církev sjednocení*. Skutečně velkého rozkvětu dosáhla církev až v USA, kam ho misionáři přivezli v roce 1959, a zvláště Jang Un Kim založila v New Yorku první teologický vzdělávací institut církve. Roku 1971 žil Mun také v USA.

Nauka

Munova nauka vychází z židovsko-křesťanských podkladů. Podle Muna byl svět stvořen Bohem, upadl však do hříchu a Mun je poslán jako Mesiáš k očištění světa. Je Pánem druhého příchodu. Proto je i jeho kniha *Božský princip* rozdělena do tří kapitol: Princip stvoření, Pád člověka; Historie obnovení. Jedná se o klasický model náboženské nauky inspirované křesťanstvím.

Lidstvo bylo stvořeno jako dobré, ale Eva byla svedena k prvnímu hříchu Luciferem, a to k pohlavnímu spojení s Luciferem v podobě hada. Evou byl potom nakažen tímto hříchem Adam a tak je celé lidstvo poskvrněno a čeká na očištění. Ježíš Kristus byl poslán na svět, aby lidstvo očistil založením dokonalé rodiny, v poslání ale selhal, protože byl ukřižován ještě před zplozením prvních čistých dětí. Přesto přemohl smrtí Lucifera a umožnil obnovu světa v Duchu svatém. Lidstvo čeká na jeho druhý příchod v těle. Proto byl

poslán na svět třetí Adam, Mun jako Pán druhého příchodu, aby jako čistý muž pohlavním stykem očistil lidstvo. Každá žena může být očištěna jen pohlavním stykem s Munem, později revidováno na pohlavní styk s již očištěným mužem. Každý muž může být očištěn jen pohlavním stykem s očištěnou ženou.

Bůh je v této nauce vnímán jako věčný stvořitel všech věcí. Učení tíhne k monoteismu. Bůh je neviditelný a je zdrojem všeho. Člověk je boží stvoření k jeho obrazu. Úkolem každého člověka je růst k dokonalosti a k celkovému sjednocení s Bohem. Žít v manželství s Bohem a tak založit bezhříšnou rodinu a plodit bezhříšné děti a především vládnou všemu stvoření. Dokonalý život jedinců povede k rozšíření Nebeského království na nebi i na zemi. Vše toto bylo narušeno již zmíněným hříchem Adamem a Evou. Mesiášská myšlenka je proto také čerpána z Bible i s ideou vykoupení. Podle Muna musí být zapláceno výkupné ve smyslu odškodnění. Dějiny proto interpretuje jako neustálé pokusy (cykly) Boha o úspěšném poslání Mesiáše. V jeho nauce je užíváno i pojmu vzkříšení, což je chápáno jako přechod z duchovní smrti hříchu do duchovního života po očištění konáním modliteb apod. K tomuto jsou povoláni všichni lidé bez rozdílu, proto Mun vytvářel tzv. matchingem smíšené rodiny manželů napříč kulturami, národnostmi a jazyky. Konečné obnovení a sjednocení lidstva a celého světa je na dosah jak v rovině vertikální směrem k Bohu, tak i horizontální v mezilidských vztazích, a to především díky stanovení jasných morálních pravidel a zásad i popřením některých nespravedlivých koncepcí a ideologií (např. komunismus). Především skrze naplnění druhého příchodu. Krists přijde v těle a založí dokonalou rodinu a stanou se, i s manželkou, Pravými rodiči celého lidstva. V roce 1960 proto Mun uzavřel čisté manželství s ženou Mun Han Hak Ča. Do 21 zaslíbil zplození 12 dětí, což splnil. Jeho dokonalá rodina však vykazovala silné trhliny. Mnoho jeho dětí se víry rodičů zřeklo, jiní byli zmítáni skandály. Přesto jsou tyto děti považovány za bezhříšné jako plod dokonalého manželství.

Mun byl původně souzen kvůli promiskuitě, protože vyžadoval očišťování žen pohlavním stykem. Později ale Mun pokračoval v očišťování lidstva oddáváním nových čistých manželství, přičemž partnery vybírá sám již zmíněným *matchmaking* z potenciálních uchazečů napříč národy a rasami. Vybírání partnerů je v Koreji tradičně v kompetenci rodičů, v Církvi sjednocení je to úloha Pravých rodičů.

Předpověděl dokonce i příchod nového nebeského království na zem, a to na rok 1981. Svět měl v tomto roce uznat Muna jako Pána druhého příchodu. Později posunul příchod na rok 2001, ale ani s tím neuspěl. Ještě před svojí smrtí předal vedení obrovské společnosti jednomu ze svých dětí, nejstaršímu synovi Hjong-džin Munovi.

Rozšíření a působení

Členů společnosti je na celém světě asi 3 miliony. Nejčastější metodou náboru členů je tzv. love bombing (přehnaná pozornost, nabídka účasti

na společných programech, společné trávení volného času). Po úvodních „líbáčkách“ jsou rekruti vedeni k rozchodu s přáteli i s vlastní rodinou, ve které jsou rodiče považováni jen za ploditele. Adept je směřován k přijetí Pravých rodičů a plnému zapojení do aktivit hnutí.

Organizace

Hnutí celosvětově a především v USA vyvíjí silnou podnikatelskou činnost a je podporováno mezinárodním kapitálem. Nejužšímu vedení organizace proto byl zakázán vstup do Shengenského prostoru, které bylo odůvodněno rozhodnutím německého spolkového soudu. Dnes se také hnutí angažuje v politice a mírových organizacích i médiích. I v České republice působí dceřiné organizace: Federace rodin za mír ve světě, Federace žen za mír ve světě, studentské hnutí CARP a Akademie profesorů za mír ve světě. Centrála hnutí je v Praze a další střediska jsou v Olomouci, Brně, Plzni.

Celkové zaměření nauky se projevuje i v organizaci a i politických postojích, které jsou silně dualistické. Svět je chápán v optice dobra a zla. USA jsou dobrou stranou v boji se zlem komunismu reprezentovaným bývalým Sovětským svazem apod.

Praxe

Hromadné svatby jsou nejdůležitější veřejnou událostí tohoto hnutí. Jsou nazývány Ceremonie požehnání - Blessing Ceremony; Požehnání – Blessing; Svatá Svatba - Holy Wedding. Obřad obsahuje několik dílčích událostí, které v celku tvoří několikadenní slavnost. Obřad obsahuje pět částí.

1. Obřad trestání se skládá ze tří políčků, které si udělí manželé na znamení zřeknutí se hříchu.
2. Obřad svatého vína, ve kterém manželé společně pijí z jednoho poháru vína (nebo vinné šťávy) na znamení jejich vstupu do bezhříšného společenství s Bohem. Obřad se koná den před následujícím krokem.
3. Obřad svatého žehnání, ve kterém manželé složí navzájem sobě čtyři sliby a je jim žehnáno předsedajícím, jsou pokropeni vodou. Slib manželů se skládá ze čtyř částí. Slibuje se sexuální čistota a život pro druhého; respekt k příkladu Pravých rodičů, kteří vytvořili dokonalou a čistou rodinu; slib vychovávat děti v této tradici; a slib, že vytvoří ideální rodinu, která přispěje k míru celého světa.
4. Etapa oddělení, ve které manželé nesdílí manželské lože po dobu 40 a více dnů, než konzumují či znovu konzumují již před obřadem existující např. civilní manželství.
5. Obřad tří dnů, ve kterém manželé zahájí či znovuobnoví manželské sexuální soužití na znamení překonání prvotního hříchu Adama a Evy.

Obřady se konají od uzavření manželství reverendem Munem a jeho ženou 11. 4. 1960. Obřady se konají vždy hromadně a koordinovaně po celém světě.

Vedle toho je významným aktem v náboženské praxi slavení osmi svatých dnů, několika významných událostí, výročí a památek. Jsou to Boží den (leden), Narozeniny pravých rodičů (únor), Pravý den rodičů (duben), Pravý den všech věcí (červen), Den vyhlášení věčného Božího požehnání (červenec), Den vyhlášení království vesmírného sabatu rodičů na zemi i na nebi (srpen), Pravý den dětí (říjen), Den Základu sjednoceného národa nebe a země.

Důležité události připomínané v kalendáři jsou Den vítězství lásky, výročí založení Církve sjednocení, výročí svatby Pravých rodičů, Propuštění Muna z pracovního tábora v Hungnamu v Severní Koreji, Nanebevstoupení Munovy matky Čung-mo nim a mnohé další. Některé ze svátků jsou inspirovány biblickými zprávami: Velikonoce, Letnice, Slavnost stánků.

S činností Církve sjednocení je spojeno mnoho různých aktivit a organizací, které vykonávají jak neziskovou, tak podnikatelskou činnost. Církev řídí řadu nadací, ale také mnoho podniků po celém světě.

Symbolem hnutí je čtverec uprostřed kruhu, kruh přerušný na dvou místech. Uprostřed čtverce je další plný kruh, z něhož vychází dvanáct paprsků protínajících čtverec. Čtyři z nich, procházející vrcholy čtverce, dosahují až k vnějšímu kruhu.

Hnutí v naší zemi

Počátky hnutí v Československu spadají do roku 1968. První zahraniční misionáři však byli pronásledováni a také vězněni i s prvními konvertity. Členka církve slovenské národnosti Mária Živná zemřela 11. dubna 1974 ve vězení, údajně spáchala sebevraždu. Církví je považována za mučednici. Rozvoj církve nastal až po společenských změnách spojených s koncem roku 1989. Podle sčítání obyvatel z roku 2011 se k hnutí přihlásilo jen v ČR 65 obyvatel.

Hnutí Grálu

Základní uchopení

Hnutí Grálu čerpá z esoterické nauky O. E. Bernardta, částečně je inspirováno křesťanstvím. Je synkretickým náboženstvím. Jeho autor o něm řekl:

„Můj cíl je duchovního druhu! Nepřináším však nové náboženství, nechci založit novou církev, tím méně nějakou sektu, nýbrž dávám ve vší prostotě jasný obraz samočinného působení ve stvoření.“

Zakladatel Oskar Ernst Bernhardt a stručné dějiny hnutí

Oskar Ernst Bernhardt (18. dubna 1875 - 6. prosince 1941) pocházel v evangelické rodině žijící v Biskupicích (Bischofswerda) v Sasku. Jeho otec Theodor koželuh a hostinský na přání matky Emmy Theresy určil synovi životní dráhu obchodníka. Ten brzy opustil rodinu a usazuje se v Drážďanech, kde se oženil roku 1897. Jako obchodník cestoval od roku 1900 na Východ, pobýval také v New Yorku a v Londýně. Načerpané poznatky využil při psaní cestopisů, románů a divadelních her. Ve stejné době byl odsouzen (1901 a 1902) za majetkové přečiny k několika měsícům vězení.

Důležitý je jeho nucený pobyt na ostrově Man v době první světové války. Jako německý občan byl na cestě z New Yorku v roce 1915 internován britskými úřady. „Život v odloučenosti, který internace přinášela, měl za následek jeho vnitřní prohloubení“ napsal jeho životopisec Herberta Vollmanna. V té době zemřela také jeho matka na frontě padl jeho syn. Do poválečné bídy a nedůvěry v církev roku 1919 vhodně vstupuje jeho učení spojené s představou německého národa jako místa důležitých událostí v lidských dějinách.

Veřejně působí od roku 1923 (údajně od Velkého pátku toho roku), kdy prozřel a začal opublikovat ve svém nakladatelství v Heilbrunn v Horním Bavorsku pod názvem Gralsblatter. Přijímá pseudonym Abdruschin (zkomolenina z perštiny a arabštiny „Syn slunce“), který má odkazovat na jeho dřívější inkarnaci z dob Mojžíše. Rok na to se Bernhard rozvádí a znovu žení s Marií Kaufferovou (1887-1957). Nová rodina bydlela v lázních Heilbrunn v „Domě Grálu“, kde probíhaly Abdrušinovy přednášky a léčebná setkání s vkládáním rukou pořádané jeho ženou. Intenzívně a s velkým úspěchem publikuje. Vydává časopis Gralsblatter, později *Der Ruf* (Volání).

Roku 1928 zakládá osadu Grálu v tyrolském Vomperbergu, kde žije s rodinou a se svými přívrženci. Zde nadchází zenit jeho životního působení. Sám se 21. července 1929 prohlašuje za mesiáše, který nastupuje své poslání jako „Syn Člověka Imanuel“, který byl zaslíben.

Roku 1931 vychází pod názvem *Im Lichte der Wahrheit. Gralsbotschaft von Abdruschin. Grosse Aufgabe* (Ve světle Pravdy. Poselství Grálu od Abdruschina. Velké vydání), což je jeho nejrozsáhlejší a nejdůležitější dílo, ve kterém se v závěru písemně prohlašuje za Imanela, Syna člověka:

„Abdruschin dokončil nyní svoje poselství lidstvu. Po dokončení povstal v něm Bohem poslaný Syn Člověka IMANUEL, kterého sám Ježíš zaslíbil k soudu i ke spasení, když již staří proroci na něho poukazovali. Nosí znamení svého vznešeného poslání: Živoucí kříž Pravdy, zářící z něho, a Božskou holubici nad sebou, jako je nosil Syn Boží. Lidstvo, probud' se ze spánku svého ducha!“

V roce 1936 Bernhardt přesouvá po jistých finančních a justičních potížích vydávání svých knih do švýcarského Curychu a mění si pseudonym na Abd-ru-shin. Po německé okupaci Rakouska byl Bernhardt 12. března 1938 zatčen ve Vomperbergu, kde žil na zrekonstruované lovecké chatě, snad pro domnělou snahu Bernardta stát se vůdcem německého národa. Byl potenciálním konkurentem Adolfa Hitlera. Zemřel zde 6. prosince 1941.

Vdova Maria Bernhardtová (1887-1957) se zdárně vypořádala s krizí hnutí po smrti manžela. V roce 1954 předala vedení svému synu Alexandrovi, po jeho smrti se vedení ujala jeho starší sestra Irmgard Bernhardtové (1908-1990). V té době hnutí expanduje do celého světa (Severní i Jižní Amerika, Afrika, Austrálie). Nevyhnuly se mu však četné rozkoly a štěpení. Největším z nich bylo začátkem 60. let v brazilské větvi hnutí Grálu pod vedením Rakušanky Roselis von Sassové (1906-1997).

Nauka

Nauka hnutí je obsažena v knize *Poselství Grálu* (soubor 168 přednášek). Zde jsou definovány základní pravdy o otázkách života a uspořádání světa. Massimo Introvigne charakterizuje nauku jako: „komplikované esoterické dílo, které ve 168 přednáškách vysvětluje strukturu celého kosmu a zákonů, které ho řídí.“ Grál je zde popisován jako Hrad Grálu. Grál jako pohár zde reprezentuje přímé Boží světlo. Veškeré stvoření je považováno za výsledek Božích paprsků, které ve velké vzdálenosti za hranicí Grálu chladnou a stávají se méně božskými. Tím podle něj vznikají planety a celý vesmír se svým chladným prostorem mezi planetami. Zde je zřetelná podobnost se schématem vesmíru, který vytvořila zakladatelka theosofické společnosti Helena P. Blavatská (1831–1891). Paprsky tvoří nejprve sféry duchovní a později ty materiální. Nicméně síla božských paprsků zůstává ve všem stvoření. Země patří do materiální a nižší sféry, ale lidé na ní si uchovali duchovní jiskru, která jim může připomenout jejich božský původ. Kultivací vlastního duchovního života skrze řadu reinkarnací může člověk nakonec dosáhnout svého nebeského domova.

Tři zákony, které vládou vesmíru, jsou tyto: zákon tíže, přitažlivosti stejnorodého a zpětného působení. Kniha vysvětluje, jak má člověk žít, aby žil ve shodě s Boží vůlí.

Mileniální tendence jsou v hnutí spojeny s dvěma velkými motivy. Přesvědčení, že Imanuel (Abd-ru-shin) přijde na Zem v lidském těle podruhé a přesvědčení, že počátek tisícileté říše bude ohlášen přiletem velké komety.

Organizace

Centrum Mezinárodního Hnutí Grálu je rakouské město Schwaz nedaleko Vomperbergu. Ve většině evropských zemí existují, místní organizace, stejně tak i v USA, Africe, ale i v Rusku a jinde. Z pohledu práva šíří myšlenky O. E. Bernhardta německá Nadace Poselství Grálu (Stiftung Gralsbotschaft) se sídlem ve Stuttgartu. Celkový počet členů se odhaduje na cca 16000.

V ČR však hnutí není právnickou osobou, proto nemá ani oficiální sídlo. v Brně ale sídlí právnická osoba zastřešující činnost Hnutí Grálu – „Nadace Hnutí Grálu v České republice“. Nadace byla založena v roce 1992. Na několika místech má hnutí tzv. stánky Světla (Dům Hnutí Grálu v Karviné). Hnutí nechce být považováno za institucionalizované náboženství, neexistuje institut členství. Hnutí má asi 1500 stoupenců. Hnutí Grálu vydává pro širší veřejnost časopis *Svět Grálu*.

Hnutí Grálu se stalo inspirací pro NNH tzv. Imanuelitů, které založil v roce 1991 Jan Dietrich Dvorský (nar. 27. července 1965). Ten si po přečtení knižní produkce O. E. Bernhardta uvědomil, že je předpovězený mesiáš, Syn Člověka neboli Parsifal Imanuel. V současné době žije zakladatel opět v České republice i s rodinou působí především na internetu. Do zahraničí se ukryl před českou justicí.

Větší pozornosti se dostalo Hnutí Grálu s kauzou týraných dětí v Kuřimi u Brna. Po dlouhé diskuzi dospěli religionisté k nejasným závěrům, ve kterých tvrdí, že hnutí samotné není nebezpečné, ale někteří jeho jedinci být nebezpeční mohou.

Praxe

Společenský život se odehrává především ve stáncích Světla, kde se konají nedělní pobožnosti a třikrát do roka slavnosti Grálu: Slavnost svaté Holubice (Ducha Svatého), tato slavnost odkazuje na Letnice, 30. května; Slavnost Bílé lilie, 7. září s cílem usilovat v co nejširším smyslu o čistotu, jejímž symbolem je lilie. Poslední je slavnost Zářící hvězdy 29. prosince. Slavnost souvisí s Vánocemi a má připomenout nejen narození Ježíše (betlémská hvězda), ale také jeho poselství lásky a pravdy. Někdy se nazývá slavností Růže, symbol lásky.

Tyto tři hlavní slavnosti jsou rámovány přípravnou a závěrečnou slavností, konanou předcházejí či následující den. Muži nosí jako liturgický oděv černý oblek. Součástí každé ze tří hlavních slavností je svatá hostina. Přítomná je bohatá symbolická výzdoba různých a přesně stanovených barev. Slavnosti jsou neveřejné.

Hnutí také provádí iniciaci, žehná manželské svazky, již oddané manželské páry, žehná dětem všeho věku, provádí pohřební obřady a slaví hostinu. Ritus, kterým se otvírá přístup ke společnému náboženskému životu v hnutí Grálu, se nazývá zpečetění. Je chápán jako nová smlouva s Bohem, kterou Ježíš (Syn Boží) po dva tisíce let po svém ukřižování připravoval pro

Syna Člověka. O zpečetění může požádat pouze dospělý zájemce, který si je vědom závaznosti obřadu. Pokud místní kruh Grálu s žádostí o zpečetění souhlasí, zájemce je zpečetěn při některé slavnosti v Osadě Grálu na Vomperbergu. Existuje také několik míst mimo Evropu. Obřad provádí zpečetující učedník, který vodou označí konvertitu na čele znamením rovnoramenného kříže. Stejně jako při ostatních ritech hnutí Grálu jsou pronášena přesně stanovená slova, která nesmí být měněna. Symbolem iniciace je stříbrný rovnoramenný kříž v kruhu, který člen může nosit. Hnutí má bohatou hierarchii zasvěcení. Tento kříž je na nejnižším stupni. Nejvyšší stupeň je zlatý kříž, který začleňuje člověka do skupiny povoláním (144 tisíc, kteří „dospěli k poznání, že chtějí pomáhat při výstavbě říše Grálu na Zemi.“). To bývají nejčastěji zaměstnanci hnutí.

Dalšími svátostmi, tzv. úkony Grálu, jsou vedle zpečetění a povolávání také sňatek, požehnání již sezdaného manželství, požehnání nemluvněte (do 15 měsíců věku dítěte), požehnání dětí (od 4 do 14 let věku), svatá hostina (slavená u stolu chlebem a vínem), a pohřeb. Všechny úkony jsou prováděny pevně stanoveným způsobem bez odchylek, neboť každému detailu je přikládán hluboký duchovní význam.

Pobožnosti se konají každou neděli ve všech skupinách v chrámech i stáncích Světla, ale i v pronajatých místnostech. Program obsahuje poslech vážné hudby, četbu přednášky z Bernhardtova Poselství Grálu, modlitby ke Světlu. Pobožnosti neobsahují zpěvy ani kázání. Pobožnosti jsou také neveřejné.

Zdeněk Vojtíšek dodává, že „charakteristickým rysem hnutí Grálu je germanofilství jeho příslušníků. Je dáno jedinečným postavením, které německému jazyku přisoudil sám zakladatel Oskar Bernhardt. Podle něj je němčina tím jazykem, který byl připravován, aby se co možno nejčistěji zachvíval v prazákonech stvoření“, a tak byl „schopen nejsilněji přijmout sílu Světla a vést ji dále bez zkalení“.

Neexistují přesně definovaná pravidla chování, členové jsou vyzíváni ke sebezlepšení a zdokonalování.

Satanismus

Základní charakteristika

Satanismus je hnutí, u kterého nenajdeme zakladatele. Mnohotvárný proud satanismu existuje v malých skupinách především v západní společnosti žijící z dědictví křesťanství. Satan je postavou známou z Bible jako padlý anděl. Hebrejské slovo *satan* značí stejně jako řecké *diabolos* „ten, který vrhá proti sobě“ nebo také „žalobce“. Hnutí je charakteristické protestem a vzdorem proti téměř čemukoliv dobrému, negací dobra a egoismem. Neexistuje jedna nauka ani vyznání víry. Jediným snad jednotícím prvkem je postava biblického Satana.

Symbol

Symbyly hnutí jsou různé a vychází nejčastěji z židokřesťanské tradice: pentagram (obrácený špičkou dolů a s tváří kozla jako hříšného obětního zvířete), či tzv. bafomet, číslo 666 (z knihy Zjevení, kde je zřejmě gematrickou šifrou císaře Nerona), někdy také obrácený křesťanský kříž.

Dějiny

Dějiny satanismu jsou jen zlomkovité. Jako jistou podobu satanismu můžeme označit čarodějnické procesy v Evropě a v Americe. Také je známá praxe satanismu na dvoře Ludvíka XIV. Anglický Hellfire Club z 18. století, byl zase protestem proti puritánské společnosti.

Základní dělení satanistických směrů

V moderní době nacházíme satanismus trojího základního druhu, jenž se určuje podle cíle, proti kterému protestuje.

1. Náboženský satanismus protestuje proti židovsko-křesťanskému pojetí Boha a křesťanskému náboženství.
2. Morální ateismus, který protestuje proti morálce praktikované ve společnosti a založené na tomto náboženství.
3. Kulturní satanismus, který protestuje velmi všeobecně proti kulturním hodnotám křesťanské civilizace, zasahuje především dospívající mládež.

Náboženský – teistický – satanismus

Počátky tohoto satanismu nacházíme v 17. a 18. století na dvoře Ludvíka XIV. Satanistické aktivity jsou spojeny s postavou kartárky a čarodějnice Catherine Deshayesové (+1680), jejímiž klienty a klientkami byli i lidé z králova okolí. Rozsah náboženských praktik spadajících pod satanismus je velmi těžké doložit a kolující zprávy v románech a v médiích je jen stěží možné doložit. Přesto není možné teistický satanismus prohlásit za neexistující fenomén.

Mravní satanismus

Tato forma satanismu je spojena především s moderní dobou, s krizí moderního člověka a s otřesy, kterým je vystaven člověk 20. a 21. století. Logicky je tedy lépe zmaapována. Dominantním prvkem je zde potřeba negace, důraz na egoismus a smyslovost. Satanistovi tohoto ražení je podle tohoto morálního kodexu vše dovoleno, pokud bezdůvodně neškodí sobě nebo okolí. Satan je zde symbolem volnosti, ale také hybným faktorem v přírodě, a symbolem pokroku.

Aleister Crowley

Počátky moderního satanismu morálního a snad i teistického ražení je možné spojit s postavou Angličana Aleistera Crowleyho (1875 - 1947), který byl básníkem a spisovatelem. Publikoval několik knih s okultní tematikou. Sám se prohlásil za Anitkrista a Velkou šelmu 666. Jeho učení vystihuje věta: „Dělej, co chceš; to je celý zákon.“ Satan je zde uctíván jako osoba, s mírnými odchylkami v jednotlivých větvích satanismu, a jsou zde vykonávány rituály imitující (karikující) křesťanské tradice.

Ordo Templi Orientis vznikl roku 1885 jako klášter pod vedením Carla Kellnera a Theodora Reusse. Inspiraci při vytváření magicko-náboženských praktik našel ve Svobodném zednářství. Velmistrem a jednou z hlavních postav hnutí byl Aleister Crowley. Sepsal pro řád nejdůležitější knihou *Liber AL vel Legis – Knihu zákona*. Řád byl zaměřen především na sexuální magii. Do dnes existuje složitá hierarchie řádu, který se věnuje především tantrismu a thelémské magii vytvořené A. Crowleyim. Od satanismu se však později řád odklonil.

Crowley se hlásil nejen ke Svobodnému zednářství, OTO a Řádu Zlatého úsvitu, ale zakládal také vlastní organizace jako *Aegentinum Astrum* (AA, Stříbrná hvězda) 1907. Roku 1920 založil na Sicílii *Posvátné opatství thelémských mysterií*, které shrnuje právě ve větě „Dělej si, co chceš, je jediným zákonem“. Po celý život se věnoval magickým rituálům a vyvolávání démonů. Od roku 1912 do r. 1944 pracoval průběžně na systému karet tarot: Ten je do dnes nejpoužívanějším systémem výkladu a slouží také v tzv. hermetismu.

Aleister Crowley zemřel 1. prosince 1947 na selhání srdeční činnosti a chronické astma v rodné Anglii. Jeho ostatky jsou uloženy v USA.

Anton Shandor LaVey

Zřetelně spojil tuto specifickou mravnost s postavou Satana až Anton Shandor LaVey (1930-1997).

„Satanismus je nepokrytě egocentrická, brutální filozofie. Je založena na přesvědčení, že lidské bytosti jsou v podstatě sobecká, násilnická stvoření, že život je přirozená selekce a že přežijí pouze silní a Zemí ovládnou ti, kteří bojují, aby zvítězili v nekonečné soutěži, jaká existuje v každé džungli - včetně urbanizované společnosti.“ (*Satanská bible*, Úvod)

Jako počátek moderního satanismu morálního protestu je proto možné považovat Antona Szandora LaVeye, který je autorem *Satanské bible* (1969). Od roku 1991 je i v češtině a je volně dostupná i na internetu. Především tato kniha mu získala velkou popularitu. Při vytváření základů své nauky se inspiroval nihilismem a sociálním darwinismem. Satan je v jeho směru pouhým symbolem sloužícím k sebeuspokojení vlastního egoismu a hedonismu. Satan tedy není konkrétní osobou. Nauku proto nazýval egoteismem. Lavey prožil dětství v USA v rusko-ukrajinské rodině a vykazoval hudební nadání. V dospělosti se rozhodl promýšlet a rozvíjet negativní a zlé stránky člověka. Vedle publikace *Satanské bible* bylo druhým velmi medializovaným krokem Lavey založení Církve satanovy (Church of Satan) v San Francisku v USA o Valpružině noci, 30. dubna 1966. Jím pořádané teatrální a okázalé obřady v jeho vlastním domě mu pak zajišťovali dlouhodobou popularitu a zájem veřejnosti.

Pobočka církve je i v České společnosti, a to od roku 1991. Její zakladatel, kapelník brněnské hudební skupiny Root, Jiří Valtr (1952) vulgo Big Boss tvrdí, že tak učinil se souhlasem sanfranciské centrály. Dnes vede církev tzv. Rada třinácti. Na původní brněnskou církev navazuje pražský První Česko-Slovenský Chrám Církve Satanovy. Církev se otevřeně hlásí k odkazu A. Sh. LaVeye a mediálně, nikoliv oficiálně, ji prezentuje Pavel Brndiar.

Josef Novotný je pak postavou, která se v České republice věnuje vydávání knih o satanismu a magii, v roce 2001 inicioval založení Dokumentačního centra českého hermetismu.

Satanismus měl velký vliv především ve Spojených státech amerických, a to jak na jedince, tak i na určité kulturní kruhy. Nešťastně dopadly aktivity inspirované satanistickým prostředím v podání Charlese Mansona, který v roce 1969 spolu se svými následovníky provedl rituální vraždu sedmi lidí. Jím formovaná skupina Rodina Charlese Mansona (1967-1969) jednala pod vlivem jeho ideologie a psychotropních látek.

Kulturní satanismus

Zájem veřejnosti o teistický a morální satanismus se postupně vytratil a již v druhé polovině 20. století se projevuje především v kulturní oblasti. Jednak vznikem mnoha filmů s tematikou příchodu Satana na svět, posedlosti a vymítání – Rosemary má děťátko (1967), Vymítač ďábla (1973), Přichází Satan (1976) nebo pozdějších jako je Angel Heart (1987). V nejnovějších produktech zábavního průmyslu mívá Satan často až komické rysy, například v seriálech *The Simpsons* a *South Park*. Největší vliv na rozvoj této kultury měl hudební průmysl. Nejsilnější vliv je znatelný v metalové a hard rockové hudbě. Skupiny jako Slayer nebo Black Sabbath, ale i Guns'n'Roses, se v některých svých textech věnují tématice satanismu. U první z nich se jedná o téměř programové zaměření. V mnoha případech se však jedná o stylizaci a snahu zaujmout provokativním postojem. Kulturní satanismus se nejčastěji projevuje

postojem odporu vůči stávající kultuře a jejím hodnotám, který se v praxi projevuje vandalismem, ve výjimečných případech i kriminálními činy. V oblasti literární jmenujme alespoň Markýze de Sade, který ve svých dílech o satanismu a s tím spojené morálce pojednával. Slavný básník Charles Baudelair do zcela vynikajících *Květů zla* zahrnul i Litanie k Satanovi. Z našich domácích autorů jmenujme Stanislava Kostku Neumanna, který se k satanismu otevřeně hlásil.

Zhodnocení závěrem

Nebezpečí satanismu je dvojitý: pro osobní vývoj jedince a na společenské úrovni. Vytváření negující satanistické identity jsou v člověku vytvářen zvyk ke zlému a negujícímu postoji a tím může dojít ke vztahové izolaci jedince od společnosti. Pro společnost nastává nebezpečí v okamžiku, kdy se stylizace často nedoslýchavých jedinců stane životním stylem spojeným s cílenými útoky na kulturní prostředí a hodnoty společnosti. Počet příznivců není možno odhadnout.

Bahá'í víra

Základní charakteristika

Víra Bahá'í je považována za poslední nezávislé světové monoteistické náboženství, které ve své nauce navazuje na biblickou tradici a silně se inspirovalo v šíitském islámu. Zakladatelem je Bahá'u'lláh (česky Sláva Boží, 1817-1892). V současné době se k víře hlásí cca 6 milionů věřících, v ČR je to asi několik desítek. Společenství je pronásledováno především v tradičně muslimských zemích: Egypt, Írán.

Zakladatel a nástin dějin

Bahá u alláh (vlastním jménem Mírzá Husajn 'Alí Núrí, 1817–1892) je zakladatelem náboženství a je považován za posledního z řady Božích poslů (Abrahám, Mojžíš, Buddha, Kršna, Zarathuštra, Ježíš Kristus, Mohamed).

Ale již roku 1844 začal jistý kupec z perského Šírázu jménem Sajjid Alí Muhammad (1819–1850) začal hlásat příchod Božího Projevu (Bahá-u-alláh), na který čekají všechna světová náboženství. Přijal titul Báb (brána), protože skrze něj jako skrze bránu se má ukázat onen posel. Pro toto učení vycházející z šíitského islámu byl vězněn a později popraven zastřelením perskými úřady v roce 1850 v Tabrízu.

Jako Bahá'u'lláh, a tedy jako zakladatel víry Bahá'í, se označil Mírzá Husajn, který právě jeho příchod všichni očekávají. Učinil tak ve vyhnanství v roce 1863 v iráckém Bagdádu. Cílem jeho hlásání mělo být dovést lidstvo na další úroveň jeho postupného vývoje: dokonalá jednota rasová, národní, etnická, jazyková, vzdělávací. Mírzá se narodil v roce 1817 v perském hlavním městě Teheránu do rodiny vezíra (ministra) na šáhově dvoře. Ani Bahá'u'lláh nebyl přijat místními úřady a celý život byl pronásledován. Zemřel v roce 1892 v Izraeli v Bahdží nedaleko Akká, kde je také pohřben. Dnes je místo cílem mnoha poutí a také *qiblou* (modlitebním směrem) bahá'í věřícím.

Až jeho nejstarší syn Abdu-l-bahá (1844-1921) ustanovený otcem za hlavu společnosti rozšířil jeho učení do světa, zvláště po Severní Americe a Evropě. Byl známý svou dobročinností a ctnostným životem.

Zakladatelův pravnuk Shoghi Effendi pokračoval ve vedení společnosti a přispěl významně k vystavění systému Bahá'í správy, kde jsou pravidelně a demokraticky voleny vedoucí instituce. Tím byly odstraněny překážky vývoje společnosti: autoritativní interpretace Písma (magisterium) a vůdčí role jedince (kněz, biskup, právník, kazatel)

Posvátné texty

Autory posvátných textů jsou Báb a Bahá'u'lláh. Věřícími jsou jejich knihy považovány za zjevené. Posvátných textů je celá řada, ale ústřední úlohu hraje *Kitáb-i-Aqdas* (Nejsvětější kniha) Bahá-u-alláha, který sám napsal několik desítek knih. Obsahuje základní naukové prvky této teologie a také právní rámec

hnutí. Neméně významná je jeho kniha *Kitáb-i-Íqán* (Kniha jistoty), kde je formulována nejedna pravda víry Bahá'í v kontextu dalších projevů Božích. Dalšími knihami jsou *Džaváhiru'l-Asrár* (Drahokam božích tajemství) a *Haft vádí* (Kniha sedmi údolí) a *Chahar vádí* (Kniha čtyř údolí). Jeho knihy jsou psány zvláštní směsí arabsko-perského jazyka a dnes jsou překládány do mnoha světových jazyků. Spisy jeho následovníků ve vedení společnosti se soustředí na interpretaci a kontextualizaci jeho učení a nejsou považovány za posvátné.

Nauka

„Lidstvo bylo stvořeno jedním Bohem a je součástí jedné lidské rodiny.“ (Bahá-u-alláh)

Principy nauky je možné shrnout do těchto bodů:

1. Bůh je jeden
2. je jedno náboženství
3. je jedno lidstvo
4. je třeba odstranit předsudky
5. je třeba odstranit extrémní bohatství a extrémní chudobu
6. je třeba prosadit rovnost mužů a žen
7. je třeba dosáhnout harmonie mezi vědou a náboženstvím
8. je třeba prosadit nezávislé hledání pravdy
9. je třeba prosadit světový mír
10. je třeba prosadit jeden pomocný světový jazyk
11. je třeba prosadit všeobecného povinného vzdělání.

Bůh je v této nauce vnímán jako stvořitelská a myslící Příčina, kterou z náboženských důvodů označují věřící jako Bůh. Příčina je pro člověka zcela nepoznatelná a naprosto nepopsatelná, proto může mít různá jména. Tato Příčina vložila do stvoření jistý úmysl a dala mu jistý cíl. Příčina potom posílá na svět posly, kteří lidstvu pomáhají pochopit tento záměr. Bahá'í víra nazývá posly Božími projevy, kteří jsou dokonalým odrazem podoby Stvořitele. Poselství se v různých dějinných obdobích lišila podle potřeby lidstva, aby bylo schopno mu správně porozumět. Projevy se liší také podle míry zjevení, která jim byla svěřena, tím se vysvětluje rozdílnost nauky jednotlivých náboženství.

Boží projevy existují na světě již od jeho stvoření a proces bude pokračovat na vždy. V řadě projevů pojmenovává tato víra osoby: Adamův semitský cyklus, který pokračuje přes Abraháma, Mojžíše, Ježíše, Mohameda až k Bábovi, který cyklus ukončil a ohlásil příchodu Bahá-u-lláha, který je počátkem cyklu nového. Jiné projevy jsou nalezeny v Indické árijské tradici: Kršna, Zarathuštra, Buddha.

Hlavním cílem poslů je sjednocovat lidstvo do stále intenzivnějších společenství. Nejvyšší podobu přináší právě Bahá'u'lláh, který hlásá celosvětovou jednotu lidstva, při zachování principu jednoty v různosti, která nebude směřovat k uniformitě. Jednotlivé jazyky, kultury, společnosti budou

zachovány, ale zároveň budou spojeny v jedné světové organizaci. Proto se ve výše zmíněných principech nauky této víry ozývá důraz na jednotu.

Náboženská praxe

„Smyslem života věřících je poznat Boha a uctívat jej, získávat ctnostnou povahu, zasazovat se o jednotu lidstva a přispívat k neustále se rozvíjející civilizaci.“ (Bahá-u-alláh)

Cílem nauky Bahá'í v osobním životě je implementovat seslanou nauku obsaženou ve zjevených knihách do života jedince, aby tak došlo k harmonizaci hmotné a duchovní složky člověka. Skutečná podstat je duchovní, tělesná stránka lidské existence je nástrojem k dosažení dokonalosti. Nejdůležitějšími nástroji k dosažení dokonalosti jsou modlitba a půst.

Po smrti pak věřící odejdou do vyššího světa, kde budou žít duchovním životem. Na zemi žije člověk prenatálním vývojem, který končí smrtí. Důraz je kladen na princip neustálé evoluce.

Kalendář tohoto náboženství je organizován do 19 měsíců po 19 dnech (361 dnů). Zbývající dny Ajjám-i-há (Dny Boží Podstaty) se obvykle považují za dny zasvěcené oslavě a dobročinnosti. Jména měsíců jsou odvozena od různých jmen božích. Kalendářní rok začíná 21. březem. Páteří roku jsou devatenácté dny každého měsíce, ve kterých probíhají modlitební setkání spojená s četbou posvátných textů. V těchto dnech se společnosti věnují organizačním záležitostem. Z 11 hlavních svátků roku je 9 svátků spojeno se zákazem práce. Svátky připomínají narozeniny či úmrtí hlavních postav, dále nový rok, začátek postního měsíce apod.

Symbolika čísel je pro tuto víru důležitá. Především devítka je pro věřící symbolem jednoty, protože obsahuje všechna ostatní čísla. Devět je také stěn v Baháí chrámech a v každé stěně jsou dveře, devět je manifestací Příčiny v dějinách atd.

Všední život věřících je doprovázen soukromou modlitbou, kterou mohou sdílet s druhými při různých příležitostech či za účelem posily. Běžná modlitba není přesně definována co do formy. Denní modlitba (krátká, střední a dlouhá) již má pevný řád, protože je považována za audienci u Stvořitele. Před modlitbou se vykonává rituální očista vodou (tvář a ruce) a modlí se čelem k Akká (*qibla*). Krátká denní modlitba se přednáší jednou denně od 12:00 do 14:00. Texty formuloval zakladatel. Střední modlitba se přednáší třikrát denně (ráno, v poledne a večer). Dlouhá denní modlitba se přednáší jednou denně v době od 12:00 do 12:00 následujícího dne.

Půst je podobně jako v islámu shrnut do jednoho postního měsíce 'Alá', který je posledním 19. měsícem kalendáře (2. - 21. březem, tedy 19. dnů). Věřící v této době stejně jako muslimové v době ramadánu během dne od východu slunce do západu nejí a nepijí. Cílem a záměrem půstu je fyzická očista naší hmotné schránky, která symbolizuje podstatnější očistu duchovní, ale

v neposlední řadě také představuje praktickou zkoušku ochoty věřících obětovat Bohu něco z mnoha světských radostí, byť jen během velmi krátkého období.

„Práce, která je vykonaná v duchu služby, je formou uctívání.“ (Bahá u alláh)

Praxe bahá'í věřících není nijak přísná, snad jen s výjimkou zákazu požívání alkoholu a jiných omamných látek. Pouze z léčebných důvodů může z rukou lékaře přijmout věřící danou látku (např. opiát) jako lék. Zcela je odmítnut asketismus, mnišství, ale naopak se klade důraz na občasnou angažovanost věřících, a to vzděláváním dětí i dospělých, prací ve zdravotnictví, státní správě atd. V rámci mezinárodních aktivit se Bahá'í snaží o vytvoření světa jako společného domova všech ras, kultur a národů: „Země je jediným domovem a lidstvo jeho obyvateli.“ (Bahá u alláh)

Správa společnosti

Správa probíhá na místní, národní a celosvětové úrovni, a to skrze demokraticky a pravidelně volená představenstva. Na místní a národní úrovni probíhají volby každý rok, na mezinárodní každých 5 let, kdy je všemi věřícími volen Světový dům spravedlnosti se sídlem v Haifě, v Izraeli. Volené instituce dohlíží na praktické a administrativní záležitosti místních a národních společenství (svatby, pohřby, oslavy, vnější vztahy). Do duchovního života věřících zasahovat nesmí, pokud jejich jednání není na škodu společnosti v očích veřejnosti.

Bahá'í v České republice

Kořeny tohoto hnutí v naší zemi spadají do počátku 20. století. Jedním z prvních věřících byl Miloš Svatopluk Wurm. Po druhé světové válce došlo ke krátkému oživení, které však ukončil komunistický režim. Po roce 1989 došlo k opětovnému rozvoji společnosti a vzniku místních center s duchovní správou. Nejvyšší správní orgán na národní úrovni Národní duchovní rada Československa pracuje od 27. dubna 1991, kdy proběhly volby. Sídlo Bahá'í společenství ČR je v Lucemburské ulici č. 33, Praha 3.

Guru Šrí Činmoj (Sri Chinmoy Centra)

Základní charakteristika

Šrí Činmoj je náboženským vůdcem toho typu, který své stoupence udivuje nejen náboženskými, ale i svými nenáboženskými výkony. Zaměřuje se na rozvoj vnitřních schopností člověka a skrze vedení, přísnou praxi, meditace a studium stimuluje své žáky k podávání neobvyklých výkonů. Nauka je inspirována indickými filosofiemi se zaměřením na cestu činů (*karmamárga*).

Guru : život a dílo

Celým jménem je guru označován jako Šrí Činmoj Kumar Ghoš (1931 - 2007) a pochází z dnešního Bangladéše. Šrí je později dodaný čestný titul k jeho rodnému jménu, pochází ze sanskrtu a je užíván pro božstva a znamená pán, svatý.

Šrí Činmoj odkazuje ve svém učení na svého učitele, indického guru, jogína, filosofa a mistra Šrí Aurobinda (†1950). V jeho ášramu žil po osíření i se svými bratry již od 12 let. Šrí Aurobindo je znám pro svoji snahu o vytvoření syntézy východní a západní filosofie. Jeho nauka je silně motivována evoluční teorií a domníval se, že člověk je předurčen k vývoji od lidského stádia k božskému. Byl snad prvním Indem, který vytvořil ucelený filosofický systém psaný v angličtině. Tedy systém určený pro celosvětové obecenstvo s misijním potenciálem. Jeho psaná tvorba byla obrovská, stejně jako je rozsáhlá písemná tvorba Šrí Činmoje. Jeho schopnosti psát byly zřejmě již od mládí a zdokonalily se v letech 1955-1963, kdy byl osobním tajemníkem Nolini Kanta Gupty. Při překládání jeho textů do angličtiny získal přehled v indické a světové literatuře. V té době začal psát i své vlastní články a poezii (bengálsky i anglicky).

Šrí Činmoj začal až dlouho po mistrově smrti v roce 1964 ve Spojených státech amerických pracovat jako státní úředník. Později začal pod patronací indického konzulátu v USA hlásat systém postavený na několika principech: hatha jóga, spiritualita bhakti, meditace, jasně formulovaná etika. V roce 1967 podává 'výpověď' na konzulátu a věnuje se již jen přednáškám, meditacím a publikování. Napsal značné množství knih, básní, vytvořil mnoho kreseb, maleb, písní, divadelních her. Ve svém hnutí klade důraz hlavně na meditaci a správný životní styl. Guru zemřel ve své době v Queensu v New Yorku.

Nauka

I Šrí Činmoj je inspirován myšlenkou evoluce člověka. Jeho příspěvek k nauce svého mistra spočívá ve snaze urychlit tento růst, a to jím samotným vypracovanými metodami. S tímto poselstvím cestoval po světě, kázal a úspěšně získával posluchače a stoupence. Myslel si, že vývoj je možné urychlit božskou láskou (sebeobětování a sebepřekonání), oddaností (výraz božské lásky v praxi) a odevzdaností (spojení svých konečných schopností s nekonečným a božským).

Byl přesvědčen, že zvláště meditace může přivést člověka do světla, do vyšší reality a přímo k božskému zdroji všeho. Jeho nauka se odvíjela od myšlenky, že všichni lidé jsou povoláni a tedy hledají pravý a původní zdroj svého života a sjednocení s božským. On sám byl považován svými následovníky za muže božského charakteru, a to především pro výkony, které dosahoval na poli duchovního růstu, umění či sportu. Respektive pro výkony, o který se tvrdilo, že jich dosáhl. Jeho stoupenci jej označovali za božského, vtělené božstvo, avatár – tedy prvního, který dosáhl dokonalosti meditací a přísnou praxí života.

Šrí Činmoj vytvořil systém dvojí úcty. Jedna úcty ke guru, skrze kterou především dosáhne žák božského. Milosrdenstvím guruovým je člověk spasen za službu tomuto mistrovi. Zároveň tak žák žije v úctě k Bohu, který se v mistrovi manifestuje. Guru Šrí Činmoj v tomto směru nerozlišoval mezi různými postavami náboženských dějin a všem projevoval značnou náboženskou úctu: Buddha, Mohammed, Krišna, Buddha apod. Božské je zde zastřešujícím pojmem pro mnoho pojmů známých z dějin náboženství. Tato otevřenost či synkretismus byl velmi sympatickým momentem pro mnoho západních posluchačů. Znamé jsou i jeho snahy o setkávání náboženství, které odůvodňuje existencí pouze jediného pravého náboženství charakteristickým láskou k Bohu.

„Narodil jsem se v hinduistické rodině, ale nyní je mým jediným náboženstvím láska k Bohu a služba Bohu. Láska k Bohu zahrnuje všechna náboženství: křesťanství, hinduismus, buddhismus, judaismus, islám a ostatní. Narodil jsem se jako hinduista, ale jsem milovník Boha a miluji všechna náboženství a všechna je považuji za svá vlastní.“ (Šrí Činmoj)

Praxe

V praxi Šrí Činmoj odmítá přísný asketismus a snaží se formulovat střední cestu, která by vedla k odmítnutí negativních kvalit života a rozvíjení kvalit dobrých. Jeho žáci jsou vegetariáni, nesmí užívat drogy včetně alkoholu a vedou život v celibátu. Najít si životního partnera po vstupu již není možné. Výjimkou jsou ti, kteří konvertovali již ve stavu manželském – i těm je doporučován celibát. Lásku mají konvertité projevovat pouze svému guru.

Jeho stoupenci vytváří uzavřené komunity, ve kterých žijí přísně stanovený režim dne. Mnozí však žijí v civilním životě a komunitního života se neúčastní. Ostatní pracující ve firmách patřících tomuto hnutí jsou pod dohledem svého učitele. Společný program začíná brzy ráno, cca v 6:00 společnou meditací (muži v bílém, ženy v sáří) následovanou asi hodinovým opakováním písní a manter z produkce Šrí Činmoje. Tomu však předchází povinná ranní hygiena – očista a sprchování. Po meditaci následuje ranní běh a další cviky. Celý den je strávený v pracovním nasazení, kdy veškerou svoji aktivitu věnují členové ve prospěch společnosti. U nás je to např. společnost

Madal Bal, která prodává železářské zboží, vegetariánské potraviny, vydává i prodává knihy Šrí Činmoje, organizuje přednášky a vykonává další aktivity. Po práci následuje společná odpolední meditace a večery jsou věnovány misijním činnostem. Být dokonalým členem však vyžaduje myslet na mistra a meditoval i v době pracovního nasazení – tím se tedy člověk více stává součástí nauky.

Neustálou organizací času, důrazem na meditaci spojenou s pohledem na fotografii mistra a opakováním jeho slov je konvertita zbaven prostoru a času pro reflexi své situace.

Typické pro žáky tohoto mistra je organizovaná účast na dlouhých vytrvalostních závodech v běhu. Mnozí jsou tak silně motivováni, že uběhnou závod i bez dlouhodobějšího tréninku. Konvertité často málo spí a snaží se vydávat stále větší a větší výkony, aby udivili svého mistra a zalíbili se mu. Sám Šrí Činmoje se prezentoval jako dokonalý sportovec. Již v roce 1976 inicioval první běh míru a v roce 1986 inicioval světový běh Šrí Činmoje za světový mír – Světový běh harmonie, který dosáhl velkého úspěchu a do dnes se ho zúčastnilo více než milion běžců. Ti si navzájem předávajících hořící pochodeň. Ve stejné době byly americkou veřejností zpochybňovány výkony tohoto guru. Sám o sobě tvrdil, že zvedne slona, fotbalový tým, automobil apod. Jeho mírové aktivity však byly mnohem populárnější. Proto také Šrí Činmoje konal téměř čtyřicet let dvakrát do týdne meditace v centrále Spojených národů v New Yorku. Úspěšně pořádal celosvětově známé mírové koncerty – ač podle odborníků nevalné kvality.

Práce pro gurua je vykonávána zdarma, žáci jsou vybízeni, aby předávali znalosti dál také zdarma, podobně jako bez nároku na honorář pracoval i Šrí Činmoje.

Organizace

Šrí Činmoje zakládal již za svého života po celém světě centra, ve kterých se sdružovali jeho žáci. do své smrti založil nejméně osmdesát takových center a osobně vybral a jmenoval její vůdce. Světová centrála se nachází v New Yorku. Dnes se členská základna odhaduje celosvětově asi na 5-7 tisíc, ale příznivců a sympatizantů je mnohem více. V České republice jsou centra v Praze, Brně, Zlíně, Ostravě, Liberci a Českých Budějovicích.

Nová Akropolis

Základní charakteristika

Nová Akropolis působí na veřejnosti nikoliv jako náboženská společnost, ale jako kulturní asociace, která seznamuje zájemce s náboženským a filosofickým dědictvím lidstva. Je typickým představitelem nové náboženské pedagogiky 20. a 21. století. Ideové a naukové kořeny pochází z theosofie. Cílem je skrze duchovní evoluci dosáhnout vyšší lidské rasy.

Zakladatel a stručné dějiny

Zakladatelem Kulturní Asociaci Nová Akropolis je Jorge Angel Livraga Rizzi (1930-1991), argentinský profesor dějin umění a filozofie v Buenos Aires.

Livragovi zemřel otec, když mu bylo 15. Prožil hlubokou životní krizi a skrze učitele angličtiny se začal v padesátých letech zajímat o argentinskou Teosofickou společnost. Stává se uznávaným charismatickým učitelem a přednášejícím. V roce 1956 zakládá časopis Estudios Teosóficos a o rok později Novou Akropolis. Asociace byla zřízena za cílem propagace filosofie, a to v duchu klasické Platonovy akademie. Od této doby začíná zakládat další centra Nové Akropolis v Jižní Americe (Uruguay, Chile, Peru, Brazílie, Bolívie) a především pracuje na studijních manuálech pro posluchače jeho sedmidílných kurzů. V roce 1972 se stěhuje do Španělska, aby založil Novou Akropolis také v Evropě. Zakladateli se stávají jeho dva žáci z Argentiny Delia Steinberg Guzmanová a Fernand Schwarz. První centra jsou ve Španělsku a ve Francii, ale dnes jsou v mnoha dalších. Aktuálně je založeno více než padesát poboček v Americe, Asii a Evropě. Již roku 1981 se národní asociace spojily do Mezinárodní organizace Nová Akropolis se sídlem v Bruselu.

Livraga byl celoživotně plodným autorem filozofických esejů, odborných knih, básní a románů. Za některá svá díla dostal i významná ocenění. Po Livragově smrti v Madridu ve Španělsku se prezidentkou Nové Akropolis stala Della Steinberg Guzmanová.

Nauka

Zakladatel hnutí uložil Nové Akropolis cíl probudit v lidech globální vizi univerzálního bratrství a rozvíjení kreativity, a to prostřednictvím srovnávacího studia věd, umění, náboženství a filozofie. Do dnes se Nová Akropolis prezentuje jako kulturní asociace s bohatou nabídkou tzv. vzdělávacích kurzů.

Livraga ve svém učení navazuje především na H. P. Blavatskou (1831-1891) a některé další esoterní tradice. Pro Novou Akropolis je typická otevřenost pro různé filozofické a náboženské směry a široký výběr témat vzdělávání. To ovšem není pro důraz na svobodné myšlení, ale pro šíři koncepce H. P. Blavatské (1831-1891), na jejímž díle Livraga (a po něm též Nová Akropolis) své učení zjevně zakládá. Livraga jí podobně jako jiní její obdivovatelé přisuzuje až nadlidské rysy.

Programem Teosofické společnosti bylo studium starověkých náboženství, filosofí a věd, a snaha odhalovat a rozvíjet božské psychické síly uvnitř člověka a vytvářet univerzální lidské bratrstvo. Z počátku theosofové tvrdili, že člověk má astrální tělo a je starší než veškeré živé organismy. Člověk se ukázal v dějinách v sedmi různých rasách a duchovně se vyvíjí od nižších vrstev k vyšším rasám, a to skrze reinkarnace. Mnohé „rasistické“ myšlenky teosofie odrazily i v německém nacismu a fašismu, a to skrze v Německu populární Steinerovu antroposofii.

Podle Blavatské a později také podle Livragova názoru je vesmír živou bytostí a všichni lidé jsou součástí Božské Mysli. Během dlouhé řady převtělení (reinkarnací) by měl člověk tuto skutečnost poznat a jednat podle ní. Podle vyjádření Blavatské se předpokládá pozitivní a tedy vzestupný vývoj jednotlivých lidských duší i lidstva jako celku, ale doba naplnění se počítá v řádu milionů let. I přes tento dějinný optimismus nahlíží Livraga i jeho následovníci současnou situaci jako velmi zlou. Hovoří se především o mravní krizi, která se stále prohlubuje.

Proto jako jedinou naději pro lidstvo vidí Akropolitánský Ideál Nového Člověka, který napraví vše, co se nyní nachází v beznadějném úpadku: vědu, umění, pedagogiku, náboženství atd. Tento Nový Člověk má podle jeho slov „poznat svou Božskou Esenci“ a na základě tohoto poznání začít jednat a měnit svět. Tak může být lidstvo díky společnosti Nová Akropolis osvobozeno z úpadku a může dosáhnout vyššího stupně ve svém vývoji. Pro ilustraci uveďme citát:

„Je očividné, že v krizi našeho světa musíme navrhnout Nový a Lepší Svět. Když říkáme 'nový', nechceme naznačovat, že tato hodnoty neexistovaly dříve, někdy jindy, nýbrž, že je dnes málo těch, kteří se je odváží žít. Když říkáme 'lepší', není to proto, že by dnes neexistovalo nic dobrého, nýbrž proto, že dokonce i to, co je dobré, musí být zdokonalované. Avšak tento Nový a Lepší Svět se nemůže vybudovat bez Nového Člověka, který bude jeho esenciální buňkou. Sníme o Novém Člověku jako o autentickém Nadčlověku, jako o tom, který překonal lidská ohraničení a dosáhl přímého kontaktu s tím, co je božské.“
Guzmánová, Delia S. Základy Akropolitánského Ideálu, str. 39-40.

K tomuto cíli směřují aktivity Nové Akropolis pro veřejnost. Především přednášky (např. Filosofie a krize hodnot) a přednáškové cykly (kurs srovnávací filosofie Východu a Západu, cyklus Průkopníci svobodného myšlení apod.). Základní program studia je celosvětově stejný, koncepce se skládá z několika stupňů. Absolvování prvního je podmínkou členství. První stupeň (úvodní kurs) je složen takto:

Moudrost Východu a filosofie Západu:

1. Člověk a vesmír
2. Tisíciletá Indie
3. Záhady Tibetu
4. Buddhistická filosofie
5. Dálný Východ
6. Egypt
7. Sokrates: jak se stát filosofem
8. Platon: filosof idealismu
9. Praktická filosofie
10. Moudrost Říma
11. Neoplatonikové
12. Starodávnost lidstva
13. Člověk a jeho cykly
14. Nadčasová filosofie a její projevy

Další stupně obsahují kurzy: Psychologie; Úvod do moudrosti Východu; Teologický symbolismus; Rétorika (tři stupně); Dějiny filosofie (čtyři stupně); Srovnávací náboženství; Filosofie vědy; Metafyzická estetika; Antropogeneze; Kosmogeneze; Astrologie; atd.

Jen stěží je možné rozeznat v aktivitách Nové Akropolis esoterickou školu s definovanou naukou, náboženským jazykem a jasně stanovenou hierarchií, a nikoliv s kulturní asociací, jak je Nová Akropolis prezentována na veřejnosti a registrována u státních orgánů. Kulturní asociace je však Nová Akropolis je náborovou organizací pro skrytou esoterickou společnost úzce spojenou theosofickou naukou.

Společnost klade důraz na dialektiku my a oni, pouze v Nově Akropolis je možné dosáhnout ideálu nového člověka. Akademičtí filosofové jsou pouze teoretici, členové Nové Akropolis jsou pravými filosofy. Přednášky proslovují pouze členové společnosti, kteří prošli vzdělávacími kurzy a znají vnitřní literaturu Nové Akropolis, v drtivé většině případů nejsou v oboru vzdělání. Výlučnost poznání je zdůrazněna životem pro ideál nového člověka. V průběhu přednášek není přípustná diskuze a vše musí být přijímáno s neoddiskutovatelnou autoritou.

Problematické je užívání pojmu očišťování mozku (nikoliv vymývání mozku!), které vede k prožívání akropolitánského ideálu. Společnost se k pojmu hlásí a prosazuje ho jako metu. Novicové jsou vedeni k rozchodu s nečleny (přátelé, rodina) a navázání výlučných vztahů se společností. Projevuje se to i ve způsobech chování, užívání jazyka a oblékání. Je třeba dodat, že ačkoliv je vstup do společnosti často spojován s manipulací, rozchod s kulturní asociací není nijak konfliktní.

Důležitá je role esoteriky a utajování. Nejdůležitější literatura Nové Akropolis je přístupná pouze prověřeným členům. Na veřejnost se nedostane ani základní publikace *Základy Akropolitánského Ideálu* psaná Livragou a jeho

nástupnicí Guzmánovou. Další literatura *Příručka vůdce* (hierarchie učitelů a žáků Nové Akropolis), *Politický ideál* (o uspořádání společnosti) bude podle Livragy snad zveřejněna, až bude jeho myšlení pevněji ukotveno v životě celého světa.

Počet aktivních členů ve světě je podle materiálů Nové Akropolis asi 10 tisíc. U nás je společnost od roku 1985 a je registrována jako občanské sdružení Kulturní asociace Nová Akropolis (od roku 1990) a aktivních členů je jen několik desítek. Centrála je v Praze na adrese Varšavská 13 a vede ji ředitelka Slavica Kroča. V Olomouci sídlí v Lafayetteově ulici. Dále je asociace v Brně, Hradci Králové, Plzni, Ostravě.

Od roku 1997 vychází čtvrtletník *Zrcadlo kultury*. Většina knih, které asociace dosud česky vydala je určena pouze jejím členům. Společnost se již několik let snaží vymanit z definice sekty. V roce 1998 u Evropského Parlamentu, v roce 2003 ve zprávě Mezinárodní Helsinské Federace pro lidská práva.

„Je zřejmé, že jako mezinárodní ředitelka této asociace, která kromě Španělska působí v dalších 50-ti státech, nemohu nechat tento problém bez povšimnutí. Mohla bych snad ztratit na objektivitě, když musím často číst nebo poslouchat, jak někdo mně vysvětluje, co je Nová Akropolis a jaké jsou její skryté cíle. Mohla bych se snad cítit pohoršená, když vidím, jak se kulturní asociace, která působí už 37 let, hází do stejného pytle se sektami, a co je ještě horší, nebezpečnými a destruktivními, aniž by se kdy cokoli podobného prokázalo.

Nejsem charismatickým vůdcem. Jsem ženou, která věnovala svůj život studiu a vyučování. Neobohacovala jsem se; spíše jsem to nejlepší, co jsem měla, věnovala této asociaci, která je tím, čeho si vážím nejvíce a co mě nejvíce motivuje k mé humanistické práci. a osobně jsem znala zakladatele Nové Akropolis, jenž měl před třemi roky, když zemřel, pouze dva tisíce peset v bance a šaty, které každodenně nosil.

Nehledám přívržence; přeji si svobodné muže a ženy schopné myslet a samostatně se rozhodovat.“ (Guzmánová, Delia S. Sekty, *Nová Akropolis - Zrcadlo kultury*, č. 3.)

Scientologická církev

Základní charakteristika

Scientologie je uskupení spojující prvky ufologie, Nového myšlení, psychologie a výkonného managementu. Základním poselstvím je snaha rozvinout dobrý potenciál ukrytý v každém člověku. Využívá metodu dianetiky (technologie duchovního léčení) a na scientologii pohlíší jako na aplikovanou náboženskou vědu.

Zakladatel

Autorem scientologie, dianetiky a zakladatelem Scientologické církve je Američan Ronald Lafayette Hubbard, narozený r.1911 v Tildenu v Nebrasce v USA. Nedostudoval univerzitu a věnoval se cestování. Oženil se a měl dvě děti. Později sloužil během války u námořnictva. Posléze byl až do r. 1950 spisovatelem nepříliš populárních sci-fi a westernových románů. Roku 1950 publikoval knihu *Dianetika: moderní věda o duševním zdraví* (*Dianetics: The Modern Science of Mental Health*), ve které popsal základy dianetiky jako metody odbourávání špatných vzpomínek v mysli člověka a růstu k nesmrtelnosti. Odbornou veřejností byla kniha zcela odmítnuta. Široká veřejnost ji uvítala nadšeně a pod jejím vlivem začala vznikat dianetická centra po celých USA. Proto R. L. Hubbard zformoval teorii do náboženského systému a r. 1951 představuje scientologii jako vědu a r. 1954 založil Scientologickou církev (Church of Scientology). Poslední léta svého života žil v ústraní především na moři. 24. ledna 1986 zemřel na svém ranči v Crestonu v Kalifornii.

Nauka a morálka

Jeho nauka je inspirována hnutím lidského potenciálu s příměsí, ufologie, je inspirována naukou o převtělování a poznatky z psychologie. Vedle vlastní teorie vytvořil Hubbard také vlastní slovník, který je třeba znát při studiu scientologie. Výběr ze slovníku obsahuje nejčastěji každé vydání *Dianetiky*. Podle Hubbardových teorií jsou lidé nesmrtelní a nestvoření bohů, tzv. *thetani*, kteří vstoupili do hmoty a postupným převtělováním zapomněli na svůj božský původ. *Thetani* žili na jedné z planet, ze které byli podvodně uneseni a odesláni do vesmíru. Na zemi se pak stávají součástí života a vstupují do lidských životů. *Thetani* mají božské vlastnosti (znalosti, zdraví) a potenciálně jím tedy může být každý člověk. Lidé však mají v mysli různé zábrany, tzv. *engramy*, z minulých životů i z mládí, které jim brání uvědomovat si dřímajícího *thetana* v sobě. Osvobodit se od těchto zábran může pacientům pomoci především tzv. *auditing*, mimo jiné další metody očisťování na těle i na duchu. Při auditingu si pomocí vhodně kladených otázek školitelem (auditorem) uvědomují pacienti nejrůznější zážitky v tomto životě i v minulých životech. Pacient odpovídá školiteli, služebníkově Scientologické církve, s dvěma póly tzv. *E-metru* v rukou. *E-metr*

je v principu detektor lži, který má umožnit podle odporu kůže rozpoznat, které otázky pacienta zvláště rozrušují. Člověk, kterému se podařilo pomocí *auditingu* zbavit se zábran, stává se *clearem*, čímž údajně získává původní potenciál sebeurčení, schopností, zodpovědnosti a štěstí. *Clear* je důležitý stupeň poznání na cestě k úplné duchovní svobodě. Osoba, která dosáhne stavu úplné duchovní svobody, stává se *operujícím thetanem* (OT) a je schopná milovat své bližní a podílet se na řešení sociálních problémů.

Od členů scientologie se vyžaduje účast na *auditingu*, který je finančně velmi náročný. Dále se musí zúčastňovat školení a seminářů i obřadů Scientologické církve a především platit poplatky církvi. Pokud klient není schopen platit, musí zdarma pracovat pro církev. Od těch, kdo dosáhli stupně *clear*, se očekává větší nasazení pro církev jako operující thetan a další zvyšování kvalifikace absolvováním příslušných seminářů a kurzů.

Financování chodu církve a s tím související finanční zátěž pacientů společně s jejich postupnou sociální izolací jsou nejkritizovanější částí praxe uskutečňované v církvi.

Organizace a rozšíření

Scientologická organizace je v zásadě strukturou hierarchická. Na vrcholu stojí mezinárodní vedení se sídlem v Los Angeles, níže stojí kontinentální organizace a následně místní církve. U nás existuje Dianetické centrum v Praze na Jindřišské 7. Dále zde působí misie Scientologické církve se sídlem v Plzni a v Brně. Scientologická církev má velmi pevnou a propracovanou strukturu a je velmi dobře prosperujícím podnikem, má dokonce i svou vlastní tajnou policii. To je jí také často vytýkáno. Potenciální klienti jsou nejčastěji vyhledáváni skrze nabídku bezplatného vyhodnocení tzv. Oxfordského testu osobnosti, kterým se snaží klienta přesvědčit, že je pacientem, a potřebuje služby církve (semináře, kurzy, auditing atd.). Je častým předmětem kritiky, že si církev pomocí „auditingu“ vytváří absolutní kontrolu nad svými klienty, kteří jí svěřili své nejintimnější, a často i kompromitující zážitky.

Pro utvrzení okolí, že se jedná o náboženskou organizaci, nosí funkcionáři církve farářské oděvy s kolárkem. Používají také symbol kříže doplněný o čtyři paprsky. Svislé břevno kříže znázorňuje hmotu a vodorovné ducha. Z místa křížení břevna vycházejí čtyři šikmé paprsky. Osm konců takového kříže představuje osm dynamik života podle scientologie. Také vedou nedělní shromáždění. To vše především pro získání daňových výhod pro církev. Po prozrazení některých svých praktik se snaží vylepšit reputaci ve společnosti sociálními programy: protidrogovým programem „Narconon“. Scientologická církev uvádí 70% úspěšnost při rehabilitaci drogové závislosti formou dianetiky. Dále programem pro integraci trestaných Kriminon. Věnuje se bojem proti porušování lidských práv v psychiatrii a diskreditaci psychiatrie obecně v organizaci CCHR (Občanská komise pro lidská práva) apod. Dále u nás působí

organizace jako HAA (Hubbardova akademie administrativy), anglická škola LITE, Basic, WISE.

Scientologická církev je rozšířena především v USA a v některých zemích západní Evropy. Počet jejích členů ve světě uvádí církev v řádu milionů, ale odhady hovoří o několika stovkách tisíc. U nás je členů jen několik desítek.

Vyznání víry Scientologické církve

My z církve věříme:

- že všichni lidé jakékoli rasy, barvy nebo vyznání byli stvořeni se stejnými právy;
- že všichni lidé mají nezcizitelná práva na vlastní náboženské praktiky a jejich provádění;
- že všichni lidé mají nezcizitelná práva na vlastní život;
- že všichni lidé mají nezcizitelná práva na své duševní zdraví;
- že všichni lidé mají nezcizitelná práva na vlastní obranu;
- že všichni lidé mají nezcizitelná práva vytvářet, volit a podporovat vlastní organizace, církve a vlády nebo jim pomáhat;
- že všichni lidé mají nezcizitelná práva svobodně myslet, svobodně mluvit, svobodně psát své vlastní názory a reagovat na názory druhých, mluvit o nich nebo psát;
- že všichni lidé mají nezcizitelná práva na stvoření svého vlastního druhu;
- že duše lidí mají práva lidí;
- že studium mysli a léčení mysli zapříčiněných nemocí by nemělo být odděleno od náboženství nebo že by se nemělo přehlížet, že je prováděno v nenáboženských oborech;
- a že žádná jiná instance menší než Bůh nemá moc zrušit nebo přehlížet tato práva, ať už otevřeně nebo skrytě.

A my z církve věříme:

- že člověk je v podstatě dobrý;
- že se pokouší přežít;
- že jeho přežití závisí na něm samotném a na jeho bližních a na jeho dosažení bratrství s vesmírem.

A my z církve věříme, že zákony Boha člověku zapovídají:

- zničit svůj vlastní druh;
- zničit duševní zdraví jiného;
- zničit nebo zotročit duši jiného člověka;
- zničit nebo snížit přežití svých společníků nebo své skupiny.

A my z církve věříme,

- že duch může být spasen
- a že duch sám má moc zachránit nebo vyléčit tělo.

Mezinárodní společnosti pro vědomí Krišny (Hnutí Hare Krišna)

Základní charakteristika

Kořeny hnutí Hare Krišna sahají do védské tradice. Velký rozmach zažilo v 60tých letech 20. století n USA v komunitě *hippies*. Členové hnutí jsou známí především indickým stylem oblékání, holdují průvodům v ulicích měst s alegorickými znaky, se zpěvem mahamantry, hudbou a tancem. Symbolem hnutí je bůh Kršna jako vozataj řídící Ardžunův kočár.

Zakladatel

Zakladatelem náboženské společnosti je Abhaj Čaran De (často také Abhay Charan De), narozený r. 1896 v Indii, nejčastěji ji označovaný jako Bhaktivédanta Svámí Prabhupáda. Svými žáky byl nejčastěji označován titulem svámidží. Takto jsou tradičně označováni guruová různých náboženských tradic v Indii. Vystudoval filozofii a také ekonomii na univerzitě v indické Kalkatě. Studoval v angličtině na Scottish Church College a čkoliv absolvoval se skvělými výsledky, odmítl přijmout diplom inspirován především Gandhiho hnutím za nezávislost. Od roku 1922 praktikoval bhakti-jógu pod vedením Sarosvatího Gosvámího Thákura, který jej vedl k tomu, aby přinesl poselství uvědomování si Kršny do západního světa. Jeho učitel byl guru v indické višnuistické tradici, která prosazuje úctu k bohu Višnuovi; Kršna je jedním z jeho *avatarů*.

Prabhupáda založil v r. 1944 časopis *Návrat k božskému*. V roce 1959 složil slib zřeknutí se a stává se *sanjasanem*, tedy vstoupil do posledního čtvrtého stupně lidského života podle starobylé indické tradice. V r. 1965 přišel do USA a založil Mezinárodní společnost pro vědomí Kršny pod zkratkou ISKCON (International Society for Krishna Consciousness). První chrám s prvními žáky byl založen v New Yorku, další v San Francisku atd. Prvním evropským centrem hnutí byl chrám v Londýně, který zde stojí do dnes. Popularitu hnutí zajistili také hudebníci skupiny Beatles, kteří s Prabhupádou vstoupili do kontaktu. Především George Harison byl myšlenkami Prabhupády osloven a složil slavnou píeň *My sweet Lord*, ve které použil také slova mahamantry používané v hnutí.

Prabhupáda zemřel roku 1977 ve věku 81 let v rodné Indii, kde je také pohřben. Po jeho smrti prošlo hnutí klasickou krizí, která následuje po smrti zakladatele. Došlo k mnoha štěpením. Kritikové vytýkali hnutí a především mnistrům manipulaci s žáky a zneužívání žáků. Dodejme, že v mnoha případech oprávněně. Nejsilnější z Prabhupádových pohrobků je dnes řízen radou, která se skládá z dvanácti guruů.

Nauka

Společnost má sedm hlavních cílů, které se snaží kolektivně i individuálně naplňovat:

- 1) Šířit duchovní poznání v nejširší společnosti.
- 2) Šířit vědomí Krišny podle Bhagavadgíty.
- 3) Sjednocovat členy hnutí do společenství a sjednocovat je s Krišnou, a tak sjednotit celé lidstvo.
- 4) Vyučovat a šířit povědomí o zpěvu svatých jmen v mahamantře.
- 5) Stavět nové chrámy, modlitebny, ášramy zasvěcené Krišnovi.
- 6) Spojovat členy hnutí za účelem utvrzení v nauce a přirozeného způsobu života.
- 7) Publikovat a šířit literaturu.

Nauka hnutí vychází z Prabhupádova komentáře k Bhagavadgítě (*Bhagavadgíta, jaká je*). Člověk je ve špatném stavu, protože se odklonil od Krišny. Cestou k nápravě je začít si uvědomovat Krišnu a uctívat ho. Privilegovaným způsobem uvědomování si Krišny je tzv. *džapování* - recitování mahamantry. Každý člen hnutí má šňůru se 108 kuličkami, kterou stále nosí u sebe. Jednou rukou přebírá kuličky a na každé z nich odříkává mahamantru, která má 16 slov (*Hare Krišna, Hare Krišna, Krišna Krišna Haré Hare, Hare Rama, Hare Rama, Rama Rama Hare Hare*). Celý tento cyklus musí každý člen přeríkát nejméně 16 x za den. Tak se dostává do stavu uvědomění boha Krišny. Věří, že se tím může vymanit ze *samsáry* (řetězce převtělování).

Životní praxe

Stoupenci hnutí jsou velmi snadno rozenatelní, protože často nosí oblečení indického stylu, mají vyholené hlavy s výjimkou malého pramene vlasů na temeni hlavy. Tím je dáván důraz na změnu životního stylu spojenou s atraktivní orientální kulturou.

Doma mají příznivci hnutí oltář s obrazem nebo sochou boha Krišny, k němuž se blíží s posvátnou úctou a nesmějí se k němu obracet zády. Každé jídlo musí nejprve předložit k ochutnání na několik minut Krišnovi. Dnes mohou také členové žít v ášramech (centrech), kde je náboženský život přesně organizován.

Jejich praxe je spojena ve čtyřech zásadách života: jedení masa, nezákonný sex, požívání omamných látek, hazard. Vše je odůvodněno s odkazem na posvátné texty, především *Bhagavadgítu*, a na nauku mistra Prabhupády. Konkrétně to znamená:

- 1) Členové hnutí nesmí jíst maso, ryby, vejce.
- 2) Nesmí mít žádný pohlavní styk, jenom se zákonnou manželkou, a to jen jednou měsíčně za účelem plození dětí.
- 3) Nesmí intoxikovat vlastní tělo a mysl, proto jsou zakázány pokrmy cibule, česnek, kakao, čokoláda, nesmějí pít alkohol, kávu, čaj, nesmějí kouřit ani užívat jiné drogy.

- 4) Nesmí se účastnit hazardu: hrát žádné hazardní hry, hazardovat se zdravím, vlastními penězi apod.

V rovině duchovního výchoje usilují členové hnutí o rozvoj ve čtyřech oblastech, které se tradičně nazývají jmény ze sanskrtu daja, tapas, satya a saukam. Tak jsou pojmenovány čtyři pilíře *dharmy* (nauky). Daja je označována jako milosrdenství, či soucítění. Tapas je označení sebeovládání a askeze. Satjam je označení pro pravdivost, což je klasická ctnost v indických náboženstvích. Poslední saukam je čistota těla a mysli.

Běžný den v ášramu začíná velmi brzy ráno hygienou, po které následuje společné cca dvouhodinové recitování mahamantry. Po snídani přichází čas pro práci a společné jídlo. Mimořádné události a slavnosti dávají dnům specifický charakter.

Organizace

Krátce po smrti Prabhupády došlo v hnutí k velkým sporům o nástupnictví. Dnes stojí v čele hnutí 12 mistrů (guruů). Vedle tohoto hnutí prosazuje příklon k původní tradici zakladatele například Iskcon Revival Movement (IRM), které nesouhlasí se současným způsobem vedení společnosti. V 80tých letech došlo k několika kontroverzním událostem, kdy v Německu a Anglii někteří guruové pobouřili veřejnost nábožensky motivovaným jednáním. Obecně platí, že členové hnutí žijí ve společenstvích, tzv. ášramech. Živí se většinou prodejem ekologických potravin, které sami vyrábějí, vonných tyčinek, letáčků a literatury o svém hnutí. Výnos a výsledky práce jsou obětovány Krišnovi. Pokrmy distribuované veřejnosti jsou cestou, kterou se božstvo dostává do vědomí lidí. Od roku 2002 je v belgických Ardenách Bhaktivedanta College, kde v anglickém jazyku probíhá studium nauky v podobě krátkodobých seminářů, ročních kurzů a tříletého bakalářského cyklu.

Hnutí má sice v západním světě mnoho sympatizantů, ale jen něco přes 10 tisíc stálých členů. Podle sčítání obyvatel v České republice v roce 2011 se k hnutí přihlásilo 673 osob.